

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2024 30 stp
Fakultet for landskap og samfunn

Gravlundens plass i timinuttersbyen

Dorthea Skjerven
By- og regionplanlegging

Takk

Jeg vil først og fremst takke min veileder Marius Grønning med god veiledning og støtte gjennom arbeidet.

Jeg vil også takke mine medstudenter for fem nydelige år på NMBU.

Sammendrag

Med dagens arealpolitikk er gravlunden under utvikling: den må i mange situasjoner lokaliseres og integreres i bymiljøet på nye måter i mer kompakt bykjerne. Dermed vil spørsmålet om gravlundens plass og rolle bli enda viktigere i fremtiden. Dette er kulturhistoriske og viktige rom for refleksjon og trøst i tettsteder og byer. Det har pågått en endring innen gravlundsplanlegging de siste årene med hensyn til mangfold, byvekst og miljømessig bærekraft. Små byer og tettsteder vokser, og anbefalinger om kompakt byutvikling blir viktig etter hvert som arealene vi kan bygge på blir mer begrenset. Transportforbindelsene ut fra Oslo har opplevd stor utvikling og befolkningsvekst de siste 70-100 årene. Dette har bidratt til at de mer perifere gravlundene nå befinner seg i mer tettbygde områder. Denne masteroppgaven undersøker dagens situasjon innen gravlundsplanlegging, og hvilke strukturer og behov fremtidens byer (timinuttersbyen) kan organiseres rundt.

Gjennom studien ser jeg på fenomenet gravseremoni over tid, forholdet mellom mennesket og dødsritualet og hvordan gravpraksis fungerer i dag. Basert på dette har jeg utført noen analyser av en rekke bykjerne rundt transportforbindelser langs korridorene ut fra Oslo. Her har jeg laget noen skjematisk tidsbilder som viser utviklingen over tid og sammensetningen mellom jernbane, boligutbygging, industri, vei, og gravlund. Målet med oppgaven er å utforske og konseptualisere strategier for planlegging av nye gravfelt. Strategiene kan være til nytte for overordnet arealplanlegging under vilkår av arealknapphet og kompakt byutvikling.

Minnelunden er ikke bare et areal; den må ses i den romlige sammenhengen den befinner seg i. Det finnes ikke én løsning på problemstillingen da hvert sted har sine særegne sammensetninger av forutsetninger og potensialer. Derfor er oppgaven delt inn i tre typer situasjoner: (1) kirken ligger utenfor tettstedet: (2) kirken ligger i utkanten av tettstedet: (3) kirken ligger i sentrum av tettstedet. Jeg bidrar med analyser av når fortetting og befolkningsvekst utløser behov for utvidelser og nye arealer til minnelunder og gravsteder. Gjennom studien utvikles ulike prinsipper for hvordan fremtidens minnelunder kan lokaliseres, med hensyn til langsiktige løsninger som er miljømessig arealeffektivt, kulturhistorisk relevant og sosialt inkluderende. Bidraget skal være utsikter mot fremtidens minnelunder, forståelse rundt selve ideen om minnelund og hva spørsmålet om lokalisering gjør med fenomenet.

Abstract

With today`s land policy, cemeteries are evolving: they often need to be placed and integrated into urban environments in new ways within denser centers. Gravesites are culturally significant and important spaces for reflection and comfort in towns and cities. There has been a change in cemetery planning in recent years concerning diversity, urban growth, and environmental sustainability. Small towns are growing, and recommendations for compact urban development become important as available building space becomes more limited. Transport connections from Oslo have seen significant development and population growth over the past 70-100 years. This has led to more peripheral cemeteries now being situated in more densely populated areas. This master`s thesis examines the current situation in cemetery planning and what structures and needs future cities (the ten-minute city) can be organized around.

Through the study, I look at the phenomenon of burial ceremonies over time, the relationship between humans and death rituals, and how burial practices function today. Based on this, I have conducted some analyses of various city centers around transport connections out from Oslo. Here, I have created some schematic timelines showing the development over time and the composition between railway, residential development, industry, road, and cemetery. The goal of the thesis is to explore and conceptualize strategies for planning new burial grounds. These strategies can be useful for overarching land planning under conditions of land scarcity and compact urban development.

The memorial site is not just a space; it must be seen in the spatial context in which it is located. There is no single solution to the issue as each place has its unique combinations of conditions and potentials. Therefore, the thesis is divided into three types of situations: (1) the grave site is located outside the town, (2) the graveyard is located on the periphery of the town and (3) the grave site is in the center of the town. I contribute analyses of when densification and population growth trigger the need for expansion and new areas for the memorial park. Through the study, various principles are developed for how future memorial parks can be located, considering long-term solutions that are environmentally efficient, culturally relevant, and socially inclusive. The contribution aims to provide perspectives on future memorial parks, understanding and the idea of memorial parks itself, and the impact of the question of localization of the phenomenon.

Innholdsfortegnelse

DEL I	6
Kapittel 1: Et spørsmål om plass?	7
1.1 Tema, problemforståelse og forskningsspørsmål	7
1.1.1 Problemstilling	12
1.2 Teoretisk oppbygning	14
1.2.1 Avgrensing	14
1.3 Metode	14
1.3.1 Dokumentanalyse	15
1.3.2 Intervjuer	16
1.3.3 Befaring	16
1.3.4 Digitale verktøy	16
1.3.5 Utvalg	17
1.3.6 Forklaringsmodus	17
1.3.7 Validitet og reliabilitet	18
1.4 Oppgavens oppbygning	19
Kapittel 2: Minnelunden i samtidsbyen - noen generelle tilnæringer	21
2.1 Kunnskapsstatus	21
2.2.1 Hellige og tilgjengelige gravsteder	21
2.2.2 Urbane gravlunders fremtidige potensial	25
2.2.3 Heterotropier	28
2.2.4 Gravarealet som landskapsarkitektur	29
2.2.5 Vertikale gravlunder	29
Kapittel 3: Perspektiver på minnelunden i timinuttersbyen	32
3.1 Definisjoner	32
3.2 Fenomenet gravlund	34
3.3 Timinuttersbykonseptet	34
3.4 Gravpraksis i ulike kulturer	35
3.5 Byrommets materialer	40
DEL II	43
Kapittel 4: Dødsritualet og relasjon til den avdøde - gjennom historien	44
4.1 Historisk tidslinje	44
4.1.1 Paleolittisk tid	45
4.1.2 Mesolittisk og neolittisk tid	45
4.1.3 Vikingtiden	46
4.1.4 Kirkens tid	46
4.1.6 Fra 1800-tallet til i dag	46
4.2 Jord og ild	47
4.3 Seremonielle ritualer	48
4.4 Kirken og påvirkning	49
4.3.2 Symbolikk og gravmonumenter	50
4.3.3 Byutvikling og plassering av kirker	51
4.3.4 Beskyttelse av byer	51

Kapittel 5: Kirkegården og jernbanen - territorielle konfigurasjoner som vilkår.....	53
5.1 Konfigurasjoner.....	53
5.1.1 Kunsten å bygge byer.....	53
5.2 Transportforbindelsene ut fra Oslo.....	54
De tre situasjonene:.....	55
5.2.1 Råholt og Dal.....	57
5.2.3 Jessheim.....	62
5.2.4 Kløfta.....	65
5.2.5 Lillestrøm.....	68
5.2.6 Strømmen.....	72
5.2.8 Lørenskog.....	74
5.2.7 Kolbotn.....	78
5.2.9 Vestby.....	81
5.2.10 Ski.....	84
5.2.11 Ås.....	87
5.2.14 Fornebu.....	90
5.2.13 Asker.....	95
5.3 Oppsummering.....	96
Kapittel 6: Behovet for nye modeller	97
6.1.1 Den «skjulte» gravplassen.....	97
6.1.2 Tradisjonell gravlund.....	100
6.3 Drift/forvaltning.....	101
Del III	102
Kapittel 7: Bærekraft og behovet for urnelunder byplanleggingen - noen eksempler på lokalisering	103
7.1 Tilgjengelighet, miljøpåvirkning og arealeffektivitet.....	104
7.1.1 Timinuttersby, lokalisering og tilgjengelighet til nærmiljøkvaliteter	105
7.1.2 Mangfold, symbolikk og trosnøytralitet.....	106
7.2.1 Mer variasjon av gravformer.....	107
Kapittel 8: Drøfting.....	109
8.1 Gravpraksis, befolkning og byer.....	110
8.3 Bærekraftig planlegging og minnelund.....	112
8.4 Spørsmålet om plass?.....	112
Kapittel 9: Konklusjon	114

DEL I

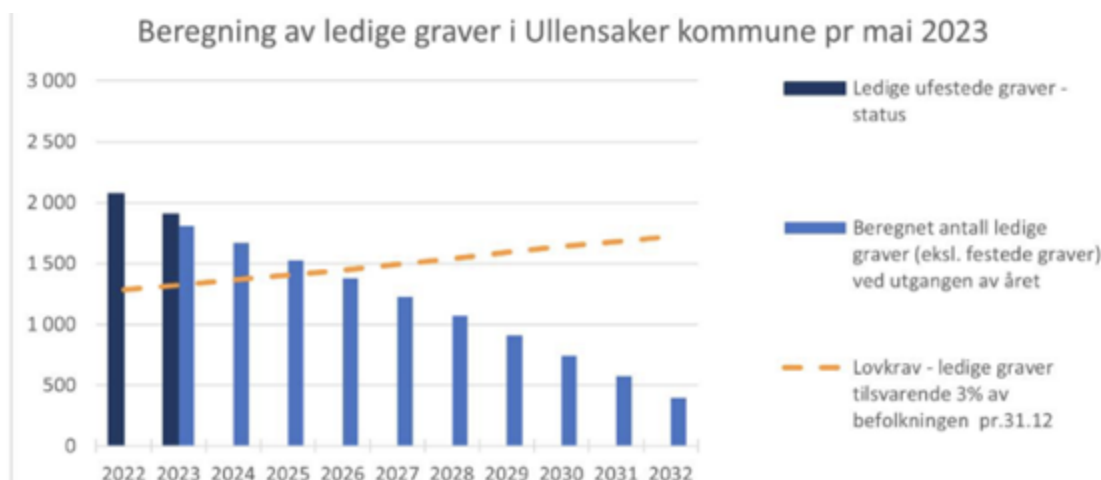
Minnelundens fremtid i kompakte byer

Kapittel 1: Et spørsmål om plass?

1.1 Tema, problemforståelse og forskningsspørsmål

Det er et snarlig behov for å øke antall ledige graver i Ullensaker. Hvis ikke så vil de være tomt for gravplasser ved Hovin og Ullensaker kirker i 2027 (Jessheim puls, 2024)

I Ullensaker kommune er temaet dagsaktuelt, og det pågår en diskusjon om befolkningsvekst og behov for gravplasser. Saken handler om behovet for å utvide gravplassen, hvor det nye gravfeltet blir liggende på motsatt side av en vei som ikke kan krysses til fots. Den nye gravlunden på Norby nord kan bare nås med bil. Dette blir den siste utvidelsen av disse gravlundene, fordi det er slutt på nedbygging av dyrket mark og derfor har alle fremtidige planer om utvidelser stanset. Dette er interessant fordi det tar opp en stor fremtidig problemstilling om arealer, miljømessige- og samfunnsmessige hensyn og bærekraft. Tallene viser at Ullensaker totalt har 12 000 gravplasser og lovverket krever å alltid ha 1 200 gravplasser ledig, dersom man har en samlet befolkning på 40 000 (Jessheim puls, 2021). Ullensaker kommune har i dag et befolkningstall på 43 814 innbyggere (SSB, 2023). Antallet gravplasser i Ullensaker reduseres med 100 graver årlig, det betyr at tallene ikke tilfredsstiller gravplasslovens krav om å ha tre prosent ledige gravplasser av kommunens befolkning. Ullensaker har derfor færre gravplasser enn kravet innen 6 - 8 år frem i tid (Jessheim puls, 2021). Figuren nedenfor viser beregning av ledige graver i Ullensaker kommune pr. mai 2023. Lovkrav for gravreserve (oransje stiplede linje), beregning av ledige graver (blå søyler) og status på ledige ufestede graver (mørkeblå søyle).

Figur 1. Jessheim puls. (2024). Tabell over gravreserver i Ullensaker kommune. Hentet fra: <https://jessheimpuls.no/begynner-arbeidet-med-nye-gravplasser/>

I Ullensaker er det et ønske om gravplassbehovsplan for en helhetlig og langsiktig plan for kommunens gravplasser og gravreserver. Denne planen bør vise dagens situasjon og vurdering av fremtidens behov (Jessheim puls, 2024). Hovin Kirke planlegger for 800 nye kistegraver, 200 urnegraver og samlet 700 urner i navnet, og anonym minnelund (Jessheim puls, 2024). Prosjektet har byggestart siste halvår i 2024. Ullensaker vurderer å tilrettelegge for 700 urner i navnet- og anonym minnelund innenfor gjeldende eiendomsgrense på eksisterende gravplass (Jessheim puls, 2024). Dette understreker problemstillingens aktualitet og relevans for by- og regionplanlegging.

Kompakt byutvikling, vern av matjord og naturmangfold

Siden Brundtlandkommisjonens sluttrapport «Vår felles framtid» (1987) har den kompakte byen gradvis blitt symbolet for bærekraftig byutvikling, fordi den søker å balansere økonomisk, sosial og miljømessig utvikling for å sikre at så vel dagens som framtidige generasjoner kan få dekket sine behov (Sandkjær et al 2005, s. 13)

Sandkjær et al (2005) henviser til Compact City Policies: A Comparative Assessment fra 2012 som forklarer at begrepet «den kompakte byen» kjennetegnes som tett bebyggelse (fortetting) med klar grense mot omland, i urbane områder med transportforbindelser, hvor befolkningen har korte avstander mellom arbeid, bosted og servicetilbud (Sandkjær 2005, s. 15).

Norge har et jordbruksareal på 3,5 prosent av det totale landarealet og disse arealene ligger ofte i områder med utbyggingspress som fører til omdisponering av dyrkbar jord til andre formål (Regjeringen 2023, s. 182). Regjeringen la frem en ny jordvernstrategi juni 2023 med et skjerpet mål om omdisponering av matjord. Jordvernstrategien legger vekt på at kommunen er en viktig aktør i jordvernarbeidet og at dette hensynet skal vektes høyt i lokal arealpolitikk. Noen av de viktigste tiltakene er for eksempel at særlig kommunene skal redusere nedbygging av matjord og utvikle et jordbruksarealregnskap (Statsforvalteren, 2023).

En bærekraftig arealforvaltning av matjord betyr å unngå tap av økonomisk drivbart areal (Regjeringen, 2023). Transportforbindelsene ut fra Oslo har flere by- og tettstedsnære steder med kombinasjon av arealer med god jordkvalitet og godt klima for dyrket mark. Disse jordbrukslandskapene inneholder ofte verdifulle miljø- og landskapsverdier, samt kulturminner som skal tas vare på (Regjeringen, 2023).

Jordvernstrategien har ført til at både grunneiere, utbyggere og myndighetene er mer bevisste på verdien av jordbruksarealene, og en har blitt flinkere til å finne alternativer til å bygge ned dyrka mark (Regjeringen 2023, s. 185)

Timinuttersbyen som prinsipp og virkemiddel

Jeg undersøker hvordan timinuttersbyer utenfor Oslo har utviklet seg over tid og hvordan dette er håndtert og gjenspeilet i gravlunden. Dette er et viktig tema etter hvert som gravlunden trenger mer plass og hvordan det løses med hensyn til anbefalinger om kompakt byutvikling og etter prinsipper om timinuttersbyen.

Grunnlaget for valg av tema er at det mangler både forskning og prosjekter om gravplasser i nye store byutviklingsprosjekter og hvordan gravplasser kan inkorporeres i prosjektene. Dette er ikke et generelt problem i Norge. I dag eksisterer det rikelig med gravplasser i Oslo, hvor noen er lokalisert i sentrum, andre i periferien og noen utenfor. Når man ser på en bystruktur som på Jessheim, med forutsetninger som befolkningsøkning, mye dyrket mark og utvidelse så er dette en problemstilling, Jeg undersøker hvordan nye gravplasser kan lokaliseres i dagens timinuttersbyer.

Betydningen av minnelundens tilstedeværelse i lokalsamfunnet

No people who turn their backs on death can be alive. The presence of the dead among the living will be a daily fact in any society which encourages its people to live (Alexander 1977, s. 354)

Om man følger Christopher Alexanders sitat ovenfor fra boken *A Pattern Language* (1977), så kan det argumenteres for at vi trenger gravplasser i nye byutviklingsområder. Alexander påpeker at gravlunden og hellige steder skal inkluderes i samfunnets identitet og fellesskap på grunn av deres kulturelle og historiske betydning, samt symbolikken slike steder tilfører et område. Et seminar fra Transportøkonomisk institutt i 2021 tok opp problemstillingen:

Fortetting i norske byer, men også nye holdninger til hvordan gravlunder blir tatt i bruk som offentlige rom, endrer hvordan gravlunder blir innlemmet som del av byens grønne strukturer. Hva vet vi, hvor er de største uenighetene og usikkerhetene, hva slags ny kunnskap har vi behov for? (TØI, 2021)

Forum for byutvikling og bytransport gjennomførte et digitalt seminar i 2021. Seminaret fokuserte på gravlundens plass i den tette byen. Foredragene inkluderte bidrag fra forskere og praktikere som jobber med planlegging av gravlunder. Gravlundene i Oslo ble funnet å bli brukt som parker og viktige rom for ro og kontemplasjon. Det ble også påpekt at gravlundene kan tilpasses til å bli mer inkluderende.

Et område på 9 hektar ble omgjort fra jordbruksmark til en helt ny gravlund utenfor Trondheim. Charlottenlund gravlund er trosnøytral og ble innviet i 2020. Gravlundens består av; minnesteder, minnelunder, askegravlunder, kistegravplasser, urnegravplasser, nye typer fellesgraver, prosesjonsgang og klokketårn (NLA, u.d.). Den nye gravlundens er lokalisert i grenselandet mellom bebyggelse og utmark utenfor Trondheim og i planleggingen ble det lagt vekt på å sikre at gravlundens hadde en parkmessig standard og ble en del av byens grønne lunger og den blir sett på som en viktig del av boområdene (TØI, 2021). Vi ser nedenfor et foto av Charlottenlund gravlund og nærliggende nabolag.

Figur 2. White Arkitekter. (u.å.). Charlottenlund gravlund. Hentet fra: <https://whitearkitekter.com/se/projekt/charlottenlund-gravlund/>

En mer kulturelt sammensatt befolkning

Charlottenlund er som nevnt en trosnøytral gravlund. Det er forskjellige befolkninger og kulturer som er godt integrert i byer i dag, de befinner seg ikke i enklaver, med de lever med andre kulturer i ganske tettbebyggede områder. Derfor må vi ha en tilstedeværelse av en minnelund som gjenspeiler det mangfoldet på mye mindre plass enn før, og da blir alt konfigurert på en ny måte. Selve objektet minnelund er betinget av en kompakt bystruktur. Derfor er det viktig å se på type og struktur i sammenheng. Jeg kan ikke prate om den enkelte bestanddelers form, uten å snakke om helhetens form, fordi de henger sammen. Derfor vil oppgaven snakke om strukturer (konfigurasjoner) og hvilke forutsetninger den gir.

Kulturmiljøer knyttet til slekt, død og tro.

Jeg ønsker å undersøke hvordan kulturmiljøer blir ivarettatt i dagens gravpraksis og hvordan de kan planlegges for i større grad. Disse er viktige å bevare og tilrettelegge for i byutvikling for å etablere inkluderende og sosialt bærekraftige steder. Det er viktig å anerkjenne og inkludere kulturmiljøenes behov og ønsker i utformingen av minnelunden slik at de kan opprettholde sine tradisjoner og verdier på en verdig og respektfull måte. Noen kulturmiljøer har spesifikke krav til gravfelt i samsvar med sine religiøse og kulturelle praksiser. Sofienbergparken i Oslo har en jødisk gravlund som er et eksempel på hvordan religiøse tradisjoner kan bli bevart i tråd med kulturell og religiøs tro. Mange jøder foretrekker å ha egne gravfelt i henhold til deres tro. I jødisk tradisjon, betraktes jødiske graver som evige hvilesteder, og derfor ble ikke det jødiske gravfeltet fjernet da Sofienberg gravlund ble omgjort til en park på 1960-tallet (Riksantikvaren, u.d.).

1.1.1 Problemstilling

Jeg utforsker hvordan nye minnelunder kan planlegges i fremtiden etter hvert som både gravpraksis, befolkning og byer utvikler seg. Dette danner grunnlaget for forskningsspørsmålet mitt:

Hvordan disponere areal til minnelunder, og hvordan skal slike anlegg utformes og hvor skal de lokaliseres i timinuttersbyen?

Når det kommer til lokalisering av minnelunder i timinuttersbyer, er det viktig å plassere dem strategisk for å sikre enkel tilgang for innbyggere, for eksempel i nærhet til boligområder, parker og kollektiv transport, samt ta støy og forstyrrelser i betraktning. Jeg undersøker fire underproblemstillinger som sammen skal bidra til å besvare forskningsspørsmålet. Det er viktig å planlegge for et verdig og andektig rom som egner seg for refleksjon og trøst. Dette omfatter i mange tilfeller også at området har potensiale til å romme materialer som vegetasjon, benker, stier og monumenter, som samlet bidrar til å skape et respektfullt og fredelig miljø.

Underproblemstillingene skal bidra til å forstå hvordan gravlundsplanlegging fungerer i praksis med hensyn til anbefalinger om kompakt byutvikling og hvordan utfordringer som arealknapphet, lokalisering og befolkningsvekst vil påvirke planleggingen av nye minnelunder. Det er interessant å se på hvordan dette har blitt løst i tidligere prosjekter og hvordan det kan håndteres i fremtiden.

Det første jeg må belyse er *hvilke ritualer som knyttes til døden og hvordan henger det sammen med forholdet vi har til de avdøde?* Jeg ønsker å finne ut hva essensen av fenomenet gravseremoni er. Derfor vil jeg peke på hvordan ritualer knyttet til døden varierer fra kultur til kultur og hvordan de er påvirket av religiøse, kulturelle og sosiale faktorer. Ritualene er med på å trøste de pårørende, minne de etterlatte og gi samfunnet en ramme for å håndtere tapet og sorgen på, ofte kort tid etter at døden inntreffer. Ritualene er også med på å forme det fysiske landskapet, enten om det er begravelsesseremonier hvor kisten senkes i jorden eller kremasjon hvor asken spres i naturen. Jeg vil utforske hva slags steder og rom disse ritualene har medført, hvordan minnesmarkeringen ser ut og hvordan ritualene reflekterer forholdet vi har til den avdøde

Det andre jeg ønsker å belyse er *hvordan henger minnelunder sammen med timinutterssteder?* Jeg utforsker sammenhengen mellom eksisterende gravlunder og timinutterssteder og ser på hvordan disse to konseptene kan kobles for å skape mer tilgjengelige og verdige miljøer for befolkningen. Timinuttersby-konseptet legger vekt på å ha alle nødvendige fasiliteter og tjenester innenfor en timinuttersradius fra boligområdene (Selberg Arkitekter, 2019). Arealdisponering til minnelunder i en timinuttersby er utfordrende da hvert sted er komplekst og har egne forutsetninger og utfordringer som må tas i betraktning. Noen av hensynene er blant annet en analyse av hvor det er tilgjengelige arealer som ikke går ut over matjord og nedbygging av natur. Andre hensyn kan være utfordringer som terreng og jordkvalitet. Det er interessant å undersøke hvordan man kan planlegge for langsiktige løsninger som bidrar til inkludering og mangfold. Samtidig som en fremtidig minnelund kan være en viktig arena for samhold, er det interessant å se om fremtidens minnelunder kan kobles i større grad sammen med timinuttersbyen som grønne lunger og rekreasjonsområder.

For å forstå hvordan timinutterssteder henger sammen med minnelunden er det interessant å se på *hvordan minnelunder utformes under vilkår av tetthet og kompakt byutvikling?* Jeg vil undersøke hva spørsmålet om lokalisering gjør med fenomenet minnelund og når fortetting og befolkningsvekst utløser behov for nye gravlunder. Dette kommer frem av historiske analyser som viser hvordan gravplasser har utviklet seg, og i hvor stor grad disse ble etablert under vilkår av tetthet og kompakt byutvikling. Målet med utforskningen er å få utsikter mot fremtidens minnelunder og skape en forståelse om selve ideen om minnelund og hva den skal symbolisere, samt hvordan byens utvikling påvirker minnelundene. Jeg vil undersøke ulike typologier av minnelunder og ser på tre faktorer: befolkning, gravpraksis og byer gjennom å se på noen territorielle konfigurasjoner langs transportforbindelsene ut fra Oslo.

Når jeg har undersøkt temaene ovenfor ønsker jeg å ha en bedre forståelse for *hvilke utfordringer som oppstår med de erfaringene vi har, og at befolkningen fortsatt skal vokse innenfor avgrensede områder?* De utfordringene som knyttes til befolkningsvekst og byutvikling langs transportforbindelsene er reelle problemstillinger i dag, og jeg ønsker å komme frem til noen prinsipper og vilkår som bidrar til å imøtekomme fremtidige konsekvenser av mangfoldighet, befolkningsvekst og spørsmål om plass. Jeg ønsker å se definere noen utfordringer og drøfte hvilke vilkår som kan bidra til god langsiktig, bærekraftig lokal utvikling av minnelund og timinutterssteder. Hva er behovene, og hvor viktig er dødens tilstedeværelse i timinutterssamfunnet. Hvilke vilkår kan skape verdige

løsninger for fremtidens minnelunder og har vi det repertoaret vi trenger for å utruste byene med minnelunder på en bærekraftig måte? Fremtidens minnelunder og eksisterende gravanlegg trenger mer plass. Lokalisering og disponering av areal til gravformål er en viktig problemstilling, etter hvert som behovet for tilgjengelig areal i byer og tettsteder vokser.

1.2 Teoretisk oppbygning

For å besvare oppgaven så trenger jeg teori om: (1) befolkningsvekst, krav og behov, kompakt byutvikling. (2) kompakt byutvikling og arealnøytralitet. (3) Timinuttersbyen som prinsipp for å motvirke bilavhengighet. (4) Betydningen av minnelundens tilstedeværelse i lokalsamfunnet. (5) En mer kulturelt sammensatt befolkning. (6) Kulturmiljøer knyttet til slekt, død og tro. Jeg trenger også

1.2.1 Avgrensning

Oppgaven er tematisk avgrenset til gravpraksis, befolkning og arealpolitikk (2). Den er geografisk avgrenset til å omhandle timinutterssteder langs transportforbindelsene i Oslo. Jeg ser på forholdet mellom eksisterende gravlunder, jernbane og timinutterssteder som er under utvikling og har forutsetninger for fremtidig vekst innenfor prinsippene til timinuttersbyen.

1. Gravpraksis, befolkning og timinuttersby-konseptet
2. By- og tettstedsområder langs transportforbindelsene ut fra Oslo

1.3 Metode

Jeg trenger empiriske data som bidrar som grunnlag for å støtte og utforske forskningsspørsmålet. Derfor trenger jeg å utføre intervjuer med informanter, observasjoner av hvordan ulike gravlunder brukes i praksis og statistisk informasjon om befolkningsvekst og utvikling av gravplasser over tid. Jeg trenger også å sette meg inn i politiske strategier, kommunedelplaner, dokumenter, artikler, faglig litteratur og historiske kart for å gjøre rede for underproblemstillingene. En oversiktlig metodeforståelse er like nyttig for meg selv som for leseren, da bidrar med en ryddig og forståelig struktur av oppgaven. Denne delen skal forklare det empiriske materialet jeg trenger og hvordan jeg skal utforske oppgaven.

1.3.1 Dokumentanalyse

Første del av datainnsamlingen er en kvalitativ dokumentanalyse. Denne metoden brukes både for å belyse kapittel 2 (kunnskapsstatus), kapittel 3 (teoretisk rammeverk) og kapittel 4 (Dødsritualet og relasjon til den avdøde). Dokumentene er valgt med utgangspunkt i relevansgrad og at de skal belyse underproblemstillingene, samt gi grunnlag for nytenking innenfor dagens gravpraksis. Målet med dokumentanalysen er et økt kunnskapsgrunnlag rundt hva gravpraksis har vært, hva situasjonen er i dag og hvordan det kan bli i fremtiden under ulike scenarioer og forhold. Det er viktig å se tilbake for å kunne tenke nytt, samt ta vare på de kvalitetene som er viktige for dagens befolkning og deres forhold til døden.

Det teoretiske rammeverket vil støtte opp oppgaven ved å undersøke generell og overordnet teori som kan bidra til å svare på underproblemstillingene. De analyserte dokumentene i kapittel 2 gir teoretisk grunnlag for å svare på underproblemstilling 1 - *Hvilke ritualer knyttes til døden og hvordan henger det sammen med forholdet vi har til de døde*, og kapittel 3 gir grunnlag for å svare på underproblemstilling 2 og 3 - *Hvordan henger minnelunder sammen med timinuttersbyen, og hvordan utformes minnelunder under vilkår av tetthet og kompakt byutvikling*. Det teoretiske rammeverket utleder overordnet hva en timinuttersby er, hva selve fenomenet minnelund går ut på, gravferdspraksis i ulike kulturer og byrommets material.

Kunnskapsstatus er den delen av oppgaven hvor det gjøres omfattende referanse til relatert forskning og teori innenfor fagfeltet. «*Det er der det knyttes forbindelser mellom kildetekstene du trekker på, og du plasserer forskningen din blant disse kildene*» (Santos 2019, s. 9). Jeg identifiserer teoriene og tidligere studier innenfor temaet og bruker disse teoriene til å støtte opp under de argumentene og problemstillingene som oppgaven bygges opp av. Jeg følger Santos (2019) sin fremgangsmåte for å utføre en god kunnskapsstatus: (1) Definere omfanget, (2) identifisere relevante kilder, (3) samle informasjon; lese, organisere, ta notater og holde oversikt over sitater, (4) skrive og revidere arbeidet og (5) gå tilbake til punkt to eller tre (Santos 2019, s. 13).

Analysene i oppgaven skal forsøke å belyse argumentene, så vel som å begrunne oppgavens aktualitet. Funnene fra analysene drøftes så i senere i oppgaven, og danner grunnlag for vilkårene, anbefalingene og scenarioene som oppgaven kommer frem til i resultatdelen.

1.3.2 Intervjuer

Intervjuobjektene er gode støttespillere og intervjuene underbygger funn i oppgaven. Det er interessant å vite mer om hva slags planleggingsrom som eksisterer mellom kommune, og kirkelig fellesråd, samt samtaler med informanter fra ulike kulturer og trossamfunn.

Jeg har utført et anonymt og semistrukturert intervju. Valg av informant begrunnes i personens erfaring med gravpraksis over tid. Informanten har god faglig kompetanse innenfor temaet og gode resonnement rundt gravlundens historiske utvikling i Norge. Mye av informasjonen fra intervjuet finnes i allerede leste dokumenter, men intervjuet har bidratt til flere synspunkt, spørsmål og vinklinger innenfor arealdisponering og hvordan gravlunder utnytter sine tilgjengelige arealer effektivt i praksis. Intervjuet med informanten er utført på telefon. Det er utført sitatsjekk hvor informant har bekreftet at jeg har forstått informasjonen riktig og jeg har fått tillatelse til å bruke sitater i oppgaven. Intervjuguide er vedlagt.

En svakhet i oppgaven er at to av de anonyme og semistrukturerte intervjuene ikke ble gjennomført på grunn av manglende respons. Begge informantene ville gitt bedre innsikt rundt den multikulturelle problemstillingen i oppgaven. For å skaffe informasjon og kunnskap om temaet brukte jeg en uttømmende rapport fra 2008, om livsfaseriter som inkluderer en helhetlig forskning om ulike dødsritualer og gravpraksis i ulike religioner i Norge. Rapporten er gjennomført av Døving et al (2008).

1.3.3 Befaring

Befaring er en god metode for direkte observasjoner av landskapet og dermed oppdage muligheter og utfordringer som ikke kommer frem gjennom kart og bilder. Denne metoden er god når jeg ser på scenarier og typologi i denne oppgaven.

1.3.4 Digitale verktøy

Jeg har brukt tegneprogrammene Adobe Illustrator til figurer i kapittel 3.3.5 Byrommets material og skisser som lages i Procreate til å visualisere historiske tidsbilder til analysene i kapittel 5: Territorielle konfigurasjoner. Målet med å bruke tegneprogrammer i de territorielle konfigurasjonene var å kunne visualisere og vise den historiske utviklingen på en tydelig og konkret måte. Jeg har forsøkt å vise forholdet mellom befolkningsvekst, byutvikling og gravlundens historiske utvikling gjennom gradvise utvidelser.

1.3.5 Utvalg

Ut fra konfigurasjonene velges tre områder som blir satt i nærmere kontekst. De tre utvalgene ser på tre ulike situasjoner med ulike forutsetninger innenfor utvikling av minnelunder:

1. Minnelunden er lokalisert i sentrum av byen
2. Minnelunden er lokalisert i periferien av byen
3. Minnelunden er lokalisert utenfor byen

Jeg har valgt en fremtidsorientert tilnærming hvor jeg utforsker og demonstrerer ulike mulige fremtidige utviklinger og situasjoner. Scenarioene i kapittel 7 vil belyse underproblemstillingene og vise til praktiske eksempler. Studien vil utforske tre ulike konfigurasjoner som gir ulike forutsetninger for arealdisponering, lokalisering og planlegging av minnelunder. Konfigurasjonene viser ulike utviklinger som for eksempel at gravlunden er lokalisert: sentrum, periferien eller utenfor byen. Gjennom denne undersøkelsen vil vi få en bedre forståelse av hvordan minnelunder kan planlegges under vilkår for tetthet og kompakt byutvikling og vern av dyrket mark.

Jeg valgte bort metoden «casestudie» for scenarier fordi jeg ønsker å se på alternative fremtidsscenarioer basert på ulike situasjoner og forutsetninger for utvikling, og dermed vurdere implikasjonene av disse endringene. Jeg ønsker å utforske hvordan man kan forbedre seg på fremtidige hendelser og trender, og dermed lage noen situasjoner som verktøy for strategisk planlegging. Jeg ser likevel på Flyvjberg som utleder noen årsaker til misforståelser om casestudier og en av de som er relevant for denne oppgaven er «*one cannot generalize on the basis of an individual case; therefore, the case study cannot contribute to scientific development*» (s. 221). Dette er også relevant for scenarier. Funnene gir ulike vilkår for ulike steder på grunn av ulike forutsetninger, og gir derfor ikke en spesifikk løsning på problemstillingene. Derfor ser oppgaven på ulike scenarier og konfigurasjoner.

1.3.6 Forklaringsmodus

Bell et al (2022) snakker om abduktiv metode og definerer dette som pragmatiske perspektiver, som vurderer mulige forklaringer opp mot hverandre (Belle et al 2022, s. 25). Jeg kommer ikke med en teori, jeg bekrefter heller ikke en påstand, men jeg har et perspektiv og der på hvordan dette fungerer i praksis og deretter drøfter jeg det. Jeg ser på ulike konfigurasjoner og forklarer disse situasjonene i scenarier som viser ulike kontekster med

hvordan gravlunden planlegges innenfor prinsipper for timinuttersbyen med ulike forutsetninger og vilkår. Den abduktive metoden er knyttet til scenariene som vil drøftes i slutten av oppgaven.

1.3.7 Validitet og reliabilitet

Flyvbjerg (2006) viser til misforståelser innen casestudier, to av dem er at «It is often difficult to summarize and develop general propositions and theories on the basis of specific case studies» og «the case study is most useful for generating hypotheses; that is, in the first stage of a total research process, whereas other methods are more suitable for hypotheses testing and theory building» (s. 221). Disse misforståelsene utfordrer casestudie som en vitenskapelig metode og peker på spørsmål om teori, validitet og reliabilitet.

Ekstern validitet refereres som graden av generaliserbarhet eller gyldighet av forskningsresultater til andre situasjoner, populasjoner eller miljøer utenfor de spesifikke kontekstene der studien ble utført (Belle et al. 2022, s. 369). Oppgaven utfører territoriale konfigurasjoner som analyserer sammenhenger i ulike tettsteder langs korridorene ut fra Oslo. Analysene viser ulike problemstillinger ut fra ulike geografiske områder og studien har ikke mål om å generalisere funn i konklusjonen.

Intern validitet er definert som graden av tillit eller sikkerhet knyttet til konklusjonene og funnene i en studie. Dette vises i sammenhengen mellom funnene og det teoretiske grunnlaget som gjøres i oppgaven (Belle et al. 2022, s. 369). Det handler om en vurdering av forskningsdesignet og gjennomføringen av studien, slik at oppgaven er tilstrekkelig for å trekke gyldige konklusjoner. Reliabilitet er graden av pålitelighet data, for eksempel målinger eller observasjoner som gjøres i studien har (Johannessen et al. 2016, s. 426). Dersom målinger gir tilnærmet likt resultat hver gjennomføring, heves tilliten og påliteligheten til resultatene.

Jeg ser på fremtidige tilnærminger til gravlunder og vil ha nok funn til å med trygghet si at man ikke kan standardisere løsningene. Dette er tilnærminger som påvirkes av stedets konfigurerelle sammensetninger og forutsetninger for utvikling. Løsningene må forstås ut fra de arealene som er tilgjengelige ut fra befolkningsveksten, jeg demonstrerer dette i oppgaven og kan derfor si med sikkerhet at det ikke finnes konsekvente og standardiserte løsninger på problemstillingen, men de må tilpasses stedets forutsetninger.

1.4 Oppgavens oppbygning

Oppgaven er satt sammen i tre deler, med samlet ni kapitler. Den første delen av oppgaven forklarer problemforståelse, metodisk tilnærming, kunnskapsstatus og teoretisk rammeverk. Den andre delen gjennomgår oppgavens empiriske grunnlag og analyser: historisk tidslinje konfigurasjoner, typologi og mulighetsstudie. Dette drøftes videre i tredje del og knyttes opp til det teoretiske rammeverket.

Del I handler om *minnelundens fremtid i kompakte byer* og består av tre kapitler. Det første kapitlet går inn på temaets relevans og aktualitet for by- og regionplanlegging og den starter med et konkret eksempel fra Ullensaker kommune for å belyse at dette er en viktig problemstilling og diskusjon i flere kommuner akkurat nå. Metode kapitlet fungerer som en veileder for valg av fremgangsmåte i masteroppgaven. Den skal hjelpe å forklare hva jeg trenger for å gjøre rede for forskningsspørsmålet og hvordan jeg velger å utføre oppgaven.

I kapittel 2 beskrives dagens kunnskapsstatus innenfor feltet. De er viktige for å identifisere hvilke forskningshull som eventuelt finnes og hva som kan være mine bidrag i forskningen. Her nevnes noen generelle tilnærminger til minnelunden. Jeg utleder med betraktninger fra Christopher Alexander om hva gravarealer betyr for befolkningen og han forklarer gravlunden som blant annet en viktig nabofunksjon og sosialt møtested. Deretter om urbane gravlunders fremtidige potensial ut fra fire dimensjoner: åndelig rom, liminalitet, multikulturelt og multifunksjonelt rom. Videre ser kapitlet på gravlunder som heterotropier og det kritiseres at gravarealene gjøres til objekter for økonomisk vinning eller kommersielle aktiviteter.

Tilnærmingen som handler om *Gravarealet som landskapsarkitektur* som er en mer teknisk del av kunnskapsstatusen, og gir en bredere forståelse om terreng, typologi, utforming og lokasjon er med på å underbygge underproblemstilling 3 - *hvordan utformes minnelunder under vilkår av tetthet og kompakt byutvikling*. Den siste delen viser en mer internasjonal vinkling som forklarer hvordan vertikalitet og kompakt byutvikling går sammen som en mulig løsning på planlegging av nye minnelunder og arealknapphet. De fem tilnærmingene er viktige for å identifisere hvilke forskningshull som eventuelt finnes og hva som kan være mine bidrag i forskningen. Jeg mener de underbygger oppgavens resonnementer og bidrar til å svare på underproblemstillingene.

Del II har tre kapitler og handler om *dødsritualer, befolkning og bærekraftig arealpolitikk*. Kapittel 4: *Dødsritualet og forholdet til den avdøde*, utgreier en historisk betraktning ved hjelp av tidslinje. Tidslinjen tar for seg den mesolittiske og neolittiske perioden f.Kr. og helt frem til i dag. Formålet med den historiske betraktningen er å se på hvilke gravformer og dødsritualer som har eksistert og hvordan de formet landskapet til det vi har i dag. Hvilke relasjoner mennesker har hatt til jord, ild og døden gjennom ulike tidsepoker belyser hvordan befolkning, sted og fortidens gravpraksis har bidratt til å forme dagens gravleggingspraksis, landskapet og de strukturelle situasjonene som eksisterer i dag.

Kapittel 5 er en territoriell konfigurasjonsstudie som ser på urbane byer langs transportforbindelsene ut fra Oslo. Her lages noen forenklete diagrammer som tydeliggjør utvikling over tid. Formålet med kapittelet er å vise ulike situasjoner hvor forholdet mellom lokasjon, transportutvikling og befolkning er sett i sammenheng med gravlundene og tilgjengelig areal. Denne delen ser også på trender og utvikling over tid som kan gi forutsetninger for fremtidige problemstillinger som må tas stilling til.

Kapittel 6 handler om *behovet for nye modeller*. Jeg ønsker å begrunne hvorfor arealplanleggere ikke kan bare snakke om helhetens form (bymorfologi) uten å snakke om typologiens form (typomorfologi). Gravlundens utforming varierer ut fra kulturelle, geografiske og religiøse forutsetninger. I dag er det nye former for gravplasser og jeg har valgt å dele de inn etter: den skjulte gravplass og tradisjonelle gravlunder. Jeg ser deretter på behovet for nye modeller for å imøtekomme fremtidens utfordringer innenfor timinuttersbyer.

Del III handler om *fremtidens minnelunder: strategier for timinutterssamfunnet*. Kapittel 7 ser på bærekraft og behovet for urnelunder i byplanleggingen. Denne delen viser til noen strategier og scenarier som senere diskuteres i drøftingsdelen. Her kommer jeg tilbake til eksempelet fra Ullensaker kommune hvor jeg går nærmere inn på eksempelets svakheter ut fra oppgavens funn og hvordan hvilke vilkår som er viktige for fremtidens strategier og planer for minnelunder. Jeg ser på tre scenarier som inkluderer andre hensyn enn bare spørsmålet om plass. Scenariene drøftes i kapittel 8 og forskningsspørsmålet blir gjentatt og besvares i konklusjonen i Kapittel 9.

Kapittel 2: Minnelunden i samtidsbyen - noen generelle tilnærminger

2.1 Kunnskapsstatus

Det finnes lite forskning om gravlundens rolle i timinuttersbyen, derfor er problemstillingen interessant å undersøke nærmere. Det er et forholdsvis vidt kunnskapsgrunnlag om gravlundens utforming, bruk, funksjon og gravarealets rolle, men færre studier om hvordan arealer i fremtiden bør disponeres og utformes til gravplasser etter hvert som befolkningen og bykjernen fortettes.

Kunnskapsoversikten presenterer kunnskapens tilstand på feltet. Jeg viser til et utvalg av eksisterende forskning, perspektiver og teorier og har som formål å avklare kunnskapshull innenfor temaet. Denne delen dekker ikke alt av eksisterende og oppdatert teori, men et relevant utvalg av fire tekster som beskriver typiske måter å belyse temaet på.

Kunnskapsoversikten er inndelt i fem seksjoner hvor hvert kapittel er relevante utdrag fra ulike forskning. Dette betyr at denne delen er hentet fra andre kilder og ingen avsnitt er av egne refleksjoner. Kapitlet vil utgjøre noe av det teoretiske grunnlaget som relaterer til oppgavens oppbygning og vinkling.

2.2.1 Hellige og tilgjengelige gravsteder

Alexander (1977) nevner i boken «A Pattern Language» at gravlunder og hellige steder er viktige områder som inviterer til sosiale møter innenfor grensene til ulike nabolag, og at slike steder er en av mange nabofunksjoner som er gode møtesteder (Alexander 1977, s. 90).

People cannot maintain their spiritual roots and their connections to the past if the physical world they live in does not also sustain these roots (s. 132).

Alexander (1977) mener at i hver region, hver by og i alle nabolag, er det spesielle steder som symboliserer området og folkets røtter der. Disse stedene kan være naturlige skjønnheter eller historiske landemerker etterlatt av tidligere perioder. De er på en eller annen måte nødvendige. Oversatt til norsk: «Folk kan ikke opprettholde sine åndelige røtter og sine forbindelser til fortiden hvis den fysiske verdenen de lever i ikke også opprettholder disse røttene» (s. 132).

Gjennom å se på lokalsamfunn har Alexander (1977) en forståelse om at det er en samstemmighet blant folk når de skal identifisere steder som symboliserer deres forhold til landskapet og fortiden. Alexander forklarer at det finnes en fellesrealitet om at visse steder er hellige. Hvis dette stemmer er det også naturlig å bevare de områdene og dette kan innebære å bevare dem fysisk, for eksempel å beskytte dem mot forringelse eller ødeleggelse, i tillegg til å anerkjenne deres kulturelle og historiske betydning ved å inkludere dem i samfunnets identitet og fellesskap (s.132).

De tradisjonelle samfunnene har alltid anerkjent viktigheten av disse områdene. Fjell er steder for spesielle pilegrimsreiser, elver og broer blir hellige, en bygning eller et tre, eller stein, tar på seg kraften som folk kan koble seg til sin egen fortid. I motsetning til det moderne samfunnet som ofte overser betydningen av hellige steder. Områdene blir ødelagt, endret eller ignorert av politiske og økonomiske grunner. Christopher Alexander foreslår to trinn for å bevare disse områdene: Gå ut i felten og ha samtaler med grupper mennesker og lokaliser hvilke områder som representerer viktige verdier fra fortiden og hvilke områder som knytter dem til landet. Det andre trinnet er å forsterke områdets offentlige betydning ved å pynte dem og ta vare på dem (Alexander 1977, s. 132-133)

Alexander (1977) sammenligner at en hage som nås etter å ha passert flere ytre hager, bevarer mystikken med *«Et tempel som kan nås gjennom en rekke tilnærmingssoner har potensial til å bli noe spesielt i en persons hjerte og majesteteten til en fjelltopp øker når den er vanskelig å nå»* (Alexander 1977, s. 134). Han mener derfor at en gradvis tilnærming til hellige steder som forenes mot selve området, hvor stedet blir en slags indre helligdom i sin kjerne. Enten de hellige stedene er store eller små, i bysentre, nabolag eller i uberørt natur bør det etableres regler som beskytter dem fullstendig. Alexander utleder videre at *«en skal gi hvert hellig sted områder hvor folk kan slappe av, nyte og føle stedets tilstedeværelse, og viktigst av alt så er det viktig å skjerme tilnærmingen til stedet, slik at det kun kan nås til fots, gjennom en rekke porter og terskler som gradvis avdekker det hellige området»* (Alexander 1977, s.134).

Aktivitet eller stillhet

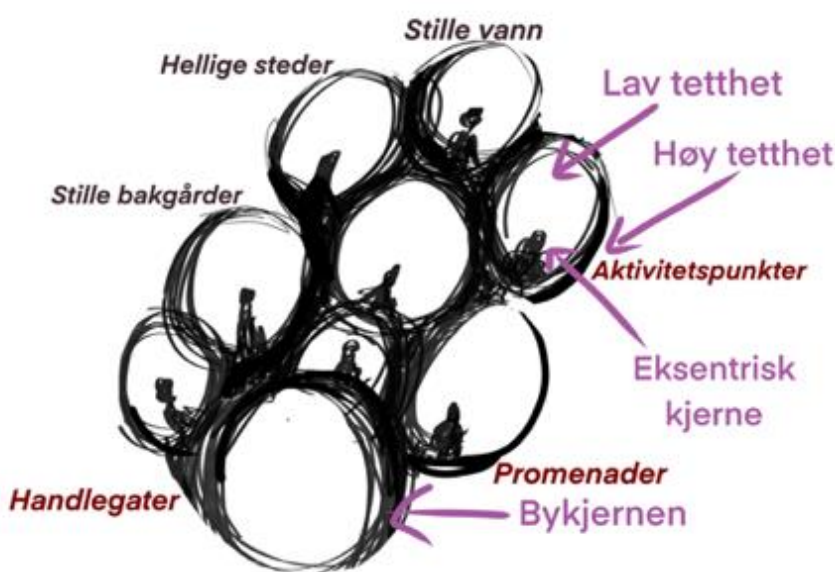
Alexander (1977) forklarer at det er mer naturlig hvis tetthetskonfigurasjoner i en by er tilfeldige, eller om mer strukturerte og sammenhengende tetthetsmønster ville vært mer fordelaktig. Områder med høy tetthet har potensiale til å bidra til mer aktivitet, men dette er en utfordring for områder med spredt bebyggelse. Områder med lav tetthet, som kan gi stillhet

og ro når de er konsentrert, er også ofte for spredt. Resultatet av dette er byer som verken har stor grad av aktivitet eller stor grad av fredfulle områder. Siden det er viktig for en by å tilby både aktivitetsrike byrom, samt rolige steder som for eksempel hellige områder, aktivitetssentre, gangveier og fredfulle områder, virker det som at tilfeldig tetthet kan være problematisk for bylivet (Alexander 1977, s. 151).

Alexander mener at et mer sammenhengende mønster av tetthet tjener byen bedre (s. 154). Grunnet bak dette er at en balanse mellom livlig aktivitet og ro, som vi i dag kan relatere til konseptet med «timinuttersbyen» hvor boliger og arbeidsplasser er nært knyttet, og hvor viktig rolle gravlunder og andre fredfulle rom har i soner med høy tetthetsgrad (s. 165-167). Figuren nedenfor illustrerer balansen mellom aktivitet og ro. Alexander (1977) forklarer figuren nedenfor:

Gitt den overordnede konfigurasjonen, beregn gjennomsnittstetthetene på ulike avstander fra ryggen av høy tetthet, i henhold til beregningene gitt i det neste mønsteret – tetthetsringer. Behold hovedhandlegatene og promenadene mot den tette delen av hesteskoen – aktivitetsknutepunkter og promenader, og behold rolige områder mot den åpne delen av hesteskoen – hellige steder, stille bakgårder og stille vann (Alexander 1977, s. 154).

Med *eksentrisk kjerne* menes at kjernen er plassert en uvanlig avstand fra selve bykjernen.

Figur 3. Egen illustrasjon. Etterlignet og redigert fra Alexander, C. (1977). *A Pattern language* av. (s. 154). Oxford University Press.

Hellig grunn

Alexander (1977) ser på hva egentlig fenomenet kirke og tempel er. Han kommer frem til at det er et sted for tilbedelse, åndelighet og ettertanke, men viktigst av alt, det fungerer som en portal. Ritualene knyttet til fødsel, pubertet, ekteskap og død er avgjørende for vår personlige utvikling, og fra den dagen vi kommer til verden, til den dagen vi dør, går vi gjennom disse bygningene.

I tradisjonelle samfunn blir disse ritene holdt i ære og støttet opp av fysiske omgivelser som fungerer som portaler. Det vil ikke være mulig å ha meningsfulle ritualer i et miljø som ikke verdsetter dem eller er tilrettelagt for dem. For eksempel er ikke en idrettshall et sted for dåp, og et begravellesbyrå kan ikke gi den rette følelsen av en fullverdig begravelse. Det er viktig at mennesker har mulighet til å dele overgangsritualene med hverandre, og det bør skje på et sted som anerkjennes som hellig. Uansett kultur eller tro, krever disse stedene en fysisk utforming for å støtte opp ritualets betydning og skape en følelse av tilknytning til jorden (s. 331-340).

Alexander (1977) argumenterer derfor for at hvert samfunn og nabolag bør ha tilgang til et hellig sted og når et slikt sted eksisterer i et samfunn, uansett tilknytning til religion, så vil følelsen av hellighet gradvis bli ledende blant mennesker som deler sine opplevelser der.

Gravsteder

Alexander (1977) utleder at overgangene i livet, inkludert døden, er viktige og bør være synlige i ethvert samfunn. Dette integrerer dødens realitet inn i det offentlige rommet, med dette mener han at dødens tilstedeværelse blant de levende er en daglig realitet i samfunnet som oppmuntrer til å leve et fullverdig liv.

Teorien til Alexander (1977) nevner at store kirkegårder i utkanten av byer eller på øde steder og upersonlige begravellesritualer har negative effekter. Døden bør være en naturlig del av livet vårt. Dødsseremoniene er til for å gi fellesskapet en mulighet til å håndtere tap og erkjenne livets forgjengelighet. Alexander foreslår noen løsninger for å gjøre kirkegårder mer personlige og nære (s. 353-357):

1. Redusere størrelsen på moderne kirkegårder og gjør dem mer integrerte i lokalsamfunnet. Gi enkeltpersoner muligheten til å velge sitt eget gravsted i parker, fellesområder eller på privat eiendom

2. Skap en passende atmosfære med stier, synlige graver og beskyttende elementer som lave vegger og trær
3. Sikre eiendomsrettigheter for de valgte gravstedene for å forhindre at de blir solgt eller utviklet
4. Gjennomfør en praksis der gravplassene har en fast levetid på 200 år, hvor levningene blir enten satt ut på havet eller blir liggende hvis det er ønskelig
5. Utvikle ritualer i fellesskap, enten det er familie eller en religiøs gruppe, slik at det oppfyller behovene til de involverte

Alexander konkluderer med at derfor bør vi unngå å bygge store kirkegårder. I stedet bør arealer tildeles over hele samfunnet som gravsteder – i parker, langs stier, i hager, ved porter, der minnesmerker kan plasseres for å feire livene til de avdøde. Hvert gravsted bør ha en definert kant, en sti og et fredfullt hjørne hvor folk kan reflektere og minnes. Disse områdene bør være rolige og gi et verdig sted for ettertanke, hvor folk kan være alene med tankene sine (Alexander 1977, s. 335-337).

2.2.2 Urbane gravlunders fremtidige potensial

Grabalov og Nordh (2021) har studert gravlunder i Oslo og København, to byer med kirkegårder som oppfyller grunnleggende prinsipper for offentlige rom: åpen tilgang og offentlig forvaltning. Videre er dette godt vedlikeholdte og parklignende miljøer som har som mål å dekke borgernes behov for begravelse og kremasjon. Grabalov og Nordh har sett behovet for en diskusjon om skandinaviske urbane kirkegårder som en spesiell type offentlig rom som bidrar til å *utforske «offentlige roms natur, dets betydninger og funksjoner, og spesielt dets transformasjoner i samtidsbyene»* (s. 2).

De undersøkte hvordan skandinaviske kirkegårder beskrives av praktikere involvert i kirkegårdsutvikling og hvilken fremtid man ser for seg for kirkegårder, slik de fremstår i politiske dokumenter for Oslos og Københavns kirkegårdsutvikling. Bidraget fra Grabalov og Nordh skal være en teori om offentlige rom og forståelsen av kirkegårdens rolle i samtids skandinaviske byer og planleggingsagendaer.

Tidligere forskning fra Skandinavia viser at kirkegårdens primære funksjon, «som gravplass og minnested», ofte samhandler med andre funksjoner. Noen urbane kirkegårder i Oslo tilrettelegger for rekreasjonsaktiviteter, inkludert jogging, spasering, hundelufting og piknik.

Oslo, København og Stockholm kategoriserer kirkegårder som grønn infrastruktur, men tilskriver dem ikke de samme egenskapene som andre typer grønne områder. Grabalov og Nordh ser på kommunenes nye strategier og politiske dokumenter.

Grabalov og Nordh demonstrerer hvordan tilfellet med urbane kirkegårder utfordrer tolkninger om offentlig rom, og hvis tilgang er hovedproblemene med å være offentlige. Her stilles det spørsmål om hva slags tilgang, ikke bare om det er et rom hvor allmennheten kan være (fysisk tilgang), men også følelsen av åpenhet, gjestfrihet og komfort, samt tillatte og akseptable handlinger og aktiviteter, altså om det er et rom hvor de ønsker å være (symbolsk tilgang). For å utforske skandinaviske kirkegårders grad av offentlighet har Grabalov og Nordh utviklet et analytisk rammeverk bestående av fire dimensjoner – liminal, åndelig, flerkulturell og flerfunksjonell.

Typologi av offentlige rom er et viktig analytisk verktøy i studien til Grabalov og Nordh. Noen plasserer kirkegårder i kategori med offentlige områder sammen med parker, hager, fellesarealer og byskoger. Andre plasserer kirkegårder innenfor samme kategori som skoler og sykehus, offentlige rom med spesifikke funksjoner. Konseptet liminalitet beskriver grensekryssinger: rom der forskjellige verdener veves sammen (Grabalov og Nordh 2021, s. 4). Kirkegårder kan karakteriseres som et sted som forbinder de sørgende og de avdøde, i motsetning til plandokumenter som karakteriserer rommene som grønnstruktur. Åndelig rom er en annen dimensjon. Tilstedeværelsen av døden bringer spiritualitet inn i et fysisk rom. Religion og spiritualitet har viktige romlige implikasjoner og kan bidra til tanken om noe større enn vi som mennesker og individer er, noe som kan bidra til folkehelsen ved å gi økt tilhørighet, tid til refleksjon og rekreasjon, samt være en sosial møteplass.

De utforsker også kirkegårder som et flerkulturelt rom, gjennom at det offentlige rommet bidrar til møter mellom forskjellige mennesker. Det fremhever tilstedeværelsen av forskjellige etniske og religiøse grupper i samfunnet. Forskning har vist at kirkegårder kan stimulere interkulturelle kontakter og bygge bro over forskjeller ved å dele medfølelse (Grabalov og Nordh 2021, s. 5). Den fjerde og siste dimensjonen er kirkegårder som et multifunksjonelt rom. Kirkegårder kan betraktes som monofunksjonelle, det er primært opprettet som begravelseplass og minnested, men spiller mange sekundære funksjoner (Grabalov og Nordh 2021, s. 5).

Kirkegårder opptar en betydelig stor del av Oslo sine grønne områder. Når kirkegårder er de plassert i utkanten av byene, men integreres etter hvert i bykjernen og i utbygde nabolag gjerne på grunn av byutvidelse. På grunn av kremasjonsrater og gjenbruk av graver, mangler ikke Oslo sine gravlunder gravplasser (Grabalov og Nordh 2021, s. 5). Noen gravlunder har også overskudd av plasser. I Oslo håndteres styring og vedlikehold av kirkegårdene av Oslo kommunes kirkegårder og gravferdsbyrå, noe som skiller seg fra hva Den Norske kirke tidligere hadde. Nasjonal lovgivning pålegger at alle menneskelige levninger skal gravlegges på en kirkegård. Grabalov og Nordh brukte semistrukturelle intervjuer med kommunale ansatte, landskapsarkitekter, politikere og representanter fra religiøse organisasjoner, sammen med empiriske studier om skandinaviske kirkegårder som materiale for analysen av de fire dimensjonene (Grabalov og Nordh 2021, s. 6).

Oppsummering av de fire dimensjonene

Liminalitet: Kirkegårdene i Oslo eies av Den Norske Kirke og det er debatt om Den Norske kirke er en offentlig eller privat organisasjon. Kommunen vedlikeholder gravlundene, selv om Den Norske kirke er eier. Kirkegårdene i Oslo gir besøkende muligheten til å være alene og reflektere, noe som er en undervurdert kvalitet i moderne urbane offentlige rom. Selv om gravlundene blir karakterisert som offentlige rom, må bruken og aktivitetene være i tråd med kirkegården og med respekt for kirkegårdens primære funksjon som gravplass.

Åndelig rom: Den åndelige betydningen av kirkegårder som steder for å reflektere over liv og død og som offentlige rom for følelser og individuelle valg. **Multikulturelt rom:** Strategiene i både Oslo og København nevner kirkegårdens åpenhet for alle borgere, uavhengig av tro eller ikke-tro eller etnisk eller sosial identitet. Begrepet «kirkegård» er også ofte erstattet med «gravlunder» for å virke mer inkluderende for andre kulturer og religioner. Gravlundene har spesielle seksjoner for ulike religiøse, etniske og andre samfunn.

Multifunksjonelt: Oslos strategi fremhever kirkegårdens miljøverdier, spesielt innvirkning på det lokale klimaet og biologisk mangfold. Kirkegårdene fremheves som en del av byen grønne infrastruktur. Oslo ønsker å bruke gravlundene på en «smartere» måte, dette inkluderer midlertidige hageprosjekt på land reservert for fremtidig utvidelse av en kirkegård og installasjon av bikuber på aktive kirkegårder. Oslos strategi påpeker at en seksjon for skogsbegravelse, på grunn av naturliknende organisering, vil gi bedre muligheter for sekundære funksjoner. Selv om kirkegårdene er offentlige, vil en sonering som skiller

områder for begravelse og askespredning og seksjoner som er inaktive synliggjøre tydeligere for besøkende slik at den aktive bruken balanseres i større grad med respekt for sorg og kirkegårdens primære funksjon.

2.2.3 Heterotropier

Koppang (2023) utførte en oppgave om «Planning the Spaces of the Dead», en master om urbane gravlunders potensiale, våren 2023. Avhandlingen undersøker gravplassen som forskningsobjekt og dens rolle i byplanlegging. Koppang fokuserer på gravplassers kvaliteter og potensielle utvikling i Oslo, og ser kritisk på byplanleggingens strategier for gravplasser. Koppang beskriver gravplassens rolle som grøntområder og hvordan gravarealene unngår å gjøre gravplassene til objekter for økonomisk vinning eller kommersielle aktiviteter. Dette handler ofte om å ta vare på det verdige, respektfulle og kulturelle med gravarealet, istedenfor å gjøre de om til turistattraksjoner som vektlegger kommersielle interesser.

Studien ser på hvordan kapitalistiske logikker påvirker byplanleggingen og utviklingen av urbane rom. Koppang nevner begrepet «deathscapes» som defineres som områder knyttet til sorg, forvaltning og minnesmerke for de døde (Koppang 2023, s. 4). Hun kritiserer også tradisjonelle studier av kirkegårder og argumenterer for å studere dem som heterotropier, hun bruker kirkegårder som et unikt eksempel for å utforske makt og dynamikk i planlegging og styring av byrom. Heterotropier er et konsept introdusert av Michel Foucault ([1967] 1984), og hjelper til med å forklare kirkegårdens relasjonelle «*andrehet*» innenfor byrommet, og fremhever dens tvetydige og motstridende natur. Heterotropier, som virkelige sosiale rom, bryter med dominerende representasjoner av rommet og utfordrer ideologiene til den politiske økonomien.

Koppang ser på hvordan kirkegårdene i middelalderen var sentrale i byens sosiale struktur, men på 1800-tallet ble de flyttet fra bysentrene til byens periferi på grunn av befolkningsvekst og koleraepidemier. Denne endringen gjorde kirkegårdene til «den andre byen», der de ble steder for døde. Av den grunn ble også kirkegårder betraktet som heterotropiske rom, der grensene mellom normalitet og avvik ble mer tydeliggjort. Til tross for at kirkegårdene i Oslo ble plassert i utkanten av byen, befant de på starten av 1900-tallet i tett befolkede områder. Det er diskusjoner om nedlegginger av Sofienberg kirkegård på grunn av hygieniske utfordringer og mangel på grøntområder i byen. Koppang nevner at nedleggingen av

Sofienberg kirkegård understreker et skille mellom de levende og de døde, der de døde ble sett på som en hindring for utviklingen av et levende og grønt bymiljø.

Masteroppgaven diskuterer betydningen av kirkegårder som urbant rom og hvordan de er blitt behandlet innenfor byplanlegging. Det fremheves at kirkegårder historisk sett har blitt marginalisert i planleggingsprosesser, men at det nå er et ønske om å gjøre dem mer synlige og integrert i byutviklingen. Gjennom strategiske planer og endringer i forvaltningen blir kirkegårder sett på som mer multifunksjonelle, grønne områder som kan bidra til å imøtekomme utfordringer knyttet til urbanisering og tetthet. Samtidig er det en anerkjennelse av at økt bruk av kirkegardene for å bevare dem for fremtiden kan true deres kvaliteter som hellige steder. Koppang diskuterer og reflekterer en endring i hvordan kirkegårder betraktes og forvaltes, med fokus på arealbruk og urban utvikling fremfor bare begravellespraksis (Koppang, 2023).

2.2.4 Gravarealet som landskapsarkitektur

Holm (2015) har produsert en avhandling om designtilnærming og den fysiske utformingen av gravarealet, området på gravplassen og gravens plassering. Doktoravhandlingen har blant annet formål om å gi utøvende landskapsarkitekter kjennskap til variasjon, bevissthet om virkemidler og forståelse for muligheter innen utforming av gravareal. Hensikten til bidraget er ikke å gi et svar på hvordan gravarealet skal se ut, men å vise eksisterende kvaliteter og til å vise muligheter for å videreutvikle disse kvalitetene.

Holm peker på at endring i utforming av gravplasser er en fremtidig realitet, dermed er kjennskap til variasjon, forståelse for muligheter og bevissthet om virkemidler knyttet til gravareal viktig for å imøtekomme de nye og fremtidige kravene til gravpraksis. Holm bruker blant annet modeller, fotografering og befaring som metode for å belyse ulike eksisterende gravutforminger i Skandinavia. Holm fremstiller virkemidler innenfor gravarealet gjennom gjennomførte befaringer og fotografier av eksisterende gravareal.

2.2.5 Vertikale gravlunder

Vertikalitet er mye brukt i arkitektur, spesielt i store byer med høy arealeffektivitet og lite land til overs. Hariyono (2015) ser på hvordan vertikalitet og religion kan være en bærekraftig løsning for byvekst for byer som mangler land. I hurtigvoksende steder og byer er det ikke lenger ledig areal i bykjernen, derfor har etablering av nye gravsteder ofte blitt plassert i

utkanten eller i forstedene. Vertikalitet som metode og typologi kan være en måte å økte mengden uten å nødvendigvis okkupere godt tilgjengelig areal i byer. Hariyono utleder om sammenhengen mellom religion-/trosregler på en måte som skaper rom. Han ser på religion og vertikalitet og hvordan de samhandler.

Økt behov for areal er en bivirkning av befolkningsvekst. Vertikalitet har blitt en praktisk løsning for å møte behovene for areal i urbane områder (Hariyono 2015, s. 202). Gravlunder er vanligvis plassert i et bredt landskap, og i mange byer er de plassert innenfor urbane områder. Det økende problemet med mangel på plass og utvidelser av opprinnelige gravlunder gjør at disse typologiene på en eller annen måte må transformeres til en vertikal form. Det vil bidra til å løse et voksende romlig problem. Dette fører ikke bare til en ny type arkitekturform, men også tilgjengelig begravelsesteknologi og metodikk. Kremasjon er blitt mer vanlig for å spare begravelseskostnader og mer vanlig i land i urbane områder. I noen religioner er derimot kremasjon forbudt. Den døde kroppen må begravnes. Men i Hariyono sin forskning er tilfellet ikke alltid begravelse på bakken. Artikkelen ser på muligheten for vertikalitet oversett med religion-/trosregler ved begravelse (Hariyono 2015, s. 202). Han nevner at horisontale kirkegårder har ingen annen mulighet enn å «utvide seg». Hus kan klemmes sammen, kontorer kan deles, butikker kan stables, men ikke kirkegårder (Hariyono 2015, s. 202).

Hariyono ser på beregninger for dødelighet og befolkning med dødsrate for å forstå hvor mye plass vi trenger for begravelse i øyeblikket og i nær fremtid. Han tar opp at den vertikale trenden i dag kan redusere arealbruk til å begrave lik i bakken. I fortiden har denne anvendelsen blitt brukt i noen kulturer og trossamfunn. Blant annet pyramiden i Egypt, Toraja-begravelse i Indonesia, og hulebegravelser på Hawaii. Det er derimot viktig å se på hvordan innspillet fra religiøse regler påvirker ideen om vertikalitet (Hariyono 2015, s. 203).

Både katolikker og protestanter har et normalt forhold til kremasjon, og dette har vært en alternativ metode siden 1923. Katolikker krever kirkebegravelse og dersom kroppen blir begravet, skal det være i hellig/vigslet jord, vanligvis en katolsk kirkegård. Hvis kroppen kremeres, er det viktig å plassere asken i en urne. Urnen blir deretter gravlagt eller plassert i et mausoleum. Den protestantiske kirken har ikke like strenge regler for behandling av asken. I motsetning til dette, forbyr den østlige ortodokse kirken kremasjon. I Islam er kremasjon «haram» eller forbudt. Muslimer tror den avdøde må behandles med samme respekt som de

levende, derfor er kremasjon forbudt. Kroppen legges på høyre side av den gravde jorden, med ansiktet mot Mekka (Hariyono 2015).

Hinduismen har lite praktisert jordbegravelse. De kremerer vanligvis de døde i variasjoner med likbål. På Bali og India brenner den døde kroppen i en spesiell seremoni. Kroppen legges med hodet mot sør, retningen til de døde, før den blir fraktet til kremasjonsstedet. Senere tas asken og spres i hellig vann eller sjø. I USA er det vanligst at begravelsesbyrået kremerer den døde, og asken blir sendt til familien. I buddhismen er valget mellom kremasjon og gravlegging opp til familien. Siden Kina og Hongkong har arealproblem, prøver regjeringen å overbevise at kremasjon er primær metode. Asken blir vanligvis plassert i urne, eller spredt på sjø og land. Noen gamle begravelsesmetoder som himmelbegravelse praktiseres fortsatt noen steder, samt jord- og hulebegravelse (Hariyono 2015).

Vertikal gravlunds utforming

En av de «utopiske» gravlundsutformingene som Hariyono (2015) viser til er lokalisert i Oslo. Dette er et vertikalt gravfelt, et tårn som skal fungere som en daglig påminnelse om dødens eksistens. Dette gravfeltet inkluderer jøder, muslimer, kristne og ikke-troende plassert i samme tårn. Krematoriefasiliteter kan muligens legges til som en del av tårnet og integreres med kirke eller fellesrom som rommer fellesritualer.

Figur 4. Haryono, P. Wahyu. (2015). Vertical Cemetery. *International Conference on Sustainable Design, Engineering and Construction*. (s.5). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.08.419>

Hariyono konkluderer med at den største utfordringen med å anvende vertikalitet i gravplass-typologien er å oppfylle kravene til begravelse i henhold til religion og tro. Fra studier vises det at ikke alle trossamfunn aksepterer kremasjon, og noen krever sterkt at den avdøde skal begraves i faktisk jord. Denne forskjellen fører til svært forskjellige begravelsesvarianter i praksis. Fordelen med vertikale gravlunder er åpenbart å spare bruken av bakkeareal og gi

alternativer, da høyere tettheter er en løsning for å oppnå mer bærekraftige byer. Dette løser også tilgjengelighetsproblemet og har en positiv effekt på bruk av kollektivtransport, da det reduserer energiforbruket til mobilitet. En vertikal gravlund fører også til kontroverser, da de religioner som ikke tillater å dele fasiliteter med andre religioner vil se på løsningen med protest og misnøye (Hariyono 2015).

Kapittel 3: Perspektiver på minnelunden i timinuttersbyen

Teorikapittelet presenterer oppgavens teoretiske rammeverk og deles inn i fire overordnede betraktningsspektiver. Det første perspektivet er fenomenet gravlund, det andre er timinuttersby-konseptet, det tredje er gravpraksis i ulike kulturer og til slutt forklarer jeg gravlundene innenfor materialforståelsen. Jeg starter med en begrepsforklaring for sentrale ord i oppgaven. Jeg bruker begrepet «minnelund» når jeg prater om fremtiden og «gravlunder» og «kirkegårder» når jeg prater om fortid.

3.1 Definisjoner

Først kommer det en kort definisjonsforklaring med begreper som brukes i oppgaven. Holm (2015) bruker i sin avhandling «*Gravarealet som landskapsarkitektur*» mange av definisjonene som er inkludert i denne studien, og disse inkluderes i definisjonslisten.

Gravplass:	Den offentlige fellesbetegnelsen for kirkegård, gravlund, gravplass med flere (Gravplassloven, 2012).
Kirkegård:	Gravplass som tilknyttet kirke.
Gravareal:	Det arealet på gravplassen som inneholder graver.
Gravform:	Urnegraver, kistegraver eller ulike felles gravområder.
Urnevegg:	Vertikal vegg med urner.
Anonym minnelund:	Felles gravområder for urne. Graven er uten navn og dermed anonym.
Navnet minnelund:	Felles gravområde med felles gravminne med navn på de gravlagte. Gravens plassering er kjent for den pårørende.
Mausoleum:	Bygning med en eller flere graver.

Minnelund:	Fellesbetegnelse for fremtidens gravareal som inkluderer ulike mangfoldige gravformer og typer anlegg for gravlegging. Utdyp
Vertikale gravlunder:	Konsept eller design om å bygge flere graver over hverandre i høyden.
Dødsritualer:	Ritualer eller seremoniell praksis som utføres i forbindelse med døden til en person. Ritualene varierer fra kultur til kultur.
Konfigurasjoner:	Plassering, form, størrelse og orientering av elementene i et system
Arealeffektivitet:	Hvor intenst eller effektivt det tilgjengelige arealet utnyttes.
Heterotropier:	Fysiske eller mentale steder som eksisterer utenfor det normale rommet eller som innehar en annen form for romlig logikk enn det vanlige. Heterotropier er ofte steder som har flere lag av betydning eller fungerer på flere nivåer samtidig (Faucault, 1984)
Timinuttersby:	Beboere har tilgang til alle nødvendige fasiliteter og tjenester innenfor en gangavstand på omtrent ti minutter.
Kompakt byutvikling	Strategi for utvikling med tettbebygde områder og høy arealutnyttelse
Fysisk tilgjengelighet:	Områder uten hindringer, som for eksempel porter, gjerder eller andre fysiske stengsler
Visuell tilgjengelighet:	Sikt og observasjon av byrommet før det tas i bruk
Symbolisk tilgjengelighet:	Hvorvidt innbyggere føler på trivsel, inkludering og et ønske om å være i et byrom
Diasporareligion:	Den religiøse er spredt fra sitt religiøse senter. Hinduister har eksempelvis ofte et ønske om askespredning i elven Ganges (Døving et al, s. 78).
Omland	Områdene rundt en by eller et tettsted som er nært knyttet til byen, men ligger utenfor byen eller i periferien, ofte landlige steder og som er avhengig av byens arbeidsplasser og tjenester (NAOB, u.å.).
Gravpraksis:	De ritualer og tradisjoner ved behandling av de døde og gravstedet deres. Begravelse, seremonier, minnelunder, gravmarkering, forvaltning og vedlikehold.
Trosnøytralitet:	Prinsipp om at offentlige rom er nøytrale når det gjelder religion og tro og at for eksempel et fysisk rom er åpent og inkluderende for alle

3.2 Fenomenet gravlund

Fenomenet gravlund er kjent som gravplasser, minnelunder, kirkegårder og er områder dedikert til gravlegging av de døde. Begrepet «minnelund» kan brukes for gravfelt, minneplass på kirkegården hvor det ikke er jordgrav og det kan også være en samling av gamle gravminner (Klingberg, 2007). Minnelund brukes i denne oppgaven fordi begrepet har et større omfang i motsetning til tradisjonelle begrep som kirkegård og gravlund. Dette handler om å omfavne flere gravformer, kulturer, livssyn og trosretninger. Dette begrunnes etter gravplassloven (§. 1) om at «*Gravlegging skal skje med respekt for avdødes religion eller livssyn*». Dette betyr at alle har rett til å få en verdig grav og helst i sitt eget nærmiljø. En «lund» er fra norrønt og definert som et område med frittstående løvtrær (NAOB, 2003). Hellige lunder har opprinnelse og viktig rolle i forhistoriske Europa, blant annet fra norrønt som hadde de et offersted som kaltes «horg», og har en eldre betydning som steinalter eller opphøyd steinrøys i forbindelse med kulten. Horg er i senere tid også tolket som gravminner (Arkeologi 2009).

Gravplassloven (2023) regulerer krav til gravplasser, kremasjon, gravminner og gravferd. Loven forplikter blant annet kommunen til å legge til rette for gravplasser (gravplassloven, 2023, § 2). I henhold til § 2 settes det krav til kommunen om å tilrettelegge for en eller flere gravplasser slik at det til enhver tid er ledige graver for minst 3 % av kommunens befolkning. Dette er interessant å utforske videre, herunder om kravene oppfylles i praksis. Et viktig argument for denne oppgaven nevnes også i § 1. som sier at «*Gravlegging skal skje med respekt for avdødes religion eller livssyn*» (gravplassloven, 2023, § 1). Hvorvidt Norges gravsteder oppleves som mangfoldige og hvem som har et manglende gravtilbud av etter egen kultur, livssyn og religion i dag undersøkes nærmere i kapittel 3.4. Skal asken spres, må det sendes søknad til Statsforvalteren på forhånd (gravplassloven, 2023, § 20).

3.3 Timinuttersbykonseptet

Bokvalitet er typisk urbane kvaliteter som nærhet til kollektivtrafikk, butikker og servicetilbud (Sandkjær et al 2015, s. 173). Timinuttersby-konseptet handler om gangavstand til sentrale gjøremål og funksjoner i byen. I romlig forstand handler sosial likhet om å sørge for lik tilgang til tjenester på tvers av geografiske områder. Her er ikke bare plassering av sosial og kulturell infrastruktur viktig, men også tilgang til offentlig transport, gang- og sykkelveier, blågrønn struktur og kvalitativt gode bolig- og bomiljøer (Sandkjær et al 2015, s. 208)

Timinuttersbyer handler ikke bare om nærhet og gåavstand, men om grad av tilgjengelighet. Dette handler om lik tilgang til tjenester på tvers av geografiske områder. Her er ikke bare plassering av sosial og kulturell infrastruktur viktig, men også tilgang til offentlig transport, gang- og sykkelveier, blågrønn struktur og gode bolig- og bomiljøer. I romlig forstand er dette forsterkende faktorer for sosial likhet (Sandkjær et al 2015, s. 208). Fordelingen av offentlige rom og møteplasser utover et geografisk område er et viktig ideal for å skape en rettferdig by (Fainstein, 2010). Gravlunder er interessante byrom når det kommer til begrepet «tilgjengelighet». Sandkjær henviser til Carr (mfl. 1992) som beskriver tilgjengelighet som tre ulike typer: Fysisk, visuell og symbolsk tilgjengelighet. Den *fysiske tilgjengeligheten* handler om områder uten hindringer, som for eksempel porter, gjerder eller andre fysiske stengsler.

Den *visuelle tilgjengeligheten* handler om sikt og observasjon av byrommet før det tas i bruk. Jane Jacobs satte fire suksesskriterier for en trygg og mangfoldig by, hvor aktive byrom var sentralt. Jacobs konkluderte med at en viss grad av menneskelig aktivitet i gater var trygge gater som muliggjorde et godt byliv, hvorav ett sentralt punkt var innbyggernes mulighet til å bevege seg til fots mellom bosted, arbeid og sentrale byfunksjoner (Horrigo, 2012). Dette viser også til hvordan god visuell tilgjengelighet kan føre til økt trygghetsfølelse, for eksempel ved åpne gater og byrom hvor det er god sikt fra ulike kanter, noe som også øker følelsen av at byrommet er tilgjengelig (Sandkjær et al, 2015). Den symbolske tilgjengeligheten handler om hvorvidt innbyggere føler på trivsel, inkludering og et ønske om å være i et byrom (Sandkjær et al, 2015).

Horrigo (2022) utledet et godt kriterium for trygg og mangfoldig by, beskrevet av Jane Jacobs og dette handlet om at: byrom som inkluderer funksjoner som bidrar til aktivitet og menneskelig bevegelse til alle døgnetts tider er viktig for trygghetsfølelsen. Bydelene måtte også ha en høy befolkningstetthet som også betyr mer kompakte byer.

3.4 Gravpraksis i ulike kulturer

Tall fra 2023 viser at 47 prosent av Norges befolkning tilhører religion eller trosretning (SSB, 2020). Statistisk sentralbyrå opplyser at 52 prosent av dette igjen er medlem i Den norske kirke, 25 prosent av folketallet er muslimer, 1 prosent er buddhister, 0,1 prosent jøder og 1,8 prosent er hinduister (SSB, 2024). Døving et al (2008) har gjennomført en rapport om livsfaseriter som inkluderer en helhetlig studie om de ulike dødsritualer og gravpraksis i ulike

religioner i Norge. Rapporten er fra 2008 og viser til direkte informantsamtaler med ulike trossamfunn, eventuelle savn og hva som kunne forbedres i norsk gravpraksis.

Medlemmer i tros- og livssynssamfunn som er utenfor Den norske kirken				
	2023		Endring i prosent	
	Medlemmer	Prosentdel	2022-2023	2019-2023
I alt	724 803	100,0	3,5	6,8
Baha'i	1 067	0,1	0,5	-4,6
Buddhisme	22 212	3,1	1,0	5,6
Hinduisme	13 141	1,8	4,0	15,2
Islam	182 607	25,2	3,7	4,0
Jødedom	755	0,1	1,9	-6,7
Kristendom	376 555	52,0	0,8	2,9
Sikhisme	4 316	0,6	0,0	8,3
Livssyn	120 726	16,7	13,0	25,4
Andre tros- og livssynssamfunn	3 424	0,5	11,7	40,4

Figur 5. Statistisk Sentralbyrå (2023). *Antall medlemmer i tros- og livssynssamfunn i Norge*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/religion-og-livssyn/statistikk/trus-og-livssynssamfunn-utanfor-den-norske-kyrkja>

Buddhistforbundet

Buddhister tror på reinkarnasjon og det handler om at alle sanselige skapninger er fanget i seks gjøfødelsesverdener i samsāra. Frelsemålet i buddhismen er å bryte ut av samsāra og dermed ikke lenger bli gjøfødte, dette heter nirvana (Nenseth 2021, s. 11) som henviser til heftet *Introducing buddhism* av Keown et al (2010). Buddhister følger Buddhas lære og de *fire opphøyde sannheter* hvor den første gjelder livets lidelser – fødsel, sykdom, alderdom og død. I forbindelse med død, handler ritualene om å være til hjelp for den døende og avdøde til å akseptere at ingenting er evig. Hensikten med munkene er at de skal hjelpe og veilede og gjøre veien inn døden lettere. Munkene hjelper den døende å akseptere hva som skjer, slik at døden ikke fryktes, men at tankene under overgangen fra liv til død til nytt liv er rene.

Kjernen i buddhistisk gravferdsritual er at munkene leser fra bønner og tekster i sutraer. Om resiteringen av bønner har effekt avhenger av personens karma-nivå. Målet er å nå nirvana. Ritualene er også til hjelp for de pårørende slik at de kan akseptere døden og ikke ta livet for gitt.

I følge vietnamesisk buddhistisk tradisjon bør avdødes kropp ligge i ro i minst 72 timer før den stelles (Døving et al 2008 s. 68)

I vietnamesisk buddhistisk tro tar det tre døgn før sjelen forlater kroppen, og under denne tiden bør den avdøde kun utsettes for Buddhas lære, lest opp av en munk. Huden til den avdøde kan i buddhistisk tro fortsatt føle smerte i tre døgn og skal derfor ikke tas på. I Norge er det mer vanlig at den avdøde blir lest for i et halvt døgn, da det kan skape problemer på sykehuset (Døving et al, 2008). Seremonien foregår i et kapell og ledes av en munk.

Døving et al (2008) opplyser at det er ikke et fast rammeverk hvorvidt den avdøde ber begraves eller kremeres. For Buddhister fra Vietnam er begravelse vanlig praksis, men tallet på kremasjoner har økt betydelig de siste årene. Rapporten nevner at Khuong Viet Tempelet utenfor Lillestrøm ikke arbeider med å etablere egne gravfelt (Døving et al 2008, s. 69). Buddhister fra Thailand praktiserer kremasjon, men ønsker ikke egne krematorier, de fleste gravlegger familiemedlem eller sender urnen hjem til Thailand. I Thailand er urnen enten plassert i urnevegger i templene, eller de oppbevares hjemme på egen eiendom (Døving et al 2008, s.69). De slektningene som gravlegges i andre land enn Norge, får ofte minneseremonier i de norske templene.

Under utfordringer og ønske om forbedringer opplyses det at det er problematisk at det finnes restriksjoner ved bruk av røkelse på sykehusene, da dette svekker ritualene. Samtidig er den tildelte tiden etter døden inntreffer for kort, da liket ikke bør stelles før 72 timer er gått. Det oppleves også vanskelig å samkjøre munkens utregning av det rette tidspunktet for gravlegging med begravellesbyråene og gravlundene. Forbudet om urneoppbevaring på tempelets eiendom er også en mangel da både munk og formann ønsker at asken til munk burde få lov til å oppbevares i pagoder utenfor tempelet på tempelets eiendom (Døving et al, 2008).

Den ortodokse kirke

Begravelsen er ønskelig tre dager etter dødsfallet da Jesus oppstandelse var den tredje dagen. Dette kan by på problemer i forhold til åttedagerstradisjonen i Norge. Ortodokse kristne mener at sjelen oppholder seg i nærheten av kroppen inntil selve begravelsen har funnet sted, derfor er en ventetid lengre enn tre dager problematisk.

Ortodokse kristne gravlegges nær familie og har ikke eget gravfelt. Graven skal være gravd ut slik at ansiktet vender mot øst (Døving et al 2008, s 74)

Den ortodokse kirke ønsker eget gravfelt, men siden medlemmene bor spredt er dette komplisert. Dersom eget gravfelt blir etablert er det viktig at gravområdet baseres på medlemskap i ortodoks menighet, ikke på at avdøde hadde ortodoks nasjonal eller kulturell tilhørighet, opplyser informanten i rapporten (Døving et al 2008, s. 74). Dette handler om konsentrasjon, spredning og integrering. Døving et al (2008) kom frem til at den ortodokse kirke ønsker bedre muligheter for å gjennomføre begravelse tre dager etter dødsfall og opprettelse av et kristent ortodokst gravfelt innenfor de eksisterende gravlundene.

Det mosaiske trossamfunn

I 1917 ble det etablert en ny jødisk gravlund på Helsfyr og denne benyttes i dag. Ifølge hellige skrifter skal begravelsen skje samme dag som døden inntreffer, men dette praktiseres ikke i Norge på grunnlag av arbeidstider ved gravlundene som driftes av gravferdsetaten, og av hensyn til pårørende. I dag skjer begravelsen som regel dagen etter dødsfallet. Kremasjon er ikke praktisert hos ortodokse jøder, og begravelsen skal skje i viet jord, dette er grunnen til at jødene må ha egne gravlundene. Gravene må også markeres tydelig, da man ikke bør trå på en jødisk grav. Det er også kun jøder som kan gravlegges i den jødiske gravlundene.

I 1869 kjøpte jøder i Kristiania en del av Sofienberg kirkegård som jødisk gravlund, men det første jødiske trossamfunnet ble etablert først i 1892 (Døving et al 2008, s. 76)

Islamsk Råd Norge

De viktigste pliktene i behandlingen av den døde delt inn i fire: en rituell likvask, svøping av liket, begravelsesseremoni og bønn og selve begravelsen. Dersom begravelsen skal skje i Pakistan, må den avdøde etter forskrifter fra flyselskapet legges i en sinkkiste med en skriftlig

loddeattest. Loddeattesten betyr at lokket på kisten loddes fast, og dette utføres på Ullevål sykehus på patologisk avdeling (Døving et al, s. 83). Ifølge islamske forskrifter bør begravelsen finne sted så raskt som mulig etter et dødsfall, helst innen et døgn. Det er få utfordringer med organisering av rask begravelse i Norge i dag.

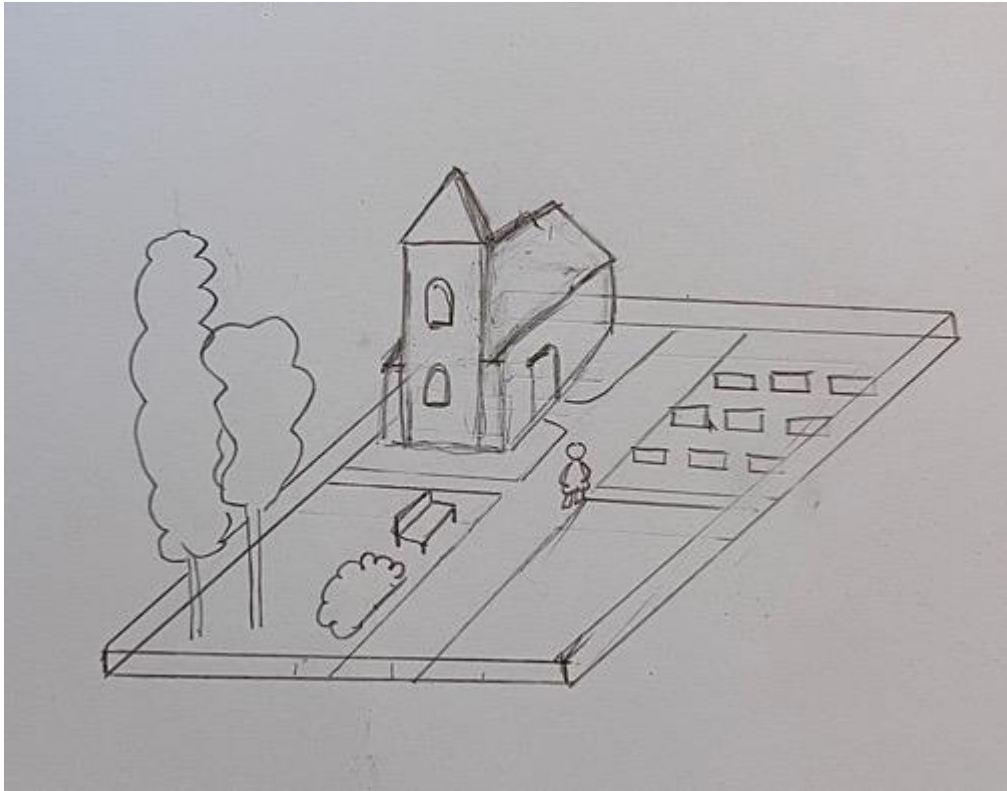
Flere muslimer velger å begrave sine i Norge i dag, og ofte på det muslimske gravfeltet ved Høybråten kirkegård. Gravene er staket ut mot Mekka, det finnes vann til rituell renselse før bønn og det er bygget et tak slik at ritualet *janaza* kan utføres ved graven, dersom været er dårlig. Ønsker fra Islamsk råd Norge er at det opprettes gravfelt drevet av muslimer (moskeer eller organisasjoner), oppheving av kistepåbudet, mulighet til å forhøye graven (gravene har form og dybde i henhold til norske regler og kistebruk er påbudt) og forlenge fredningstiden av en grav (Døving et al, 2008).

Hinduer

Gravferdsritualene i hinduismen har en varighet på 13 dager. Kremeringsritualet er helt sentralt for overgangen mellom liv til død til liv. Hinduister tror på gjenfødelse og at sjelen utvikler seg gjennom flere liv, og kremasjon er avgjørende for at sjelen (atman) kan frigjøres fra kroppen. Kremeringen skal foregå så raskt som mulig, helst innen 24 timer etter at døden inntreffer og maksimum innen tre dager. Dette er problematisk i Norge, da mange kremeringer skjer innen åttedagerstradisjonen. Siden kremeringen er den viktigste rituelle handlingen, er seremoniene ofte i kapellene ved krematoriene. Flere av ritualene skal finne sted under og rett etter kremering, men dette er ikke vanlig i Norge på grunn av reglementet i krematoriene. Kremering i India tar ca. tre timer. I Norge avsluttes ritualene ved at en eller to av de pårørende blir med til ovnen og slår den på (Døving et al 2008, s. 78)

Hinduismen er en diasporareligion som betyr at det er et stort ønske om at asken blir spredt i elven Ganges og de aller fleste velger å sende asken til India og askespredning i der. Det hinduistiske samfunnet har en rekke utfordringer i samhandlingen mellom religiøse ritualer og norsk praksis og hovedutfordringen er knyttet til kremeringen. En løsning på problemet vil være opprettelse av hindu-krematorier, raskere tilgang til krematoriene etter dødsfall, lovliggjøring av tilstedeværelse av grupper under kremeringen, lovliggjøre oppbevaring av urner utenfor tempelet og lovliggjøring av askespredning i elv for fremtidige generasjoner (Døving et al, 2008).

3.5 Byrommets materialer

Syvertsen (2022) oppsummerer materialbegrepet slik:

«Materialer kan oppsummert beskrives som de delene steder består av. I en lav målestokk er materialer et enkelt forhold. Mellom bebyggelse og åpne rom, med en gjenkjennbar form. Materialer kan settes sammen, der sammensetningen blir et komplekst materiale i en annen målestokk (Syvertsen 2022, s.32).

Materialforståelsen som Syvertsen (2022) beskriver kan ses i sammenheng med gravlunder ved at de kan betraktes som komplekse sammensetninger av ulike materialer som utgjør et sted. Når jeg ser på gravlunden i lav målestokk består den av en rekke materialer som gravform, vegetasjon, stier og arkitektur. Når disse materialene blir satt sammen så blir de en rom for minne og refleksjon. Ser jeg på gravlunden i høy målestokk kan man forstå gravlundens rolle i bystrukturen og hvordan de forholder seg til omkringliggende bebyggelse og offentlige rom. For eksempel fungerer gravlunder som viktige grønne lunger i den helhetlige bystrukturen. Materialforståelsen kan bidra til å forklare behovet for mangfold og variasjon i gravlundenes utforming, samtidig som den bidrar til å forstå gravlundens rolle som en del av bylandskapet.

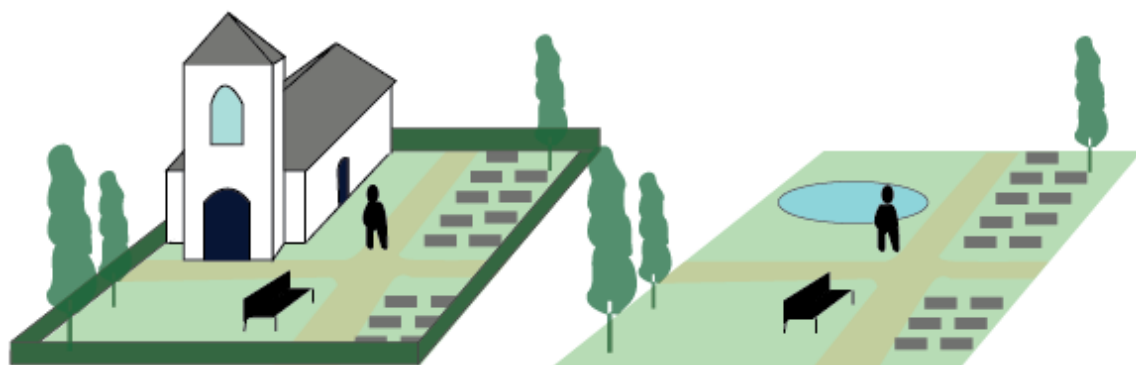
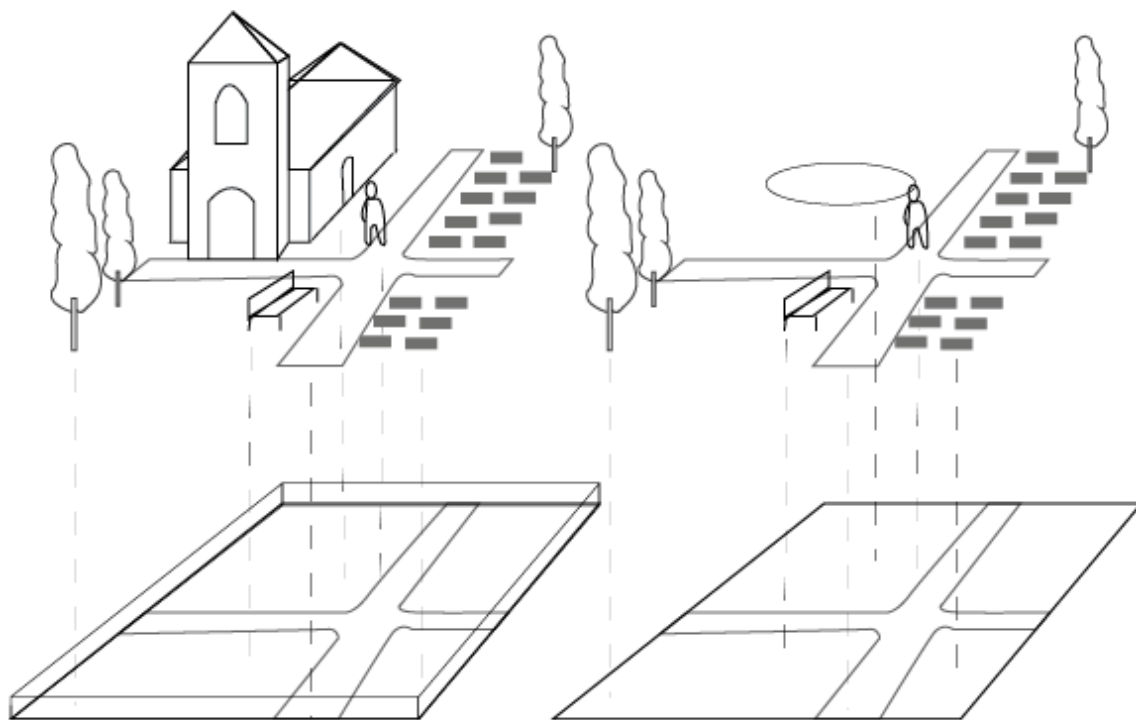
Gravplassen har endret seg over tid og Lunde (2019) peker på det konstante behovet for verdighet, evighet og trøst når det gjelder gravplasser og hun peker på viktigheten av å tilby ulike gravformer for å imøtekomme dagens behov (Lunde, 2019). Lunde nevner at gravlunder ikke bare er for de døde, men også for de levende, og at grøntområder er en knapphet som må ivaretas. Derfor er utforming og tilrettelegging for gode miljøer viktig for å inkludere ulike grupper i samfunnet.

Det er imidlertid et viktig poeng at et komplekst materiale ikke bare er en vilkårlig samling enkeltmaterialer. Sammensetningen må gi en merverdi for å kunne ses som et eget materiale. Denne merverdien er emergente kvaliteter som bare eksisterer i samspillet mellom enkeltmaterialene (Syvertsen 2022, s. 32)

Samtidig peker Syvertsen (2022) på at et komplekst materiale ikke bare består av en samling enkeltmaterialer, men at sammensetningen må gi en merverdi for å kunne være et fullverdig rom. Denne merverdien, eller de emergente kvalitetene, oppstår gjennom samspillet mellom enkeltmaterialene som gravanlegg, bygninger, stier, vegetasjon, gjerder og vannelementer. Disse kvalitetene gir sammenlagt den merverdien som en gravlund krever for å være et fullverdig rom.

De emergente og sammensatte kvalitetene gir sammenlagt den merverdien som en gravlund krever for å være et fullverdig rom. De emergente kvalitetene kan være gravanlegg, bygninger, stier, beplantning, gjerder og vannelementer. De ulike kvalitetene kan også påvirke hvordan mennesker opplever og erfarer stedet. Figuren nedenfor viser to ulike utforminger av en gravlund, med og uten kirkebygg. Figuren er inspirert av Commune di Seregno 2003, s. 101-105) sine illustrasjoner av åpne rom som et romlig objekt som bygges opp av materialer i mindre skala.

I sammenheng med oppgaven kan disse betraktningsspektivene hjelpe til med å bedre forstå og vurdere hvordan gravlunder kan utformes og tilpasses fremtidige byutviklingsprosjekter innenfor prinsippene til timinuttersbyen. Det er ikke bare et spørsmål om vi har nok gravplasser, men også om å skape gode, verdige rom for refleksjon og fellesskap. Ved å se på materialene i ulik målestokk, og å forstå den helhetlige sammenhengen, kan man ta hensyn til gravlunder som symbolsk rom, samt hvordan de integreres på en bærekraftig måte i bystrukturen.

Figur 6. Egen illustrasjon. Inspirert av (Commune di Seregno 2003, s. 101-105). Commune di serogne. (2003).
CITTÀ DI SEREGNO REGOLAMENTO EDILIZIO GUIDA AGLI INTERVENTI E ALLA VALUTAZIONE
DEL PROGETTO,
https://www.researchgate.net/publication/283636771_Citta_di_Seregno_Regolamento_edilizio_Guida_agli_interventi_e_alla_valutazione_del_progetto

DEL II

Dødsritualet, befolkning og bærekraftig arealpolitikk

Kapittel 4: Dødsritualet og relasjon til den avdøde - gjennom historien

Jeg presenterer en generell oversikt over gravstedets opprinnelse og hvordan det har utviklet seg over tid. Videre går jeg inn på ulike gravleggingsritualer i ulike epoker, inkludert forholdet mellom riter, religion, jord og ild, som er avgjørende for å forstå de kulturelle forutsetningene for gravstedet som symbolsk og fysisk rom.

4.1 Historisk tidslinje

Når man utforsker fremtidige tilnærminger til arealdisponering og utforming av gravsteder, har det hensikt å undersøke den historiske utviklingen av gravpraksis, dødsritualet og relasjon til døden over tid. Kapitlet inkluderer ulike gravformer, gravritualer, symbolikk, samt menneskers forhold til jord og ild. Formålet er å undersøke tradisjoner knyttet til gravlegging gjennom tid for å forstå nærmere menneskers behov rundt døden. Dette omfatter: sted, trøst, gravpraksis og seremonielle ritualer. Følgende temaområder er relevante: urmenneskets seremonier, framvekst av religioner, urbanisering og migrasjon. Hensikten med kapitlet er å forstå ulike gravleggingstypologer og hvordan de relaterer seg til nåtidens samfunn.

Figur 7. Egen illustrasjon. Gravformer og gravleggingspraksiser fra urtid til i dag.

4.1.1 Paleolittisk tid

Bentsen viser til forholdet mellom individet og ildstedet i seinpaleolittisk tid. Det er forholdsvis lite dokumentasjon om spesifikke gravleggingsritualer, men arkeologiske funn indikerer noen ganger begravelse med personlige gjenstander. Bentsen nevner blant annet at *«mangelen på graver kan delvis forklares med bevaringsforhold», samt at «det kan også bety at det bare var utvalgte individer som fikk en begravelse som vi kan finne arkeologiske spor etter, altså at de få begravelsene reflekterer statusforskjeller i samfunnet»*. Bentsen forklarer også at individer i ulike aldre ble gravlagt, men at det imidlertid er lite forskjeller i gravgods, og variasjoner i forhold til den gravlagtes alder, *«seinpaleolittiske begravelser viser at flere menn enn kvinner ble gravlagt, men gravgods og andre trekk varierte uavhengig av kjønn»* (Bentsen 2005, s. 37).

4.1.2 Mesolittisk og neolittisk tid

De mesolittiske gravplassene ved Skateholm i Skåne ble nevnt av Bentsen (2005, s.3). Nyland utforsket menneskers forhold til hverandre og omverdenen, og en av funnene var at *«å gravlegge døde eller å ha en idé om en religiøs verden antas å være slike universelle egenskaper»* (Nyland 2006, s. 120). Nyland (2006) påpeker også at neolittiske flatmarksgraver inkluderer funn både i ur og ved store steiner. I den førhistoriske perioden var det en økning i kompleksiteten av gravleggingspraksis, som inkluderte begravelser blant annet gravrøyser (s. 118). Både Nyland og Bergsvik påpeker at gravene ofte var huler knyttet til bosteder, enten fast eller midlertidige opphold. Gravformen i huler minnet også om samenes gravskikker som ofte brukte gravrøyser og steinheller (Bergsvik et al, 2005).

Den mesolittiske og neolittiske perioden var en overgang fra nomadekultur med jakt, fiske og fangst til en gradvis innføring av jordbruk og avling av fe og dermed bofast kultur fra den eldre bronsealderen (ca. 1500 – 1100 f.Kr. er de vanligste arkeologiske funnene gravrøyser, i tillegg til noen gravhauger. Fra ca. 1100 – 500 f.Kr. ble likbrenning også praktisert hos visse folkeslag, parallelt med vanlig jordbegravelse. Dette var den dominerende gravskikken i denne perioden og varte i omkring 1000 år. Likbrenning og urnegravlegging i jorden var vanlig gravform, vedvarende til kristendommens framvekst. Urnene ble lagt ned i en grop på flatmark (Ruud 2008, s. 8). Fra førromersk jernalder (ca. 500 f.Kr. – Kristi fødsel) har det vært færre gravfunn fordi istedenfor å bruke urner så la de bare restene av bålet i graven. Etter Kristi fødsel endret gravskikkene seg. Det finnes flere arkeologiske gravfunn fordi de døde ble gravlagt uten å bli brent på forhånd. Gravfeltene varierte i størrelse og om de var samlet

eller enkeltstående. De ble også ofte markert med steinringer eller gravhauger. Dette varierte med ulike sosiale lag. Gravgoods ble også vanligere, ofte våpen, bronsekar, redskaper, smykker og glassbeger (Ruud 2008, s. 9).

4.1.3 Vikingtiden

I Norden har vikingtiden (ca. 800 - 1050 e.Kr.) gitt flere gravfunn og både gravlegging og likbrenning ble praktisert. Kyststrøkene var preget av jordbegravelser og innlandet av likbrenning (Ruud, 2008, s. 9). Bergsvik et al (2005) nevner eldre jernalders gravskikk i Nordfjord, hvor gravene var karakterisert som store gravhauger på jordfelt og store hauger på terrassekanter. Denne gravpraksisen har røtter tilbake til steinalderen (Bergsvik et al 2005, s. 244). Vanlige gravmetoder i vikingtiden inkluderte skipsbegravelser (ca. 500 - 600), hvor de døde ble lagt i skip med personlige eiendeler og ofringer, skipet ble ofte brent. Gravhauger og kammergraver var også brukt. Bergsvik et al diskuterer også klasseforskjeller og etniske forskjeller analysert gjennom arkeologiske funn, og nevner at flatemarksgraver kan være en tolkning på lavere sosiale klasser (Bergsvik et al 2005, s. 248).

4.1.4 Kirkens tid

Økende innflytelse fra kristendommen førte til endringer i gravleggingspraksis og nye ordninger for gravlegging. Kirkegårder ble etablert, og det var vanlig å gravlegge i kirken eller kirkegården (Klingberg 1997, s. 8). Jordbegravelser ble praktisert og jordfestelse ble en viktig religiøs handling, utført av presteviede personer innenfor kirkesamfunnet. I tidlig kristendom var likbrenning tillatt, men det ble senere sett på som hedensk og forbudt (Johansen, 2021). Under renessansen og barokken, regnet fra ca. 1400-1750-tallet e.Kr., var monumentale gravmæler og mausoleer mer brukt. Gravstener og epitafier ble også vanlige og gravminnene var ofte av marmor og sandstein, men også laget av støpejerns plater (Klingberg, 1997).

4.1.6 Fra 1800-tallet til i dag

Den viktorianske tid fra 1800 til 1900. viste en utvikling i parklignende kirkegårder. Det var mer bruk av vegetasjon og «kirkegårder ble planlagt og bygd etter parkidealer» (Klingberg 1997, s. 10). Det ble mer vanlig med symbolisme i gravsteiner, som blant annet engler, urner og sørgende figurer. Gravlegginger innenfor kirkene ble forbudt og alle måtte gravlegges ute. Dette har hovedsakelig som årsak praktiske, hygieniske og estetiske hensyn. Ettersom

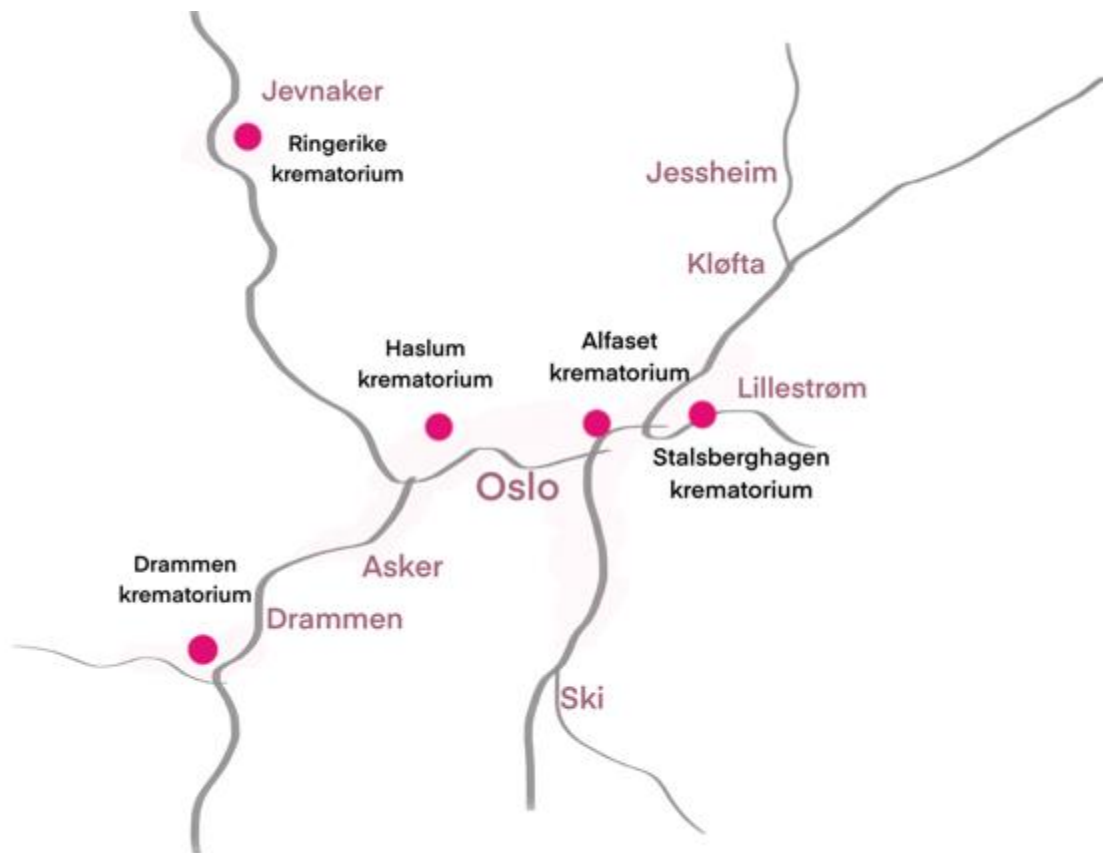
gravene ble flyttet utendørs og ikke lengre under kirkens gulv ble nye stilarter på gravene mer brukt, ofte inspirert av den romerske oldtid med former som søyler, obelisker og støtter. I tillegg ble gravminnene pyntet med gavler, urner og draperier (Klingberg 1997, s. 11). Annen kilde på inspirasjon fra andre kulturer og tidsperioder er hvilken type vegetasjon som ble plantet innenfor kirkegårdene, blant annet den høye søyleospen *Populus tremula* «*Erecta*», som ligner på de sypresser som ofte relateres til gravsteder langs Middelhavet og bibelske motiver.

I moderne tid har gravleggingspraksisen blitt mer fleksibel, samtidig som tradisjonelle kirkegårder, kremasjon, og økt variasjon i minneseremonier. Det er økende aksept for personlige valg og alternativer som økologiske begravelsesmetoder. Stein dominerer som gravminne-materiale, i tillegg til granitt og syenitt (Klingberg, 1997). Klingberg nevner at hovedbegrunnelsen for kremering i sin tid var hygieniske og plassbesparende fordeler. Samtidig som at fordelene er åpenbare mener Klingberg at urnegravfeltene har blitt for trange og at gravlundsplanleggere ikke nødvendigvis har håndtert utfordringene som kremering fører til på best mulig måte, da de hverken er vakre eller funksjonelle (Klingberg 1997, s. 13).

4.2 Jord og ild

En gravform som er mindre plasskrevende enn urnegravfelt er askespredning på hav eller fjell. I Norge er dette et tillatt alternativ så lenge søknad sendes til Statsforvalteren og tillatelse er gitt på forhånd (Statsforvalteren, 2024). Mer kontrollerte og planlagte askelunder finnes blant annet Gøteborg i Östra Kyrkogården, hvor asken ikke spres, men plasseres i jorden i en nedbrytbar urne eller tøypose. Gravferdsetaten ser på muligheter for å etablere urbane askespredningslunder i Oslo, noe som tilgjengeliggjør askespredning for befolkningen uten at de må reise langt til fjells eller havs (Oslo kommune, 2020).

Jordbegravelser har historisk sett vært vanlige og er en sentral del av mange kulturer. Jordforbindelsen symboliserer ofte menneskets tilbakevending til naturen. Bruk av ild som gravform har vært praktisert i forskjellige kulturer og perioder, ofte knyttet til troen på å frigjøre sjelen fra kroppen (Østenstad, 2022). Moderne samfunn gir ofte valget mellom kremasjon og tradisjonelle jordbegravelser. I Norge er det omtrent 25 krematorier i dag. Opprinnelig var 39 krematorier i drift, men i forbindelse med skjerpende utslippskrav i 2003 ble flere krematorier nedlagt (Gravplassforeningen, u.d). Kartet nedenfor viser krematorier ved Alfaset, Stalsberghagen, Drammen, Haslum og Ringerike.

Figur 8. Google Maps. (2024, 5.april). Kart over krematorier i Oslo området.

4.3 Seremonielle ritualer

Offerritualer

Siden menneskets opprinnelse, i ulike tidsaldere, i ulike kulturer med ulike religioner, er det praktisert ulike offerritualer og overgangsriter for å blidgjøre guder, naturkrefter og lederfigurer. Det er i flere kulturer praktisert at treller, slaver og friller fulgte sin leder i døden, og ble gravlagt sammen med mat, verdisaker og lederen selv (Historisk museum, 2021).

Dødsrikene

I de gamle mytologiene måtte de døde ha hjelp fra gudene for å finne inngangen til dødsriket, som ofte befant seg på et mørkt og dystert sted under jorden. I gresk mytologi måtte fergemannen Kharon frakte den døde over elven Styx til underverdenen (Historisk museum, 2022). Underverdenen eller dødsrikene som refereres til ulike mytologier gjenspeiles i kristendommen som helvete eller i norrøn mytologi som helheimen. Motsatsene til de mørke

dødsrikene er himmelen i kristendommen, Jannah i Islam, tilstanden nirvana i buddhismen og tilstanden mokhsa i hinduismen (Ruud, 2008).

Overgangsritualer

I ulike kulturer og i ulike religioner, er det praktisert overgangsritualer for å hjelpe den avdødes sjel over til evigheten eller det respektive dødsriket. Overgangsritualene i forbindelse med døden er ritualer som finnes i de fleste religioner, om enn med ulike stadier og varierende kompleksitet. Hinduismen har flere overgangsritualer, hvor fire av dem er obligatoriske.

Samskara er gjenfødelsen til et nytt livsstadium og antyesthi som er kremeringsritualet (Ruud 2008, s. 51). Religionene har overgangsritualer i forbindelse med fødsel og dåp, konfirmasjon og overgang til voksenlivet, giftemål og familiedannelse (Tidsskriftet, 2000). Enkelte religioner har overgangsritualer relatert til utdanning, bønn, meditasjon og askese. I buddhismen er det ingen kjente overgangsritualer som kan knyttes til religionens opphav – Buddha (NDLA, 2019). Begravelse er et overgangsritual som er tydelig i de fleste religioner og i islamsk tradisjon i særdeleshet. Når døden nærmer seg skal det resiteres fra Koranen til døden inntreffer, deretter skal øynene lukkes og armene strekkes ned langs kroppen og ansiktet skal legges mot Mekka. Begravelsen skal i tillegg helst skje samme dag som døden inntreffer. I en kristen begravelse gjennomføres en seremoni med en liturgi enten med protestantisk eller katolsk forankring. Grunnprinsippene i kristen begravelse er preget av sorg og avskjed, og selve gravferden kan foregå som kremasjon eller begravelse, ofte med et minnesamvær umiddelbart i etterkant av gravferden. Menighetene i de kristne kirkesamfunnene disponerer ofte egne lokaler for minnesamvær og administrative tjenester i tillegg til de ulike kirkebygningene og kapellene (Ruud, 2008).

4.4 Kirken og påvirkning

I henhold til Gravplassloven § 1 (gravplassloven, 2020, § 1) understreker loven om gravplasser, kremasjon og gravferd i Norge i dag at gravlegging skal skje med respekt for avdødes livssyn. Uavhengig av hvilket livssyns- og trossamfunn de avdøde tilhørte, har alle krav på likeverdig behandling. Slik har nok loven ikke alltid vært utformet og håndhevet. Frem til 1800-tallet ble kriminelle, udøpte og de som hadde begått selvmord begravet utenfor kirkegårdene. På slutten av 1800-tallet ble loven endret, og det ble bestemt at kirkegårdene skulle være en felles gravplass for alle uansett tro og dødsårsak (Ruud 2008, s. 65).

Kirkegårdene har sitt utgangspunkt i gravplasser etablert i oldtiden, i tidlig kristen tid, benevnt som nekropoler. I Romertiden ble det etablert samlinger av gravplasser utenfor byene (Ruud 2008, s. 65) og i tillegg ble det etablert underjordiske katakomber som gravsteder, med rike utsmykninger. Keiser Konstantin konverterte til kristendommen og erklærte kristendommen som statsreligion i Roma (Romerriket, 2022). Romerne etablerte Kristendommen som statsreligion på 300-tallet e.Kr. og keiser Konstantin gav kristne religionsfrihet i hele Romerriket. I omkring 380 e.Kr. ble ortodoks kristendom Romerrikets offisielle religion, under keiser Theodosius. Ifølge han, skulle ikke gravlegginger foregå innenfor bymurene i Romerriket. Det ble bygget kirker og det ble gitt økonomisk støtte til misjonsvirksomhet for å spre kristendommen (Ruud 2008, s. 65). Etter Romerrikets fall i år 476 e.Kr. vokste monoteismen frem i Europa, og det ble etablert store mengder klosterbygninger der menn og kvinner kunne leve ved siden av samfunnet i isolasjon med tekststudier og bønn.

4.3.2 Symbolikk og gravmonumenter

Frem til og med middelalderen var det vanlig å gravlegge de døde i steinkaster. Liggende gravplater ble tatt i bruk etter reformasjonen, og etter hvert ble kors og gravstøtter de dominerende gravmonumentene. For de særskilt rike, kunne det bli etablert rikt utsmykkede gravkapeller og mausoleum. På 1800-tallet ble det tillatt å etablere private familiegravsteder. På tampen av 1800-tallet ble fotografisk gjengivelse av den døde brukt på gravstøttene til mange velhavende i samfunnet. Når parklignende kirkegårder fra 1700-tallet trådte frem, ble planter, hekker og trær mer og mer dominerende elementer på gravstedene. Utover 1900-tallet ble bruken av grandiose steinmonumenter redusert, og dette er ikke så utbredt lengre i dag (Klingberg 1997, s. 10).

Militære kirkegårder, minnelunder og gravsteder

Etter de store krigene, og for å hedre minnet etter falne soldater i konflikten, ble det etablert enorme militære kirkegårder. Flere av disse er årlig besøkt av betydelige folkemengder, både turister og pårørende. Noen militære kirkegårder er etablert i umiddelbar nærhet til der soldatene falt i krig, og noen er etablert i hjemlandet (Regjeringen, 2023).

I Normandie i nord-Frankrike er det eksempelvis etablert en rekke kirkegårder og minnesmerker, blant annet: Normandy American Cemetery and Memorial ved Bayeux med 9000 gravlagte soldater og Étaokes Military Cemetery med 11 500 soldatgraver fra første og

andre verdenskrig tilhørende det britiske samveldet (Commonwealth War Graves Commission). Krigskirkegården i Fredrikstad var en av mange gravlunder som ble stilt til disposisjon for krigsofre og Commonwealth War Graves Comission og mange av ofrene fra Jyllandslaget ligger gravlagt der (Leivestad, 2003). Det er ofte forskjeller på gravplasser for de som vant og de som tapte krigen. Både i symbolikk, prakt og lokalisering. For eksempel tyske krigskirkegårder i Normandie og den tyske krigsgravplassen på Havstein går, ved Byåsen i Norge (Regjeringen, 2023).

Massegraver i militærkonflikter

FN definerer en massegrav til å være en grav med tre eller flere ofre for en henrettelse (Jessee et al, 2005). Ofte er likene i en massegrav bestående av både identifiserte og uidentifiserte individer. Flere massegraver er gravd opp, og de døde blir gravlagt på nytt i minnelunder og på gravsteder. Fortsatt er det et høyt ukjent antall uidentifiserte massegraver, og i forbindelse med byggeprosjekter verden over avdekkes nye massegraver hvert år (SINTEF, 2009).

4.3.3 Byutvikling og plassering av kirker

Kirkebyggingen startet på 300-tallet e.Kr og tiltok ettersom kristendommen spredte seg utover Europa, som følge av misjonerings- og konverteringsarbeid, ofte utført av munk og misjonærer.

Ved kirkene ble det etablert kirkegårder, og i tidlig fase hadde kirkegårdene steinsarkofager plassert utendørs under åpen himmel. Etter hvert ble kirkegårdene omkranset av murer, og det ble bygget tårn. Ved middelalderkirkene i Norge ble det etablert klassedelte gravplasser ved kirkene. Kvinnene ble gravlagt nord for kirken, og mennene i sør.

På 1800-tallet ved de store byene, ble gravstedene etablert i henhold til regulære planer, med steinomramminger, landskapsarkitektur og med storslagne gravmonumenter for de rike. På 1900-tallet ble det innført reformer, som medførte at kirkegårdene ble utformet med parklignende elementer. Bruken av stein ble redusert, og vekster fra omgivelsenes naturlige vegetasjon skulle brukes som utsmykning.

4.3.4 Beskyttelse av byer

Etter hvert som folketallet økte på 1700-tallet og byer og bykultur vokste, ble kirkene, kirkegårdene og gravstedene av hygieniske og planmessige årsaker flyttet ut av selve byene

(Ruud 2008, s. 66). Når byene ble store, kom gravstedene etter hvert på nytt innenfor bygrensene (Ruud 2008, s. 67), og ble ofte integrerte og restrukturerte til parklignende og mer arealkrevende kirkegårder. Vår Frelses gravlund i Oslo er et godt eksempel på en slik gravlund.

Under den industrielle revolusjonen (overgangen til 1800-tallet), førte til omfattende urbanisering og større dødelighet som årsak av forurensning og koleraepidemier. Kirkegårdene ble overfylte og hodeskaller og beinrester kom opp fra bakken. Massegraver ble vanlig, og rotter tok over områdene. Gravlundene fikk hovedskylden i sykdomsspredningen og flere kirkegårder måtte stenges ned (Ruud 2008, s. 69). Sofienbergparken er et norsk eksempel på en slik gravlund. Ruud (2008) nevner at dette gav opphav til likbrenning som en alternativ løsning til jordbegravninger (s. 69).

Kapittel 5: Kirkegården og jernbanen - territorielle konfigurasjoner som vilkår

5.1 Konfigurasjoner

I dette kapittelet vil jeg analysere ulike territorielle konfigurasjoner i vekstområder utenfor Oslo. Dette omfatter områder i de sørlige, nordøstlige og vestlige korridorene ut fra Oslo. Selv om disse områdene alle er preget av vekst, har de ulike forutsetninger for byutvikling.

Gjennom en skjematisk tidsserie for hvert sted vil jeg vise utviklingen, med fokus på hvor tettstedsveksten startet, periferien, plasseringen av kirken og hvordan utviklingen har vært siden. Noen steder vokser i tilknytning til jernbanen, mens andre opplever vekst uten en jernbaneforbindelse, som kan ha blitt etablert i senere tid. Noen områder som Ski, er tydelige jernbaneknutepunkter, hvor kirken ofte ligger i utkanten.

Ved å analysere disse konfigurasjonene, belyses utfordringene knyttet til forholdet mellom minnelunder og anbefalinger om kompakt byutvikling. Noen gravlunder utvikles hyppigere og har behov for mer areal, mens andre steder må avgi areal fordi gravlunden ligger midt i vekstområder. Dette gir opphav til ulike typer problemstillinger som skal utforskes nærmere i kapittelet.

5.1.1 Kunsten å bygge byer

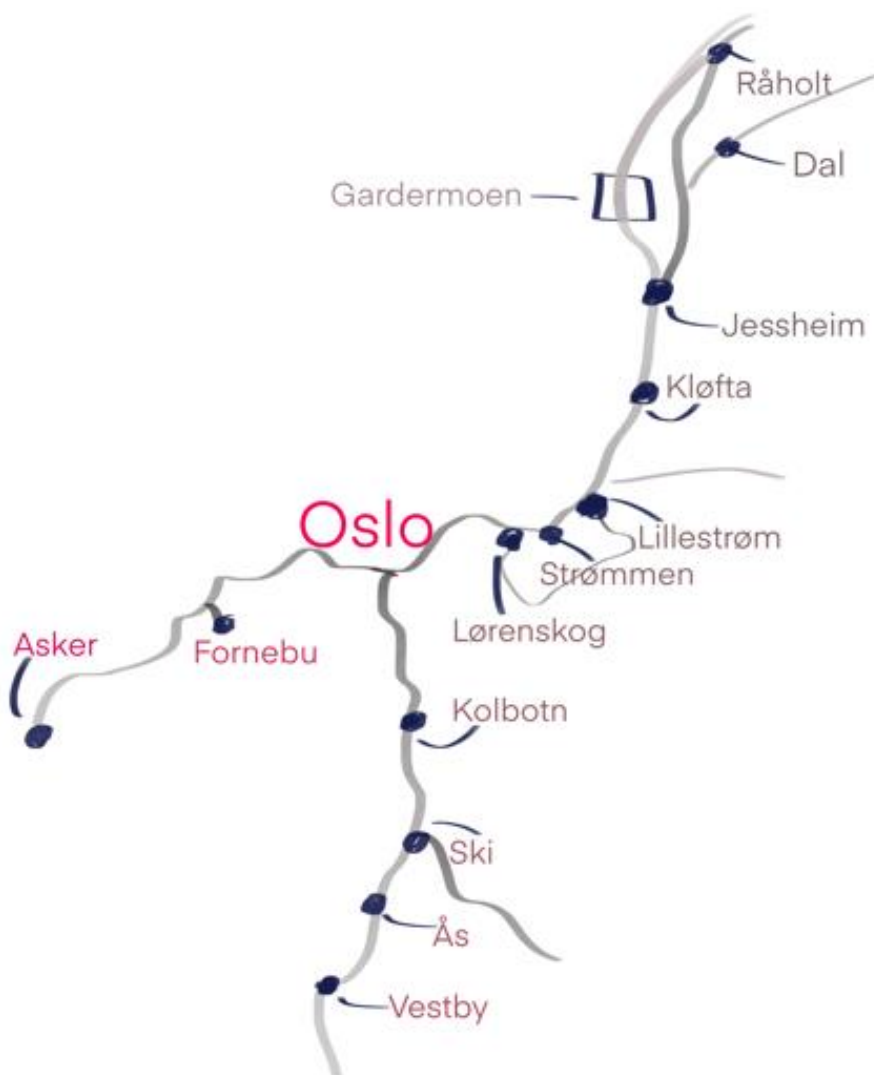
Camillo Sitte, en av byplanleggingens opphavsmenn fra Østerrike på 1800-tallet, utforsket i boken «The Art of Building Cities» prinsippene bak utforming av byrom og plassering av bygninger. Han argumenterte for å prioritere menneskelige behov, sanselighet og estetikk over geometriske og symmetriske mønstre i byplanlegging (Camillo Sitte 1889, s. viii). Sitte brukte tegninger og diagrammer for å demonstrere hvordan naturlige og varierte former i byplanlegging kan skape vakre og funksjonelle byer som appellerer til menneskelige opplevelser.

Jeg går frem etter lignende prinsipper og bruke konfigurasjoner for å utforske samspillet mellom befolkning, gravlund og by. Jeg vil undersøke hvordan dette samspillet kan planlegges i en fremtid preget av arealknapphet, endrede behov i befolkningen og bærekraftige løsninger for gravlunder. Gjennom analysen vil jeg se på forholdet mellom

gravlunder, nabolag, befolkning, jernbanen, og knutepunkter. Jeg vil se på den historiske utviklingen, befolkningsvekst og hvordan gravlunden håndterer dette over tid. Dette vil bli støttet av historiske og nye kart, samt statistikk om vekst, utvikling og trender.

5.2 Transportforbindelsene ut fra Oslo

I storbyer over hele verden er knutepunktutvikling langs jernbanelinjer en sentral strategi for å skape mer bærekraftige og levede byområder. Bærekraftig utvikling i den forstand «en utvikling som tilfredsstiller dagens behov uten å ødelegge fremtidige generasjoners muligheter til å tilfredsstille sine» (Regjeringen, 2022). Jeg vil presentere en tidsserie for fjorten tettsteder og byer. Den skjematiske tidsserien skal vise hvordan tettstedet og byen har utviklet seg historisk etter hvert som vei og jernbane har blitt etablert, hvor gravlunden er plassert og hvordan periferien vokser etter hvert som befolkningstallet øker.

Figur 9. Egen illustrasjon. Viser de analyserte tettstedene og byene langs transportforbindelsene ut fra Oslo.

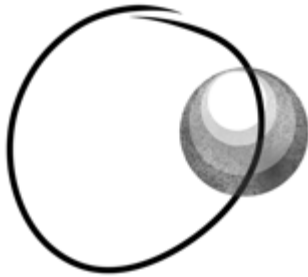
De tre situasjonene:

1. Kirken er i utkanten av den kompakte byen

Situasjon: Kirken befinner seg i periferien av den kompakte byen, og byen opplever vekst.

Utfordring: Byen vokser, men kirken har ikke mulighet til å utvides i areal. Den økende befolkningen og økt kulturmangfold gjør at minnelunden trenger flere gravtilbud. Dette kan føre til omstrukturering av minnelunden og dens funksjoner for å bedre koble den til den øvrige bystrukturen.

Tilnærming: Tilpasninger må gjøres med hensyn til økt tetthet og mangfold i befolkningen. Dette kan inkludere en omstrukturering av gravlunden for å imøtekomme ulike behov og tradisjoner i det voksende samfunnet.

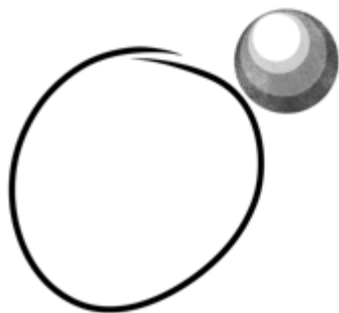

2. Kirken er utenfor tettstedet

Kirken ligger utenfor tettstedet, og enten vil byen vokse i retning av kirken eller tilby alternativ transport til kirken.

Utfordringen er at gravlunden må tilpasses endringene som skjer i bystrukturen, samtidig som den må bevare verdifulle ressurser som matjord og naturvern.

Her kan det gjøres fleksible tilnærminger og ta disse i betraktning, med tanke på ulike gravformer og tilrettelegging av minnelundens plassering i tråd med lokale kulturminner og historie.

3. Kirken i sentrum av tettstedet

Kirken ligger i sentrum av tettstedet, og behovet for annen samfunnsviktig utvikling kan kreve plass.

Utfordringen er at utvidelser kan bli en utfordring, da tilgjengelige arealer er nødvendig for å imøtekomme behovene til den voksende befolkningen og samfunnet, samtidig som man må verne om gravlunden og ivareta den kulturelle og historiske betydningen av kirken og dens omgivelser.

Vurdere både behovene til den voksende befolkningen og betydningen av å bevare kulturarven knyttet til kirken og dens omgivelser kan være en god tilnærming.

De skjematiske tidsseriene presenteres på to måter: som diagrammer for å vise en trend og en utvikling i byene og som historiske kart som viser hvordan både gravlund og omkringliggende strukturer vokser. Diagrammene forveksles ikke med kart, da målet er å symbolisere utvikling.

5.2.1 Råholt og Dal

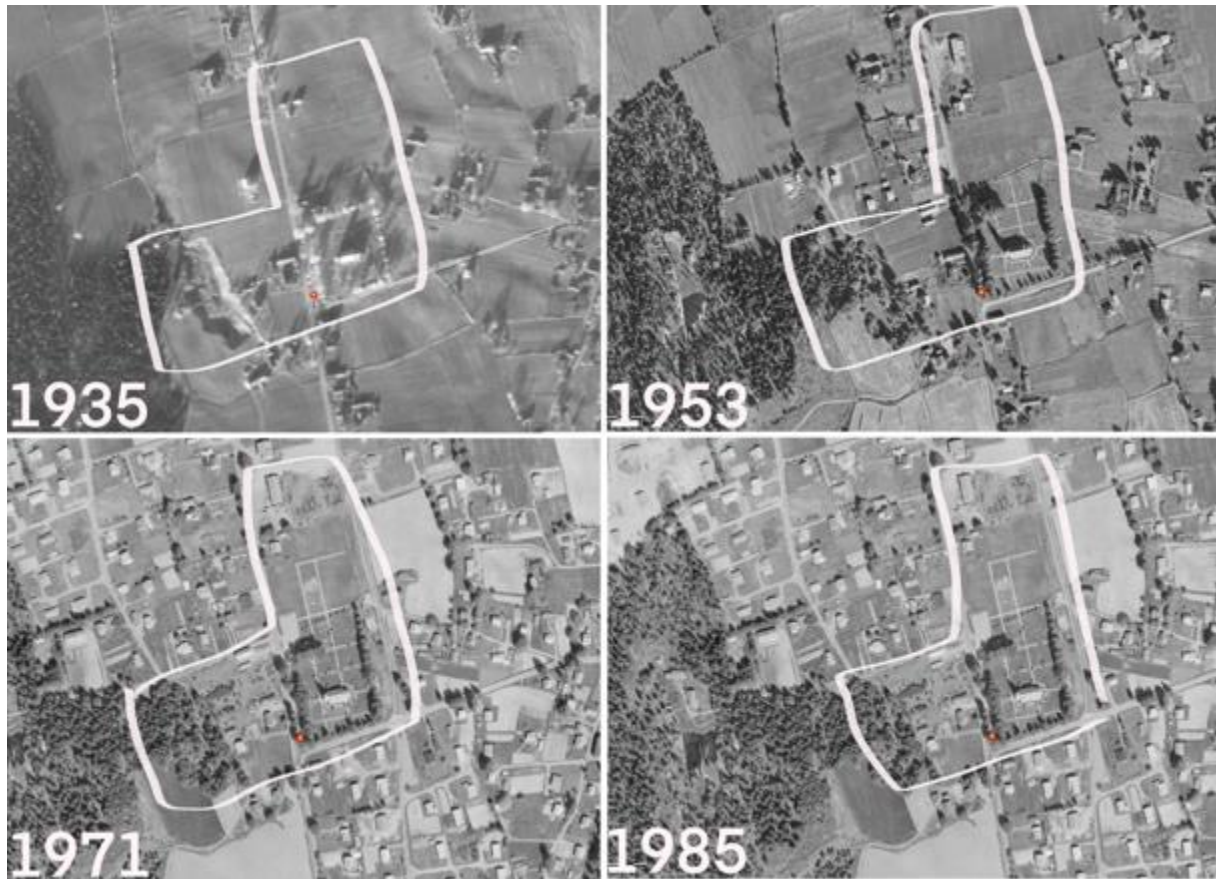
Råholt er et tettsted i Eidsvoll og Ullensaker kommune i Akershus og ligger rett ved Trondheimsvegen. Opplever i dag befolkningsvekst i forbindelse med Gardermoen flyplass. Befolkningstallet er 15 300 innbyggere.

Langs Andelva er en del vannfall som har ført til at det er anlagt en del industri langs den. Derfor en del folk bosatt seg langs elven over lang tid tilbake. Antagelig var dette arbeiderklasse som på 60-tallet etter hvert fikk seg bil og kjøpte jordparsellene av bøndene oppe på Råholt. Derfor får man en svært bilavhengig struktur, hvor alt er basert på at Trondheimsvegen gikk gjennom. I dag har Råholt en jernbane på begge sider. Kirken og gravlunden ligger midt mellom to ekspansjonsområder.

Hovedbanen, Trondheimsvegen

Hovedbanen spiller en rolle i strukturutviklingen til Råholt, da den var Norges første jernbanestrekning som åpnet i 1854. Ved åpningstidspunktet gikk den fra Kristiania til Eidsvoll og var 68 kilometer lang. Hovedbanen var kombinert med dampbåttrafikken på Mjøsa med på å revolusjonere samferdselen i dette innlandsområdet. Trondheimsvegen som går tvers gjennom Råholt ble tidligere kalt Kongeveien og skulle være en forbindelse mellom Kristiania og Trondheim (Regjeringen, 2021).

Omkring 1850 kom det en ny oppgangsperiode for norsk økonomi og spesielt Romerike ble hovedleverandør av blant annet jordbruksprodukter, samt arbeidskraft til byene. Denne økningen av trafikk var også en av grunnene til at Stortinget i 1849 vedtok å bygge ut jernbanene mellom Christiania og Eidsvoll (Vegvesenet, u.d.). Kongeveien ble etter hvert kalt Riksveg 50, og senere omgjort til fylkesveg og fungerer i dag som hovedsamleåre til E6. De første bilene kom rundt århundreskiftet, rundt 1930 var motorkjøretøy kommet for å bli, og veienes bæreevne ble forbedret av vegvesenet (Vegvesenet, 1992).

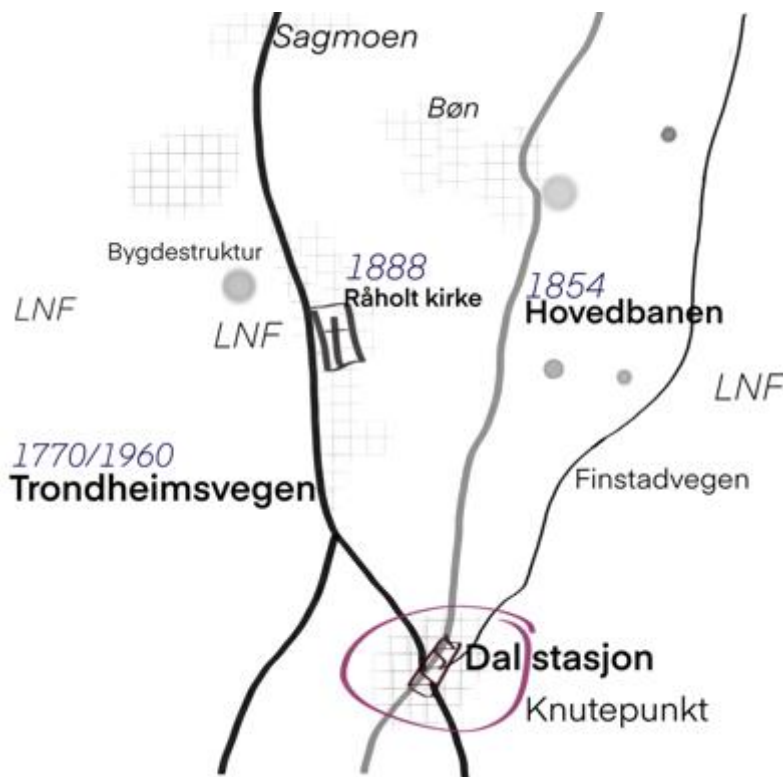
Byplansjefen i Oslo på denne tiden, Harald Hals observerte Tyskland og USA som etablerte autobahn og motorveger, og forutså at denne utviklingen også ville komme til Norge. Hals la opp et helt nytt hovedvegssystem med bilveger (Vegvesenet, 1992).

Motorvegen har virket som en magnet for utbyggingen av Romerike. Vedtaket om hovedflyplass på Gardermoen vil forsterke dette presset (Vegvesenet 1992, s. 6)

Helle et al (2006) har laget en tabell i boken «Norsk byhistorie» som viser *Norske tettsteder med over 8000 innbyggere i 2001*. Her vises det at Råholt var ett av 57 tettsteder i Norge som hadde over 8000 innbyggere i 2001 (Helle et al 2006, s. 501).

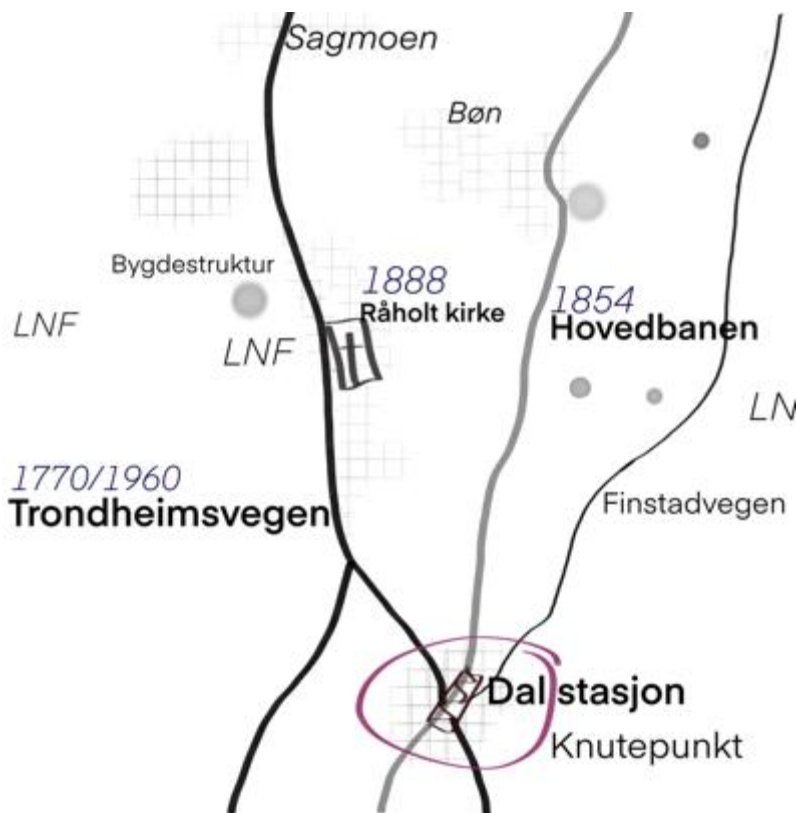
Årstall	1960	1970	1980	1990	2001
Innbyggere	3 067	4 557	6 016	6 966	8 212

Trinn 1: Først er det spredt bygdestruktur. Trafikkstrukturen oppstår og vokser når Trondheimsvegen og hovedbanen kommer. Denne strukturen er omgitt av en bygdestruktur, med en kirke og gravlund tilgjengelig for både tettstedet og bygdestrukturen.

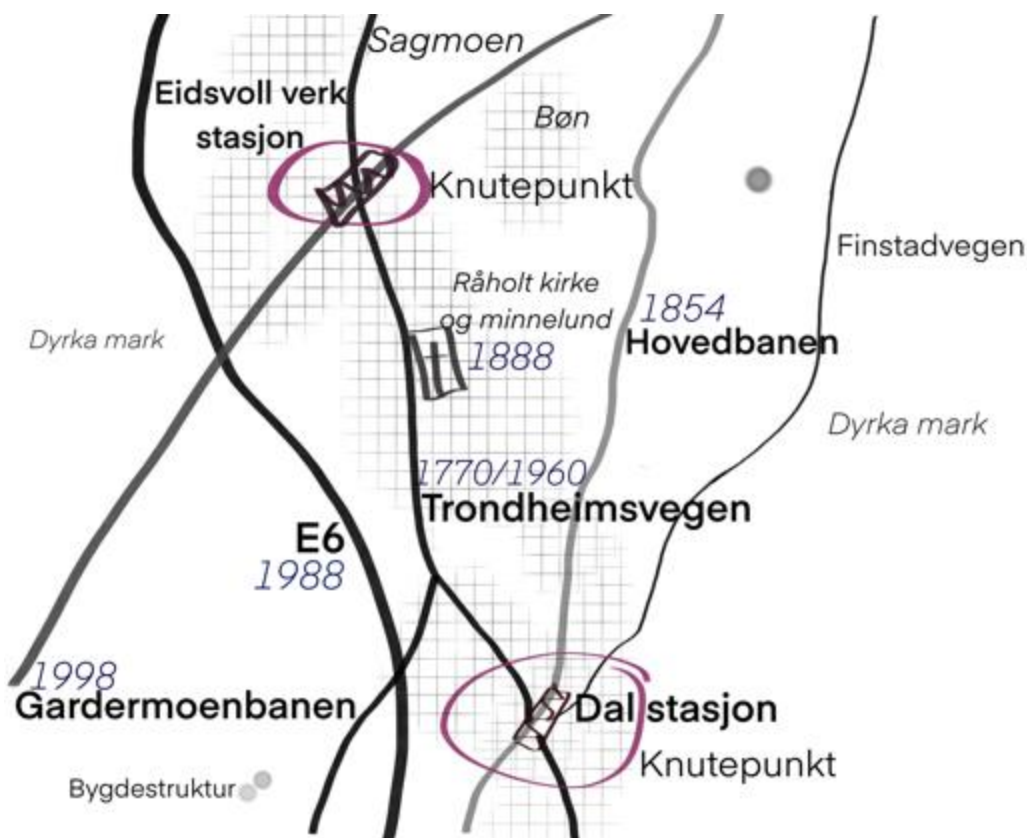
Diagrammet viser trinn 1 av Råholts utvikling fra historisk kart (1953)

Trinn 2: Det skjer en forstadsutvikling ved kirka og langs Trondheimsvegen.

Diagrammet viser trinn 2 av Råholts utvikling fra historisk kart (1985)

Trinn 3: Forstadens viktighet reduseres når forbindelsen til hovedbanen blir avbrutt og en ny jernbanelinje etableres via Gardermoen til Eidsvoll. Samtidig kommer E6 til området, i tillegg til den eksisterende Trondheimsvegen. Dette fører til at tettstedet ved kirken, som nevnt i trinn 2, blir et LNF-område. Tettstedsutviklingen ovenfor kirkegården blir tynnere, men får et oppsving når den nye jernbaneforbindelsen kommer. Denne konfigurasjonen er kompleks, med to sentre: det første etablert for 100 år siden, og en nyere utvikling som begynte for bare 20-30 år siden.

Diagrammet viser trinn 3 av Råholts utvikling. Kart fra (2024)

Gardermobanen

Råholt har utviklet seg fra å være en periferi av Dal tettsted, langs Trondheimsvegen hvor kirken er plassert. Tidligere lå dette området i utkanten av Dal, men med innføringen av nye transportforbindelser som Europavei 6, Gardermoen og Gardermoenbanen, samt den nye intercityforbindelsen mot Lillehammer og opprettelsen av Eidsvoll Verk stasjon, har Råholt fått et nytt knutepunkt og et nytt sentrum i nord.

Denne konfigurasjonen legger grunnlaget for Råholt som et mulig timinutterssamfunn, med to jernbanestasjoner og nærhet til Gardermoen med sine 15 000 arbeidsplasser (Avinor, 2014).

Med denne utviklingen stilles også nye krav til arealdisponering og byutvikling. Kirken og jernbanestasjonene må ses i sammenheng på grunn av fortetningspresset som kommer, og dette skaper utfordringer når det gjelder kirkegårdens plassering i dag og hvordan den kan utvides i fremtiden.

Konfigurasjonen av Råholt illustrerer et komplekst eksempel i denne oppgaven da kirken som en gang var i periferien er en del av sentrum. Utfordringen med denne konfigurasjonen er hvordan man kan sikre at minnelunden, som ligger geometrisk i sentrum, integreres i Råholts vekst og i tråd med anbefalinger om kompakt byutvikling, samtidig som minnelunden fortsetter å være et verdig rom for pårørende. Dette er en konfigurasjon som bringer frem en ny problemstilling: hvordan kan man gjøre minnelunden mer arealeffektiv, samtidig som man opprettholder dens verdighet og kulturelle betydning?

5.2.3 Jessheim

Ullensaker har vært jordbruksland i århundrer, men er i dag en av de raskest voksende kommunene i Norge (Ullensaker kommune, 2013). Jessheim er Ullensakers største tettsted og Gardermoen har vært en viktig del av byveksten. I dag er byen et senter for handel og regionale servicefunksjoner. Raknehaugen er et viktig kulturminne og gravhaug fra 500-tallet og er et tegn på at området har vært et organisert samfunn i folkevandringstiden, I middelalderen hadde området minst tre kirker og stavkirken på Hovin var den største. I 1695 ble en ny tømmerkirke etablert på Hovin som kan tyde på at området var et lokalt sentrum på den tiden (Ullensaker kommune, 2022). Kirken er over 300 år gammel og tilhørende kapell ble bygget i 1925 (Den norske kirke, 2016). Gravlunden og Hovin kirke ligger utenfor for tettstedet.

Innbyggertall

Jessheim var sammen med Råholt og Ski et av tettstedene som hadde over 8000 innbyggere i 2001. Bare en kommune utenom Oslo hadde arbeidsplassoverskudd og det var Ullensaker som åpnet Gardermoen i 1998 (Helle et al 2003, s. 501). I dag ligger innbyggertallet på rundt 23 918. Tabellene nedenfor viser innbyggertall fra (Helle et al 2003, s. 501).

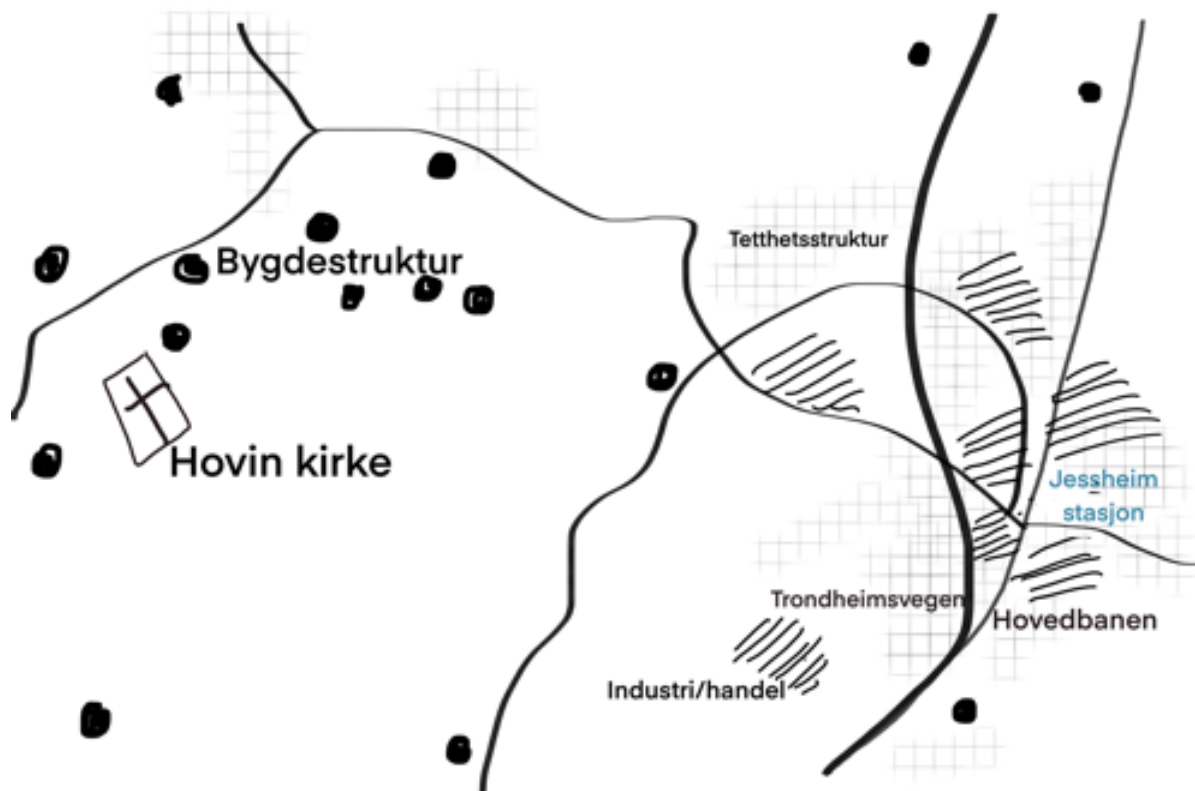
Årstall	1960	1970	1980	1990	2001
Innbyggere	2 572	4 918	5 528	6 392	10 940

Kongevegen mot Trondheim ble etablert på 1600-tallet og er en viktig forutsetning for Jessheim som tettsted. I 1850 hadde området gårdsbruk og flere mindre tettsteder, de fleste av stedene lå langs ved hovedvegen som gikk gjennom Ullensaker i området med Raknehaugen og Hovin (Ullensaker kommune, 2022). Bebyggelsen tok seg opp etter at hovedbanen og Trøgstad stasjon ble etablert. Folk bosatte seg på begge sider av jernbanen og rundt 1900 ble et sentrum i tettstedet etablert. Villabebyggelsen kom på 1900-tallet og det første boligfeltet ble etablert i ca. 1920. De første rekkehusene kom etter krigen og kommunen både biltrafikk og servicevirksomhet knyttet til skoler og gamlehjem preget utviklingen (Ullensaker kommune 2022, s. 6).

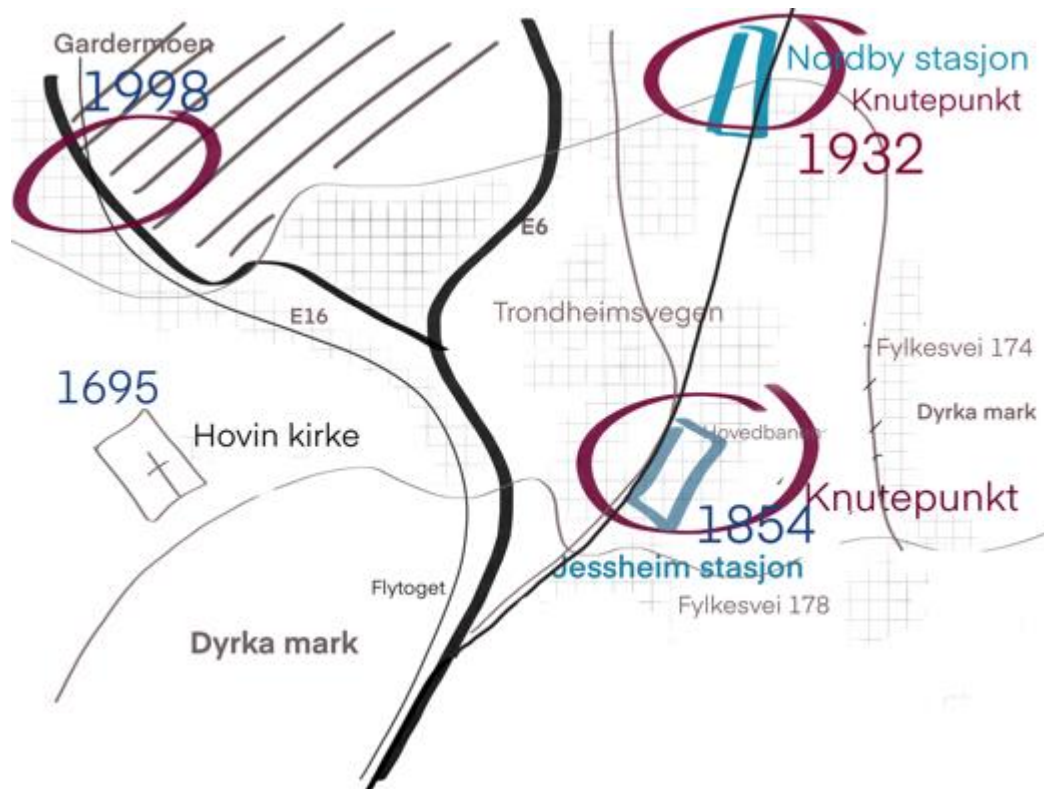
Landbruksjord og skog ble omgjort til rekkehusbebyggelse på 1960-tallet og Jessheim ekspanderte raskt. Kjøpesentrene, skoler, idrettshall og nytt rådhus ble etablert og i 1979

åpnet E6 forbi Jessheim som førte noe av trafikken utenom og sentrum var dominert av handel, næring og industri, særlig øst for sentrum, langs jernbanen. I 1992 ble Gardermoen vedtatt som hovedflyplass, og Jessheim ekspanderte jevnt de to neste tiårene (Ullensaker kommune, 2022). I dag er det Trondheimsveien, Gardermovegen, rv 174 og jernbanen som går gjennom tettstedet. Både gjennomfartstrafikken og jernbanen var viktige forutsetninger for Jessheims fremvekst.

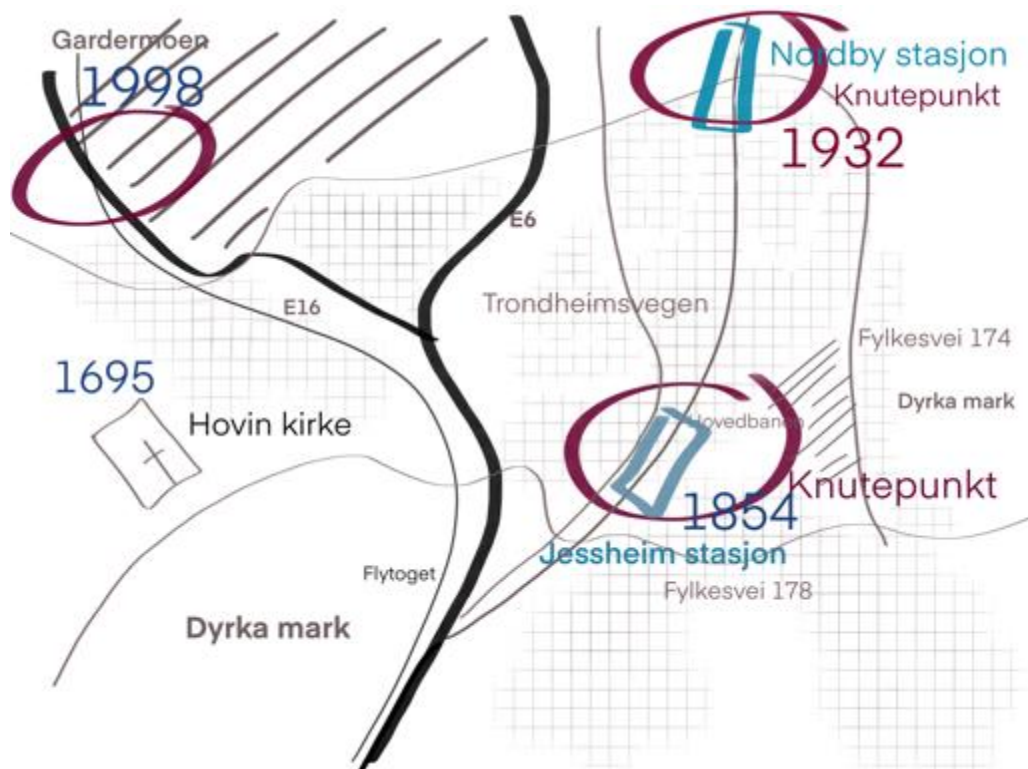
Trinn 1. 1969

Trinn 2. 2003

Trinn 3. 2024

5.2.4 Kløfta

Kløfta er et tettsted i Ullensaker kommune, nest størst etter Jessheim. Skal bli større og med fokus på fortetting innenfor eksisterende grenser, det er i dag mye gårdsbruk og matjord i området. I dag ligger innbyggertallet på 8 371. Tettstedet ligger på kanten av en ravine ned mot elven Leira. Kløfta ligger også på jord som tilhørte Ullensaker prestegård. Jerbanesporet, både hovedbanen og Gardermoenbanen deler tettstedet i to fra nord til sør (Ullensaker kommune, 2023).

Tettstedet Kløfta blir til

Det var tidlig bosetning på Kløfta. Det er gjort funn av gjenstander fra steinalderen på gårdene Hauger, Hilleren og Tveiter, og disse gårdene ble etablert før år 600. Befolkningstallet økte etter 1500-tallet og det første knutepunktet skjedde i veikrysningen mellom oldtidsvegen (Oslo - Trondheim), og den Wingerske kongeveg (Oslo-Kongsvinger). I dag heter veiene Trondheimsvegen og Europavei 16 vist i figuren nedenfor. Det er mellom disse to veikryssene at tettstedet kløfta har utviklet seg. Stedsnavnet «Kløfta» kommer fra delet mellom disse to kongevegene. Etter hvert kom det flere mindre gårdsbruk, husmannsplasser og håndverkerbruk. Raknehaugen ligger mellom Kløfta og Jessheim og regnes som Nord-Europas største gravhaug.

Årstall	2000	2005	2011	2020	2023
Innbyggere	4 744	5 942	6 900	7 989	8 371

Hovedbanen

Hovedbanen skapte en forbindelse mellom byene og omlandet (Helle et al 2006, s. 304). I 1860 ble Trondheimsvegen flyttet slik at den gikk innom Kløfta stasjon. Meieriet, hotell og gjestgiveri ble opprettet rundt 1872 og Kløfta vokste som tettsted. Tettstedet har altså vokst rundt stasjonen og langs de to hovedvegene. 1960-tallet ble en viktig vekstperiode for Kløfta da det ble bygget idrettsbane og utbyggingen av Hiltonfeltet. E6 var ferdig bygd i 1976 og etableringen av Romerikssenteret i 1986 førte til handelsvekst (Ullensaker kommune, 2023).

Ullensaker kirke

Ullensaker kirke er fra 1958. Den opprinnelige stenkirken fra 1400-tallet ble tatt av et jordfall. En ny stavkirke ble bygget rundt ca. 1650 og revet ned ca. 1768. En ny korskirke ble bygget

på samme sted, men den brant ned i 1952, deretter ble dagens kirke oppført i betong som ble innviet i 1958. Kirkegården ligger på en bakkerygg ca. to kilometer øst for Kløfta stasjon. Kirken har blitt utvidet sør for veien til prestegården, og her er det oppført et gravkapell. Det var arkitektfirmaet Arnstein Arneberg som leverte tegningene av betongkirken i 1958. (Norges kirker, u.d.)

Figur 10. Viser vegkrysset mellom oldtidsvegen (Trondheimsvegen) og den wingerske kongeveg (E16) i 1946, før korskirken brant ned i 1952.

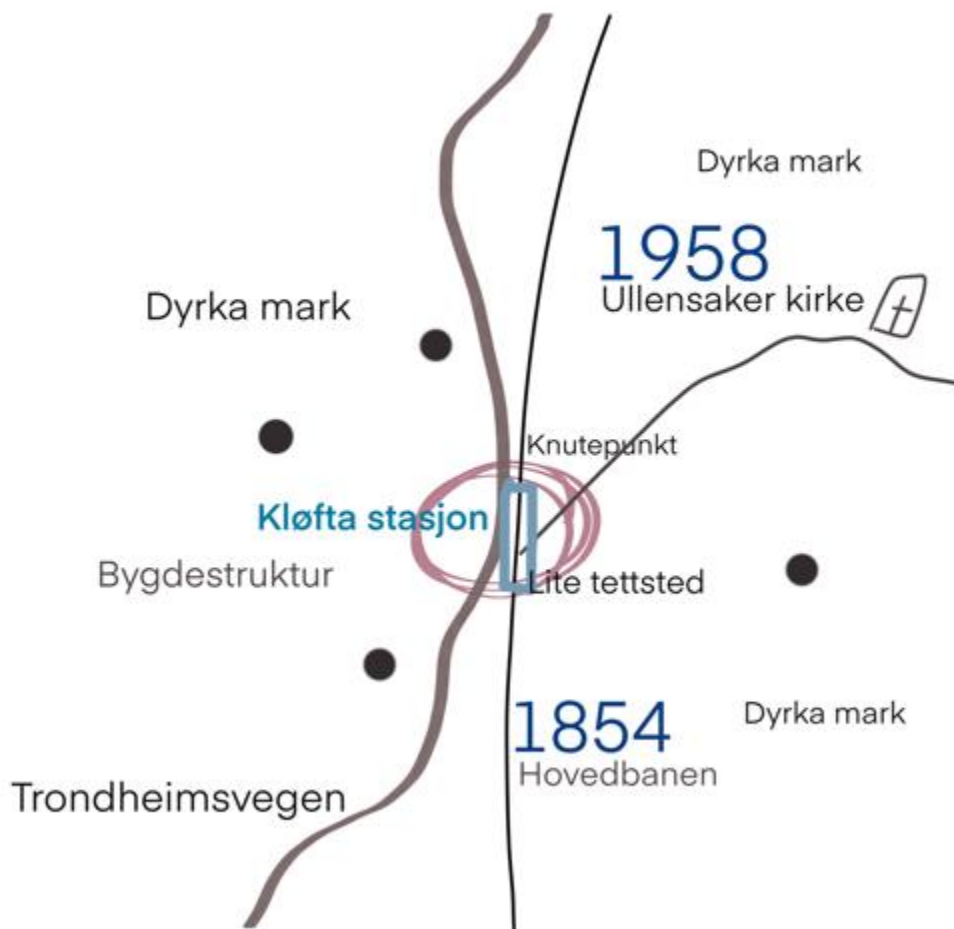

Figur 11. Viser vegkrysset mellom oldtidsvegen (Trondheimsvegen) og den wingerske kongeveg (E16), etter at korskirken brant ned i 1952.

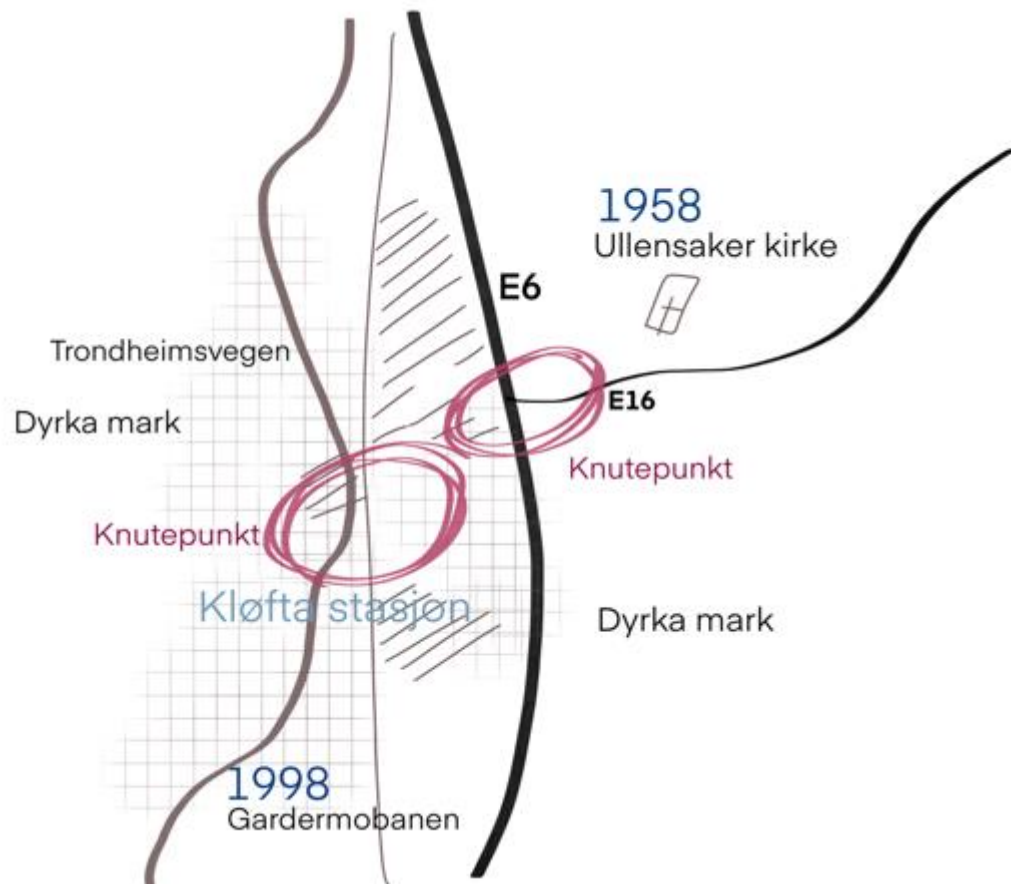

Figur 12. Viser vegkrysset i dag (2024). Ullensaker kirke og gravlund er lokalisert oppe i høyre hjørne.

Trinn 1. 1946: Før E6 kom var hovedknutepunktet hvor jernbanen og Trondheimsvegen møttes.

Trinn 2. 2024: Nytt knutepunkt dannes og det bygges tettere i retning kirken

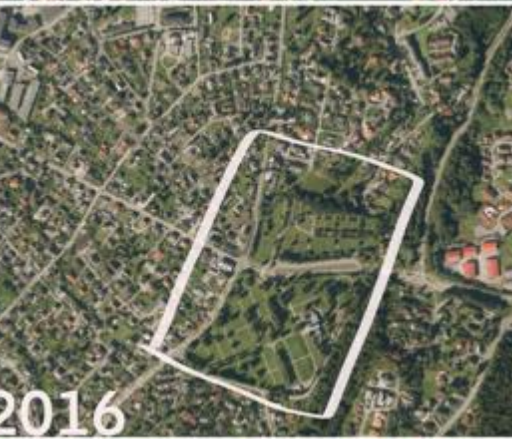

5.2.5 Lillestrøm

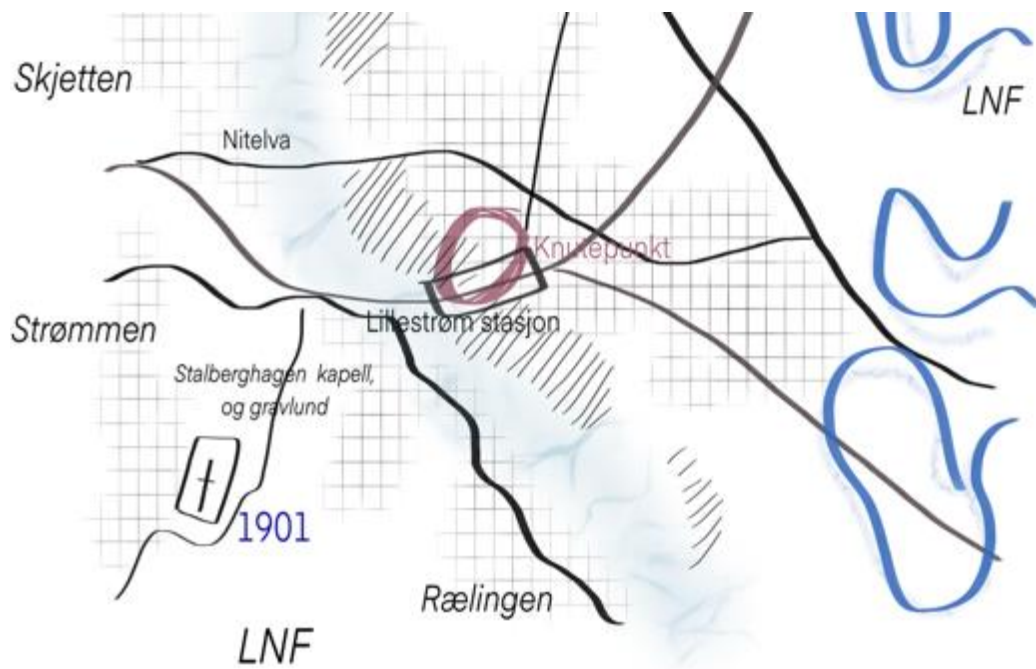
Lillestrøm ligger på Nedre Romerike i Akershus fylke, midt mellom Oslo og Oslo lufthavn. Byen er omgitt av skog og er omringet av elvene Nitelva, Leira og Glomma som gir byen gode tur- og rekreasjonsområder. Utløpet til Glomma har gitt Nord-Europas største innlandsdelta, noe som har tilført jordbruket mye næringsrik jord. De tre elvene renner ut i innsjøen Øyeren, De første bosetningene ved Lillestrøm oppsto på grunn av Hovedbanen mellom Christiania og Eidsvoll, tømmerfløting og sagbruk rundt 1860 som gav arbeid og etter hvert vekst i området. Da sagbruksprivilegiene ble opphevet rundt 1860 kunne alle drive sagbruk, ikke bare godseiere og storbønder langs elva. I tillegg kom dampsaga til Lillestrøm og kombinasjonen mellom jernbane, dampsag og skogressurser ga muligheter for byens vekst (Lillestrøm kommune, u.d.). Rundt 1900 oppstod det et bylignende samfunn på nesten 4000 mennesker, og derfra ble saget fraktes med jernbanen til Kristiania (Helle et al 2006, s. 299).

Kommunen er preget av mye tilflytning fra landet, men også innvandrere som bidrar til kulturelt mangfold. I dag har Lillestrøm kommune et innbyggertall på 93 769 (Lillestrøm kommune, u.d.). Byen er kåret til Norges beste sykkelby fem ganger og det er fint å sykle langs vannveiene i Lillestrøm. Stalsberghagen kapell, krematorium og gravlund er hovedgravlund for Rælingen, Kjeller, Strømmen og Lillestrøm. Gravlundene ble etablert i 1901 og ligger sør for Nitelva, mellom Lillestrøm og Strømmen. Krematoriet har to livssynsnøytrale seremonilokaler som har fått navnet lille og store kapell. Gravlundene tilbyr ordinære kistegraver, urnegraver, Anonym minnelund og et muslimsk gravfelt (Ullensaker kommune, u.d.).

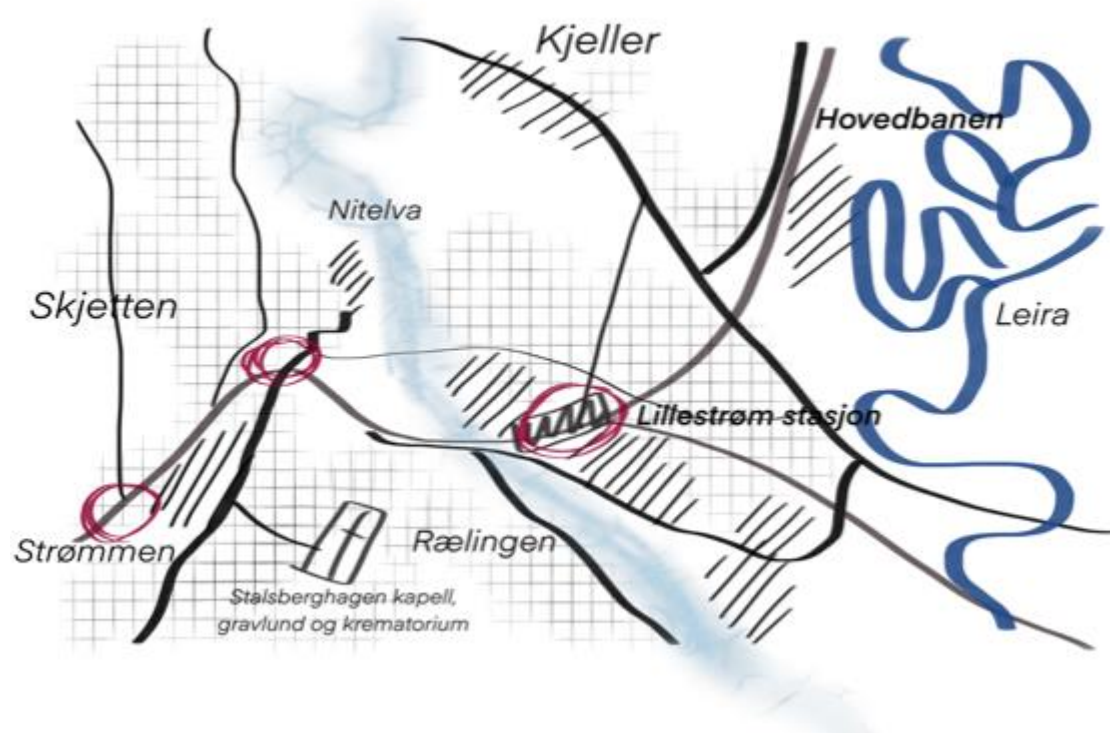
Hovedbanen mellom Lillestrøm til Eidsvoll og Kongsvingerbanen er viktige elementer for Lillestrøms utvikling. Kongsvingerbanen ble etablert i 1862 og jernbanestasjonen på Hovedbanen flyttet fra tunet til Lille Strøm gård ved Rælingen til ovenfor Nitelva for å få bedre plass. Jernbanestasjonen beholdt navnet Lillestrøm stasjon (Lillestrøm kommune, u.d.). Regjeringen besluttet i 2022 at Hovedbanen skal øke kapasiteten og danne en ny kobling mellom Hovedbanen og Gardermoenbanen, en forlengelse av to eksisterende kysningsport slik at det blir etablert to ekstra avganger i rushtiden. Tiltakene vil også endre reisetiden fra Jessheim til Lillestrøm fra 25 - 14 minutter og doble kapasiteten for godstog (Regjeringen, 2022).

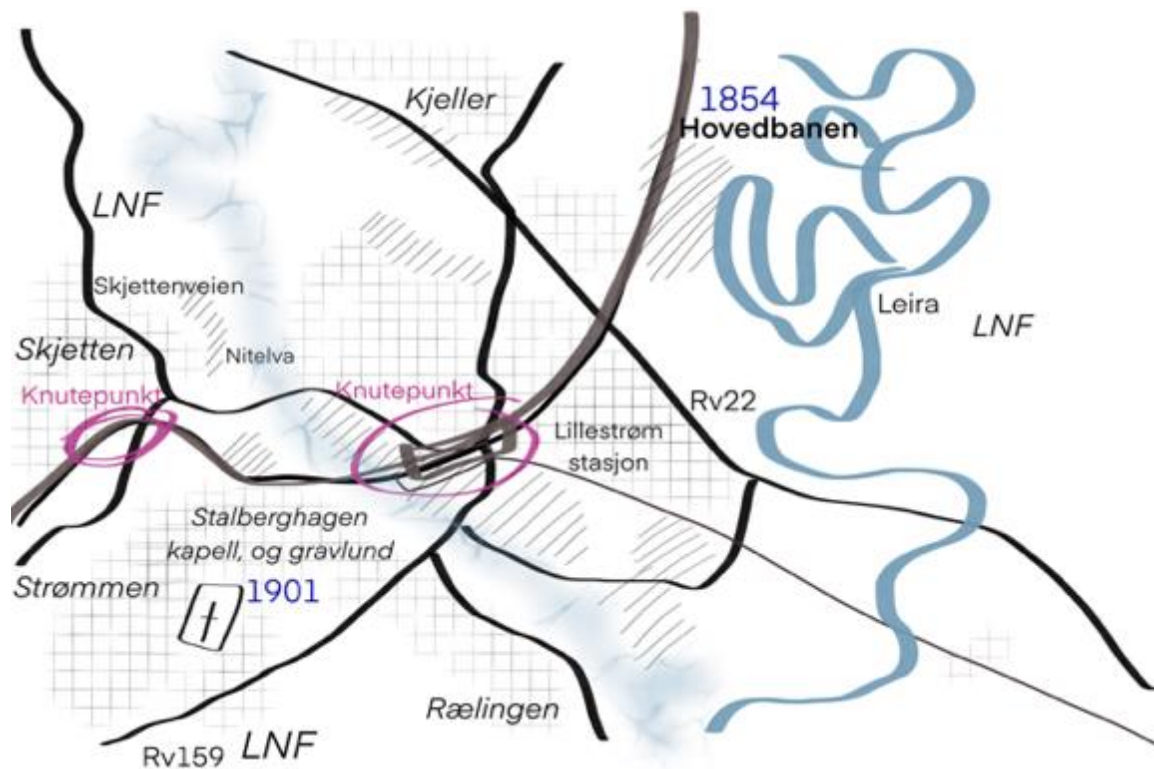
Trinn 1. 1950

Trinn 2. 1997

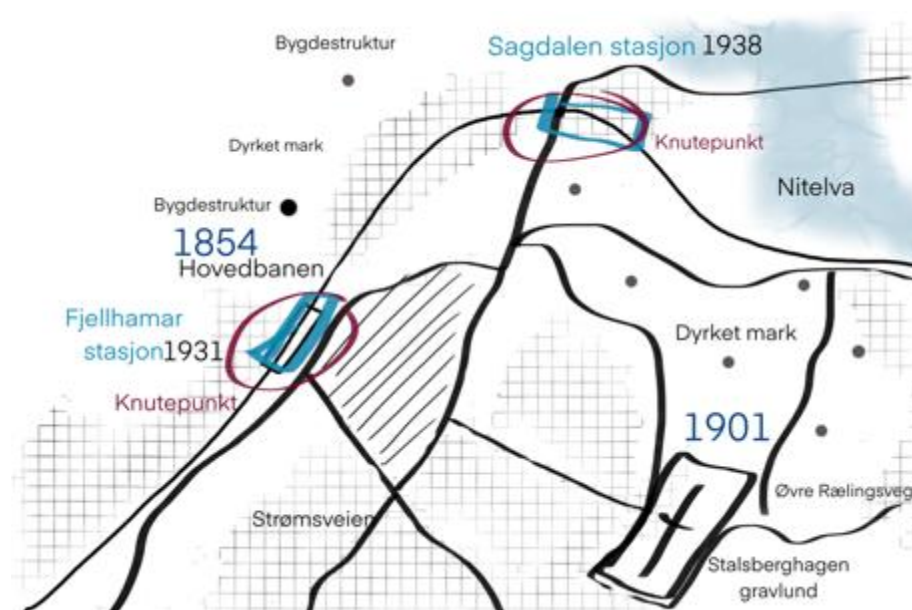
Trinn 3. 2024

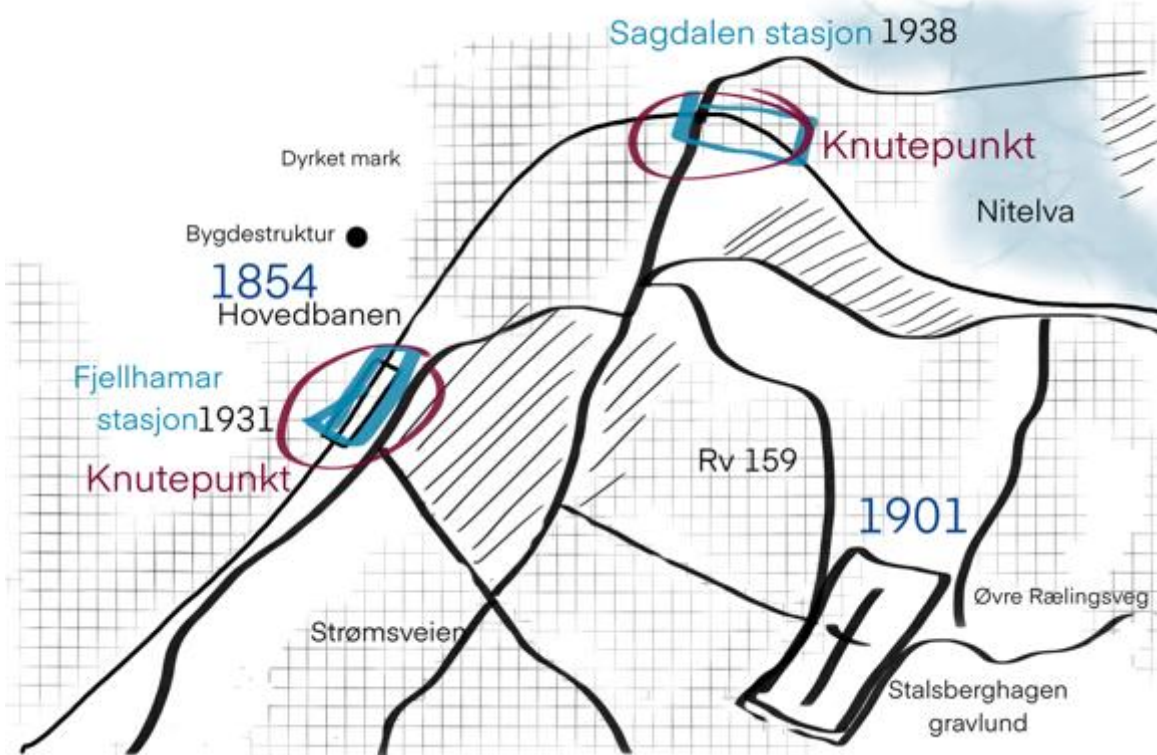
5.2.6 Strømmen

Strømmen er et voksende tettsted i Lillestrøm kommune og har et innbyggertall i dag på rundt 13 000. Historisk var dette et jordbruksområde på 1700-tallet og gjennom årene blitt fortettet, industrialisert og urbanisert. Strømmen har i dag to togstasjoner. Strømmen stasjon og Sagdalen stasjon (Lillestrøm kommune, 2022).

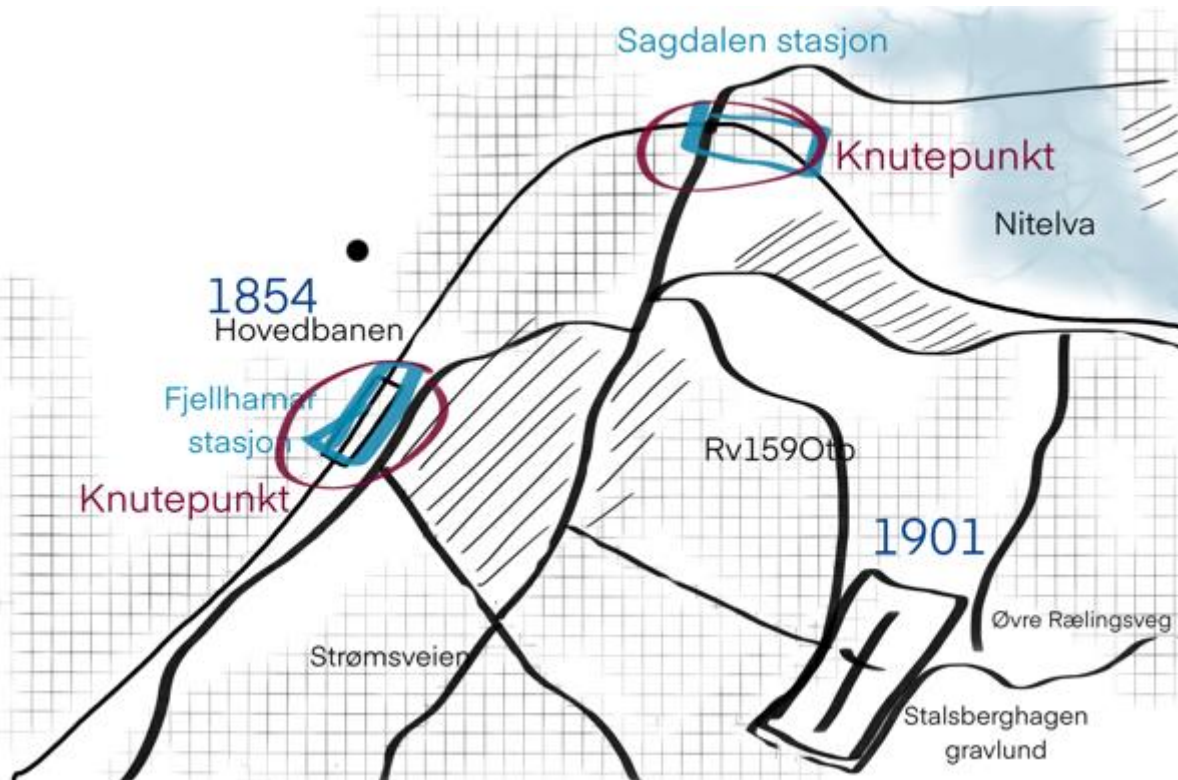
Trinn 1. 1946

Trinn 2 1997

Trinn 3. 2024

5.2.8 Lørenskog

Lørenskog har et innbyggertall på 46 000. Det er en innlandskommune i Akershus. Jernbane og motorvei. Tog, buss eller bil til Oslo er ca. 15 minutter (Lørenskog kommune, 2024).

Lørenskog var en arbeidspreget forstad og låg allerede ved jernbanen i 1854. Det var ikke før omkring århundreskiftet at forstadsbebyggelsen utviklet seg. I 1908 ble Lørenskog skilt ut fra Skedsmo som egen kommune. Lørenskog fikk etter hvert et dårlig rykte i mellomkrigstiden da de sosiale motsetningene var skarpe og kommunen var delt inn i én godsdel (Losby gods), én bondedel og én arbeidsdel langs jernbanen i nord. Kommunen hadde lite midler og ble satt under administrasjon i mellomkrigstiden. Lørenskog-navnet ble forbundet med fattigdom, fyll og overfall. Kommunen kom etter hvert med slagordet «opp med bygda». (Helle et al 2006, s. 374-375).

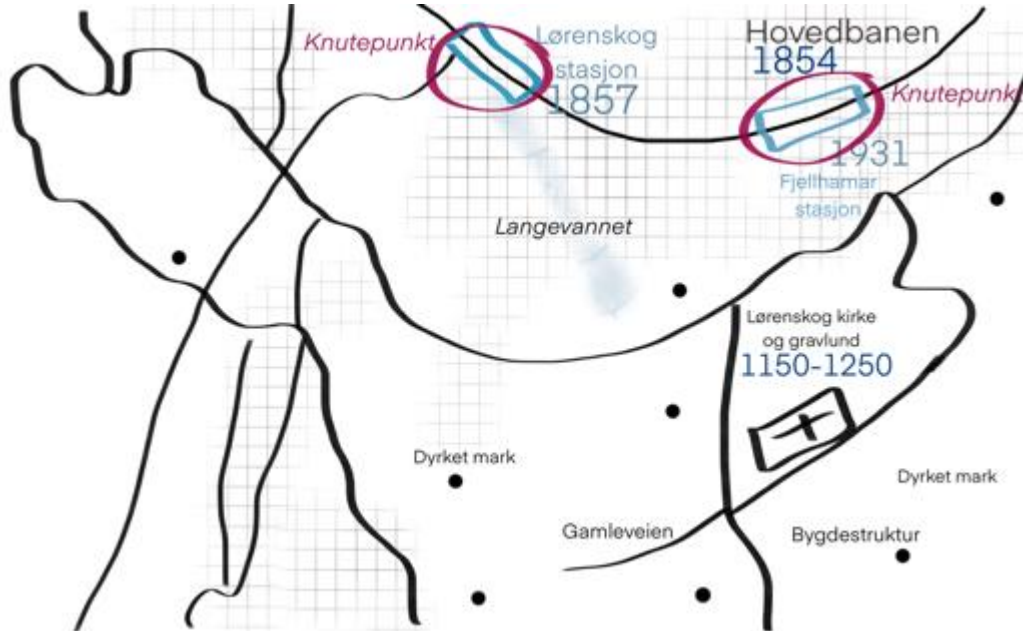
På 1920-tallet ble etterkrigsboomen vendt til krise og befolkningstallet vokste fortsatt, men mye saktere. Befolkningsveksten kom i hovedsak i de tilgrensede landkommunene. Befolkningsveksten i Oslo hadde begynt å stagnere (1910), men til gjengjeld vokste omegnskommunene som Lørenskog, Asker, Ski, Lørenskog og Lillestrøm. Stasjonen i Lørenskog var i 1920-årene en av de mest trafikkerte jernbanestasjonene i landet, sammen med blant annet Asker, Ski og Oslo (s. 371).

Helle et al (2006) har laget en historisk oversikt over den samlede balansen mellom arbeidsaktive og arbeidsplasser i tettsteder i Norge. En rekke av landets største bedrifter hadde etter 1980 lagt hovedkontorene sine på Lysaker (s. 501). Veksten i omegnskommunene var sterk i 1960-åra og spesielt i Lørenskog som hadde befolkningsøkning på mer enn 50 prosent (s. 450). En ny bykultur vokste frem rundt 1997 og 2003 og antall innvandrere økte i Oslo-området. Lørenskog fikk også en betydelig større innvandrerandel (s. 489). Oslo hadde flere arbeidsplasser enn arbeidsaktive i 1960-tallet og oppover. Samtidig hadde pendlertallet blitt lavere fra omegnskommunene i 2001. Lørenskog hadde en innpendlerandel til Oslo på ca. 64 prosent i 1960 (s. 498). Flere av kommunene fikk en stor tilvekst av arbeidsplasser og selv blitt et innpendlingsmål. Lørenskog hadde ca. 90 prosent arbeidsplassdekning i perioden etter 1980 (Helle et al 2006, s. 501).

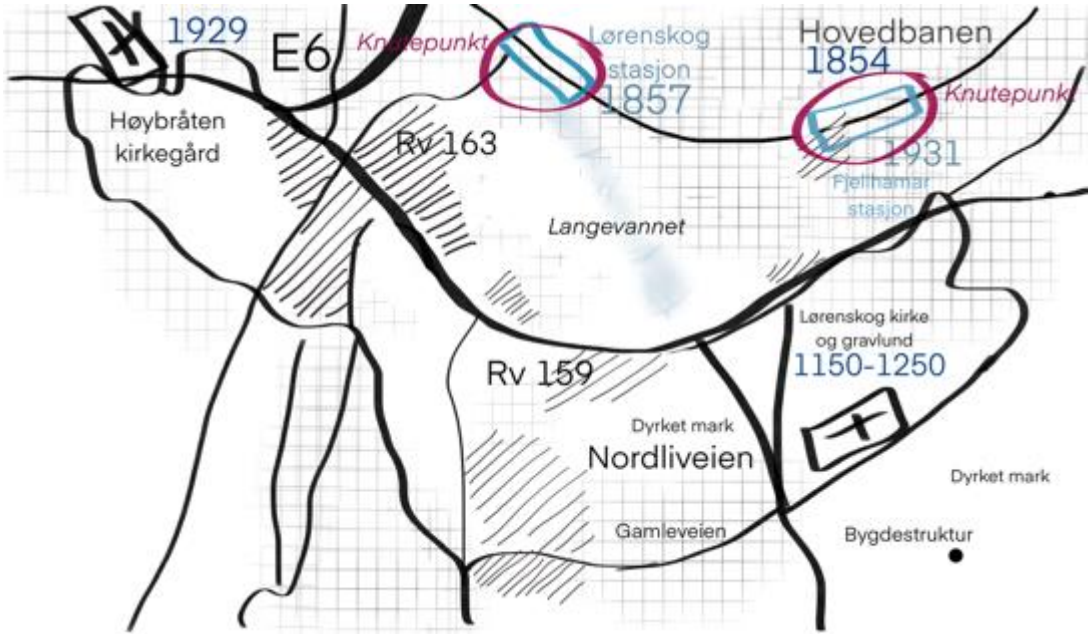

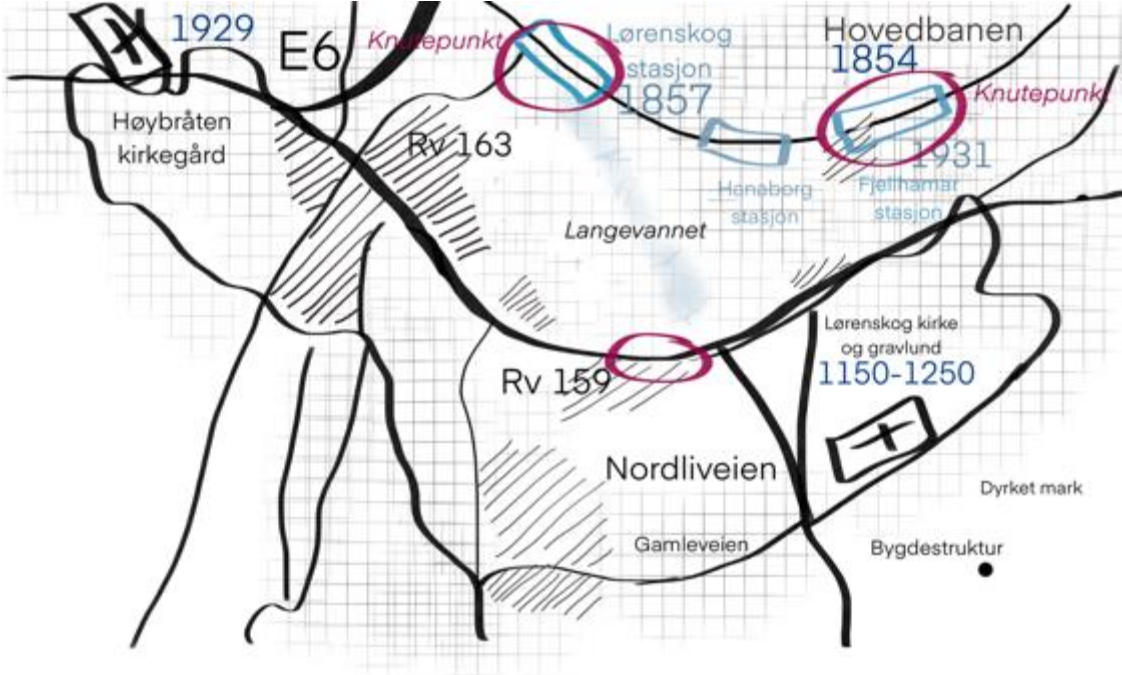
Trinn 1: 1950. Jordbruk, Lørenskog gravlund og hovedbanen

Trinn 2: 1999. E6

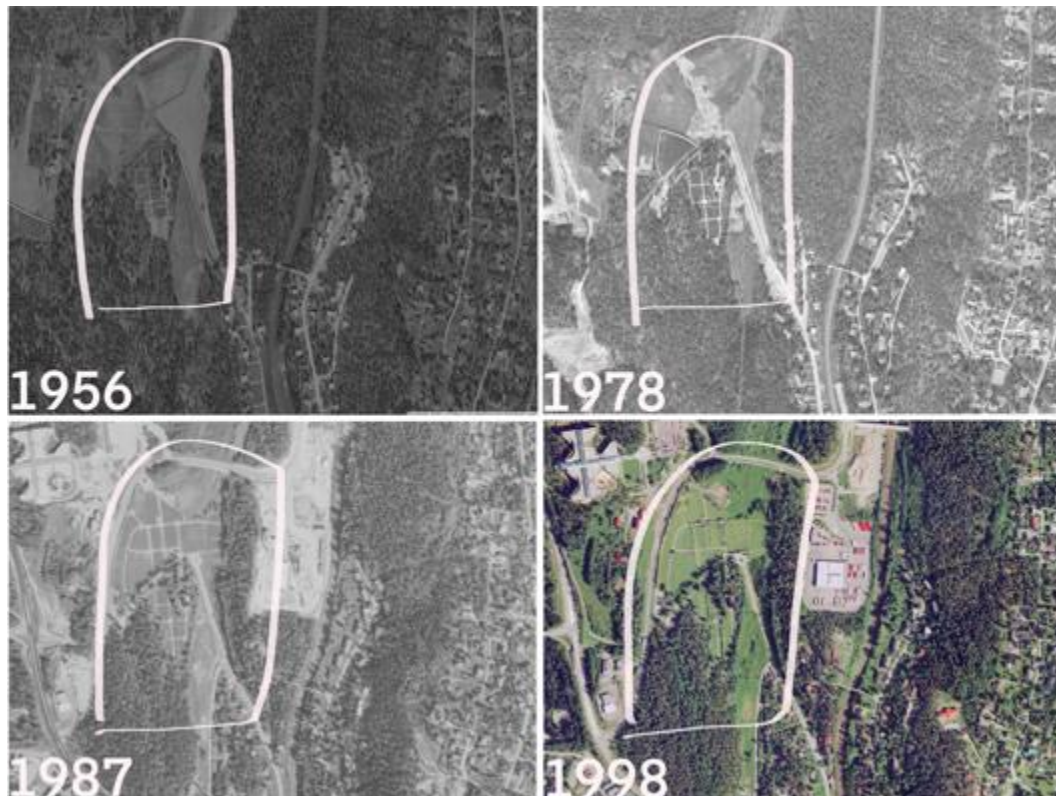
Trinn 3: 2024

5.2.7 Kolbotn

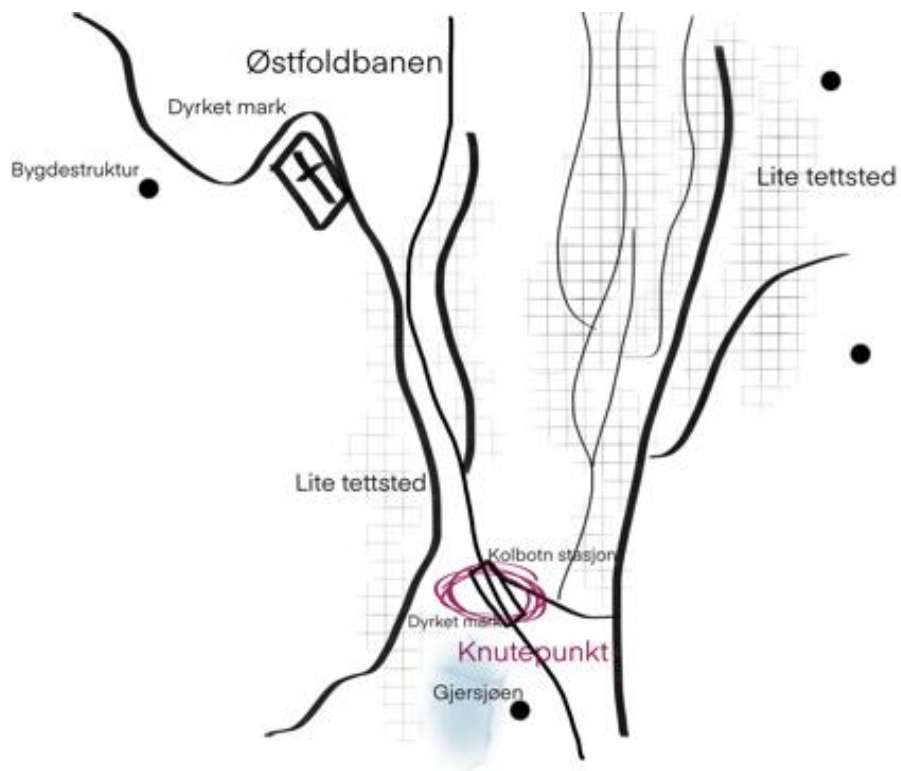
Kolbotn ligger i Nordre Follo kommune og har rundt 6000 innbyggere. Kolbotn stasjon er fra rundt 1912 og navnet Kullebunden stasjon ble endret til Kolbotn stasjon i 1922.

Stasjonsbygningen lå da i nærheten av Kolbotnvatnet som i dag også heter Gjersjøen (figur #). I 1956 hadde kommunen rundt 7 100 innbyggere og sentrum var hovedsakelig landbruksområder med spredt villabebyggelse. I 1978 hadde kommunen rundt 16 000 innbyggere og boligfeltene ekspanderte frem på 70-tallet. Boligblokkene og rekkehus ble etablert mellom 1990 og 2001-tallet (Nordre Follo, u.d.). I dag er Kolbotn preget av en tydelig fortetting av sentrum, Østfoldbanen og Follobanen som halverer reisetiden mellom Oslo-ski fra 22 til 11 minutter (Jernbanedirektoratet, u.d.).

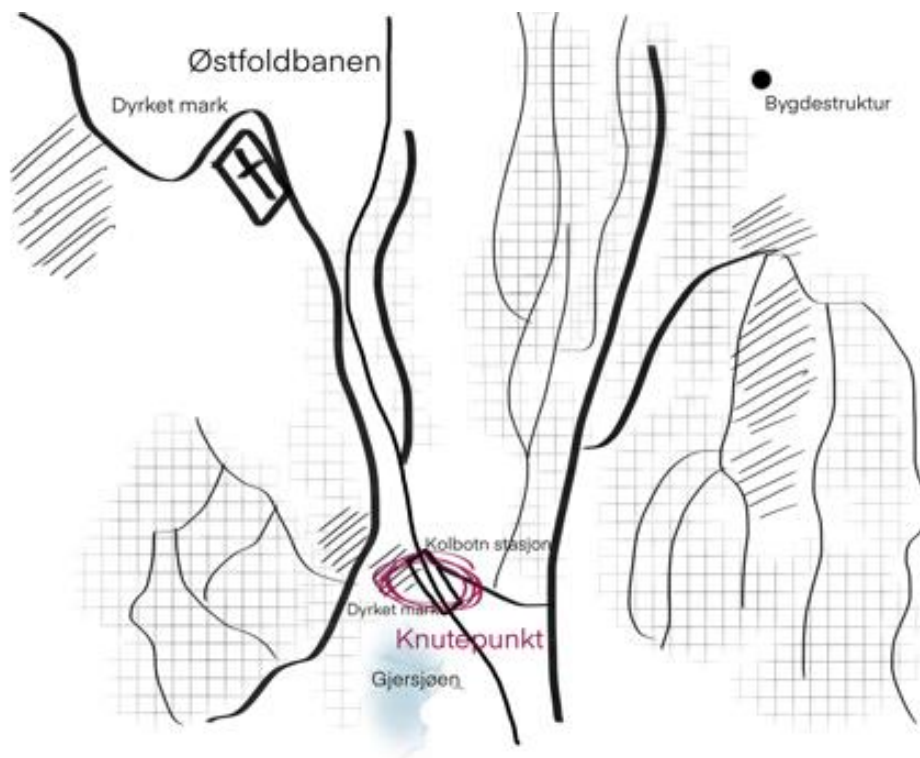

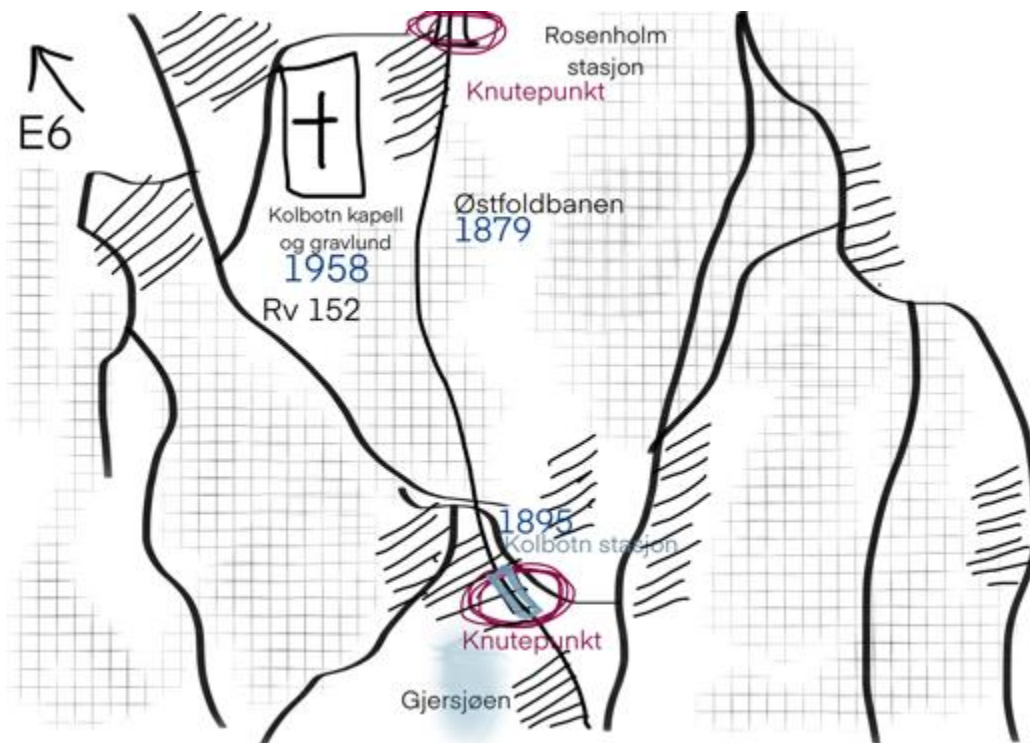
Trinn 1: 1956

Trinn 2: 1978

Trinn 3: 2024

5.2.9 Vestby

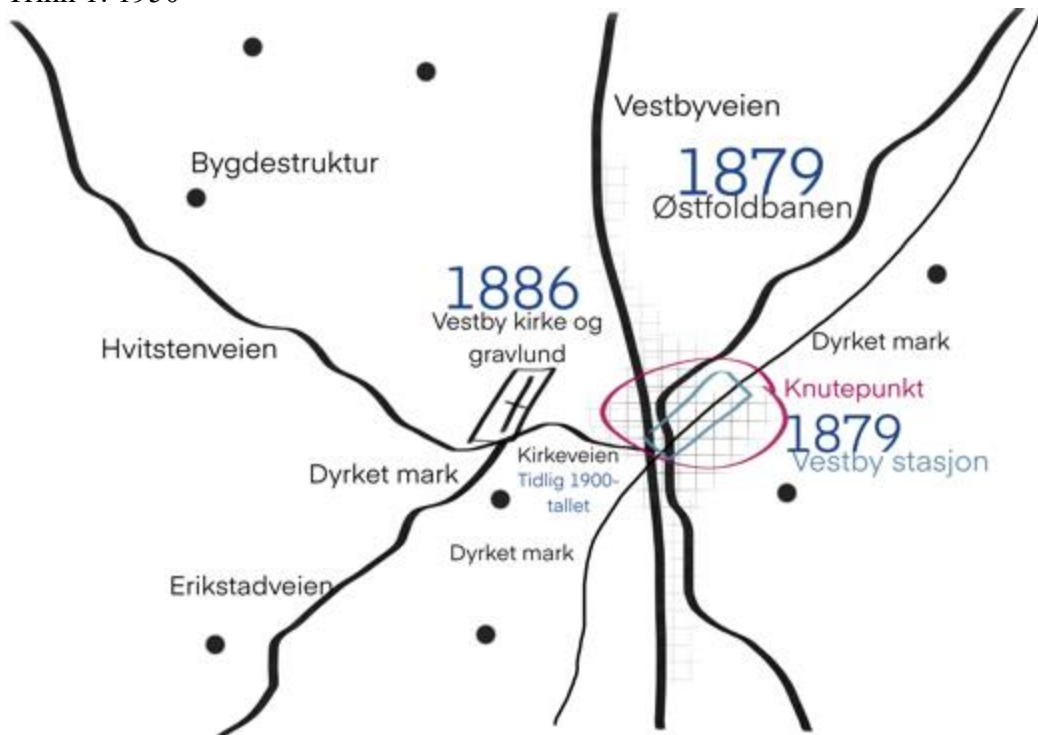
Vestby er et jordbrukslandskap og dyrka mark og gårdsbruk har satt historisk preg på stedet. I dag har Vestby tettsted et innbyggertall på 8 334 (SSB, 2023). E6 og Østfoldbanen går gjennom tettstedet og jorder omkranser sentrum. Vestby stasjon åpnet i 1879 samtidig som Østfoldbanen og toget går i retning Oslo S, Moss og Stabekk (Bane NOR, u.d.). Vestby kirke og gravlund ligger på en kolle og kirken har byggeår i 1886. Mariakirken ble reist omkring år 1200 og den låg rett vest for den nåværende kirken. Gravene fra den eldre kirken ble omplassert da den Mariakirken ble revet i 1885. (Den norske kirke, 2024).

Årstall	2000	2005	2011	2020	2023
Innbyggere	4 927	5 330	6 213	7 887	8 334

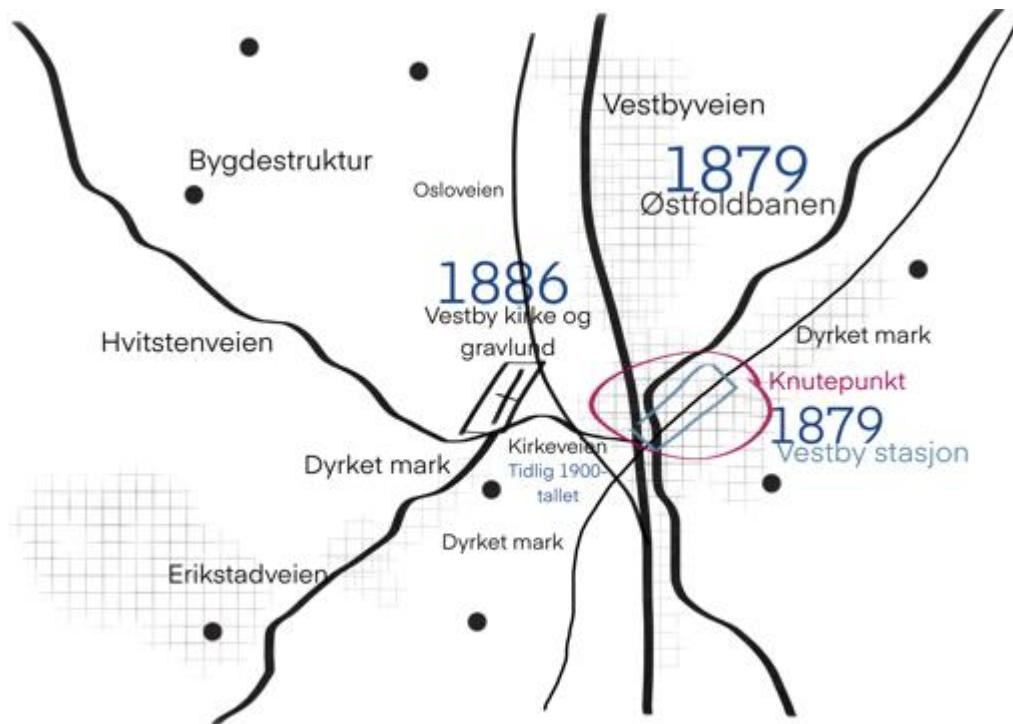

Trinn 1: 1950

Trinn 2: 1988

Trinn 3: 2024

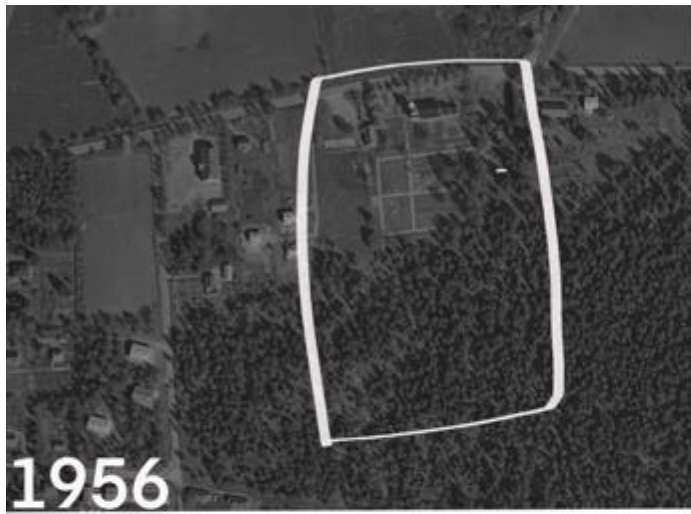
5.2.10 Ski

Jernbanen ble en viktig del av urbaniseringen og en *spore til vekst* for de byene som ble liggende sentralt i nettet. Mer enn halvparten av landets 1735 skinnekilometer med jernbane lå i 1895 mindre enn ti mil fra Kristiania (Oslo). Ski var en av de mindre stedene langs jernbanen som ble liggende der spor delte seg eller kom sammen. Disse stedene vokste som følge av deres strategiske beliggenhet. Jernbanestasjonene utviklet seg til bygdesentre og i noen tilfeller til mer, med industri, handel, administrasjon og andre tjenester (Helle et al 2006, s. 305). Noen steder ble det lokale sentrum flyttet kort vei, fra kirken eller veikrysset til stasjonen, helt til bilene etter 1960-årene igjen flyttet de lokale tyngdepunktene i bebyggelsen. Jernbanen skapte i perioden 1880-1920 derfor titalls av små og mellomstore tettsteder (Helle et al 2006, s. 305).

Innbyggertall

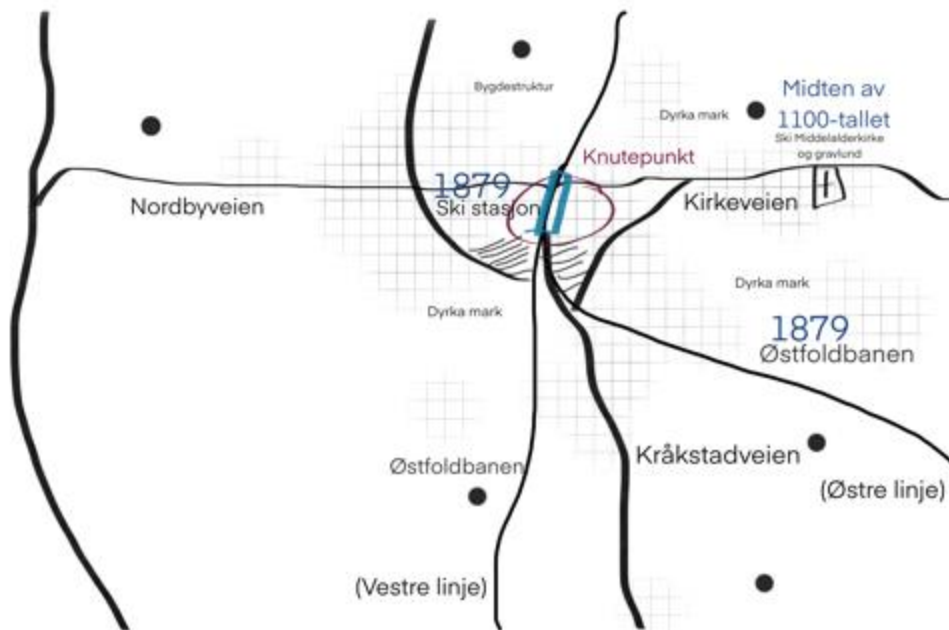
Ski var også en av tettstedene som hadde over 8000 innbyggere i 2001 (Helle et al 2003, s. 500) Jernbanen var tiltenkt rollen å skulle knytte byer og landsdeler sammen, i tillegg til å binde byer og omland sammen i form av vare- og persontrafikk. Jernbanen fikk mange steder fra 1880-årene til å etablere en forstadstrafikk. Stasjoner iblant annet Ski fikk stor trafikk (Helle et al 2006, s. 741). I etterkrigstiden mellom 1920-1946 var Ski en av omegnskommunene til Oslo som vokste og fikk forstadspreg (s. 394). Først i 1960-årene var vekst av omegnskommunene sterk da Ski var en av byregionene som hadde en befolkningsøkning på mer enn 50 prosent (se tabell).

Årstall	1960	1970	1980	1990	2001
Innbyggere	5453	9773	10 733	11 299	12 088

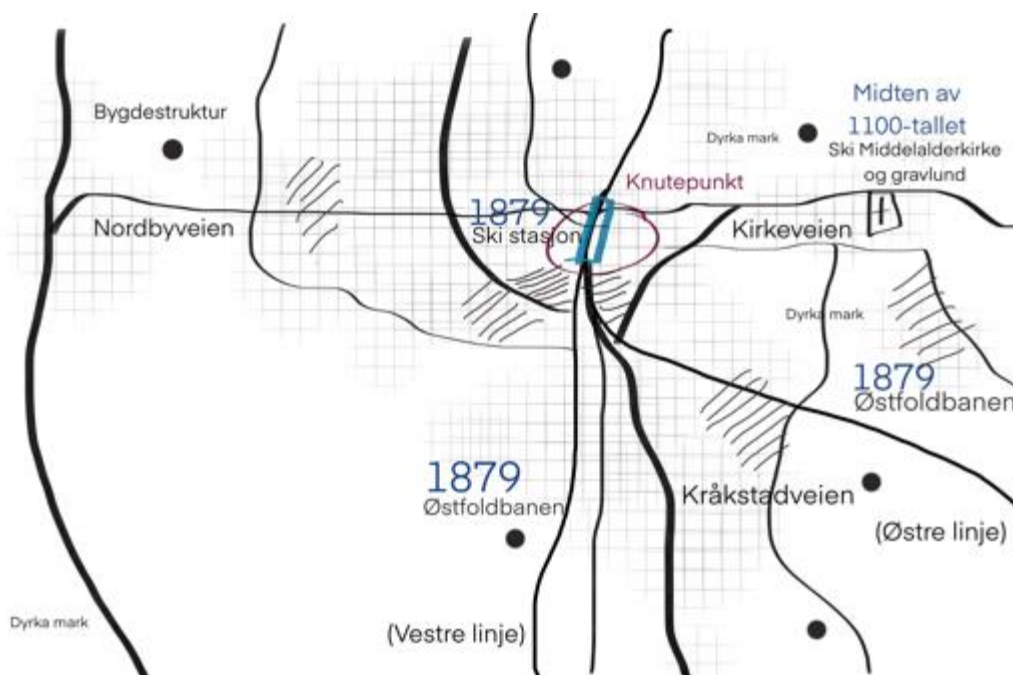

Årstall	2000	2005	2011	2020	2023
Innbyggere	12 055	12 513	13 619	20 144	21 434

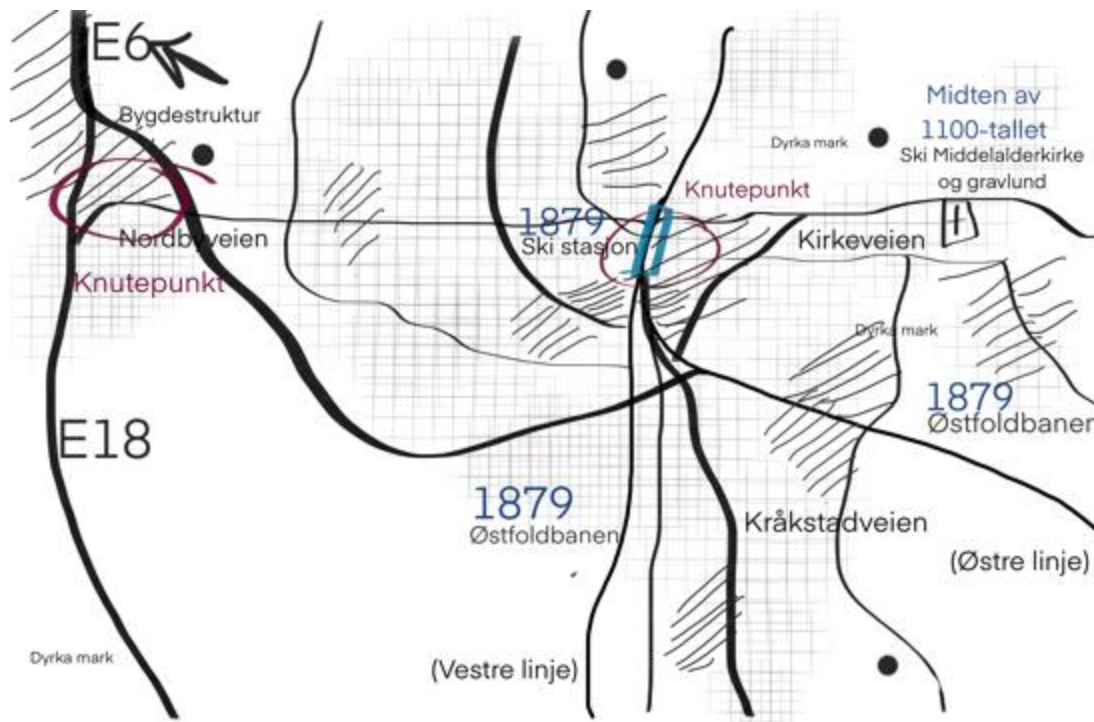
Trinn 1: 1956. Ski stasjon åpnet i 1879, samtidig som Østfoldbanen. På Ski deler Østfoldbanen seg i Vestre linje som går langs kysten og Østre linje som går gjennom Indre Østfold (Bane NOR, u.d.).

Trinn 2: 2002

Trinn 3: 2024

5.2.11 Ås

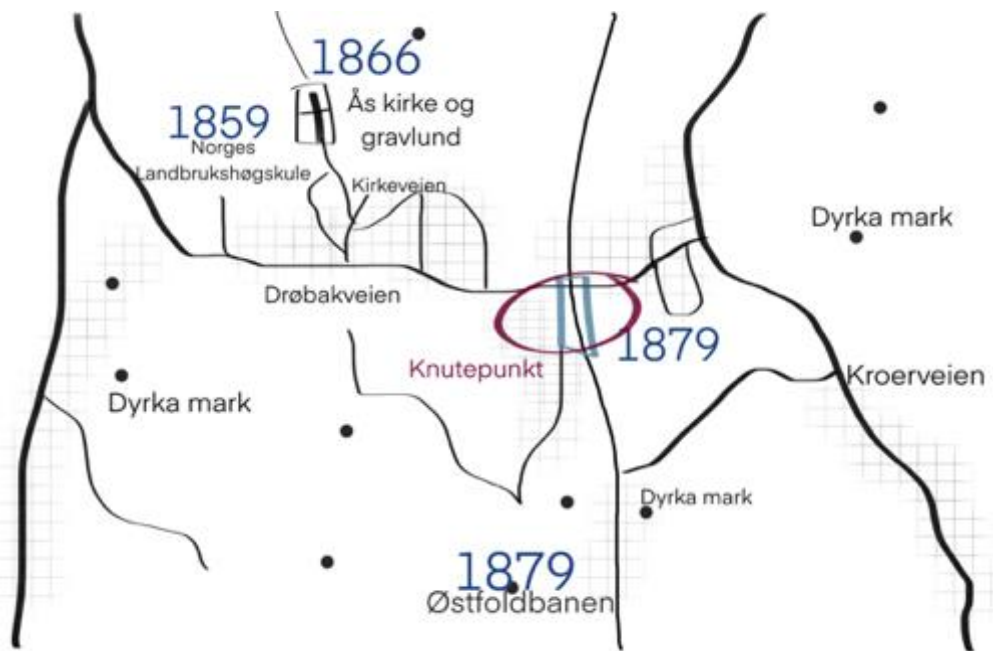
Ås kommune har samlet 21 350 innbyggere, og tettstedet Ås har rundt 10 962 innbyggere i dag (Statistisk sentralbyrå, 2024). Store deler av tettstedet består av dyrka mark og skog. Kjent for Norges miljø- og biovitenskapelige universitet.

Ås kirke var opprinnelig en middelalderkirke som ble revet i 1866 og var den største stenkirken i Follo. Prestegårdsjorden ble kjøpt av Norges landbrukshøgskole i 1854 (Norges kirker, u.d.).

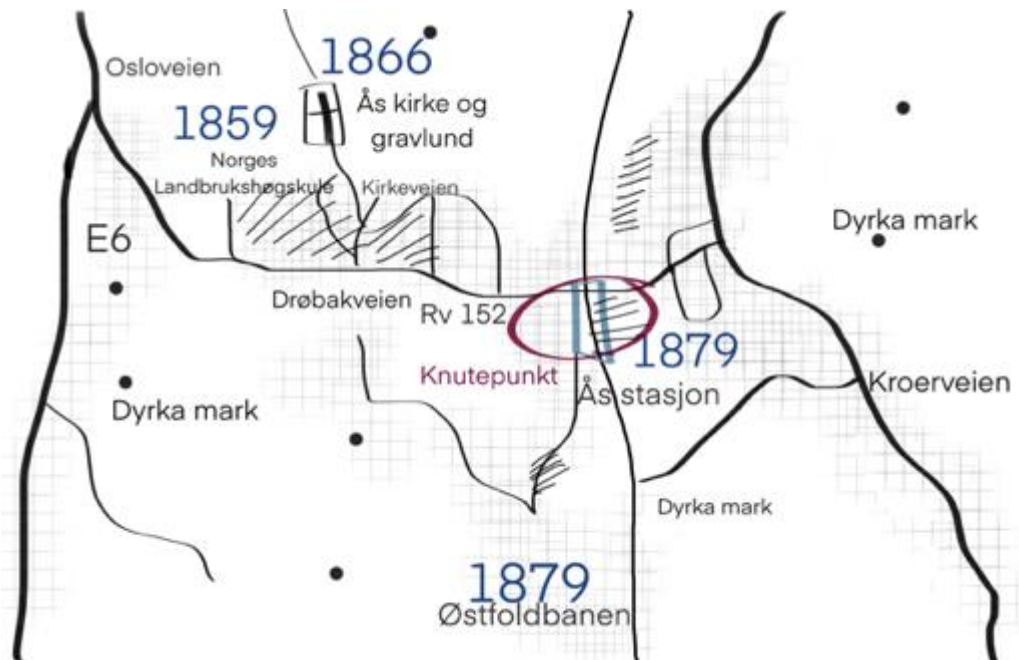
Årstall	2000	2005	2011	2020	2023
Innbyggere	7 508	7 961	8 823	10 896	10 962

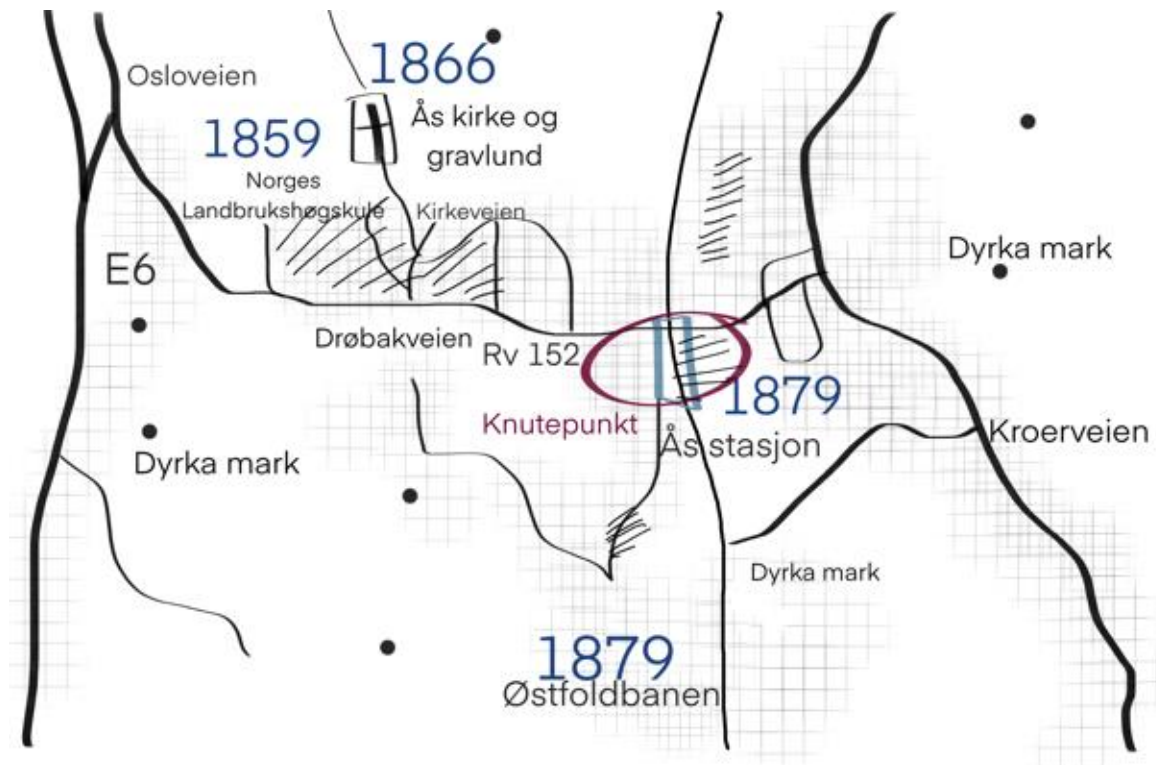

Trinn 1: 1956

Trinn 2: 2003

5.2.14 Fornebu

Fornebu er et område mellom Lysaker og Snarøya i Bærum kommune. Boliger, næringsliv og friområder. På vei til å bli en ny by. Innbyggertallet er på rundt 5000 i dag.

Lilleøya Gravplass på Fornebu er et konkret eksempel på hvordan fortetting og befolkningsvekst kan påvirke lokasjon og fenomenet «minnelund».

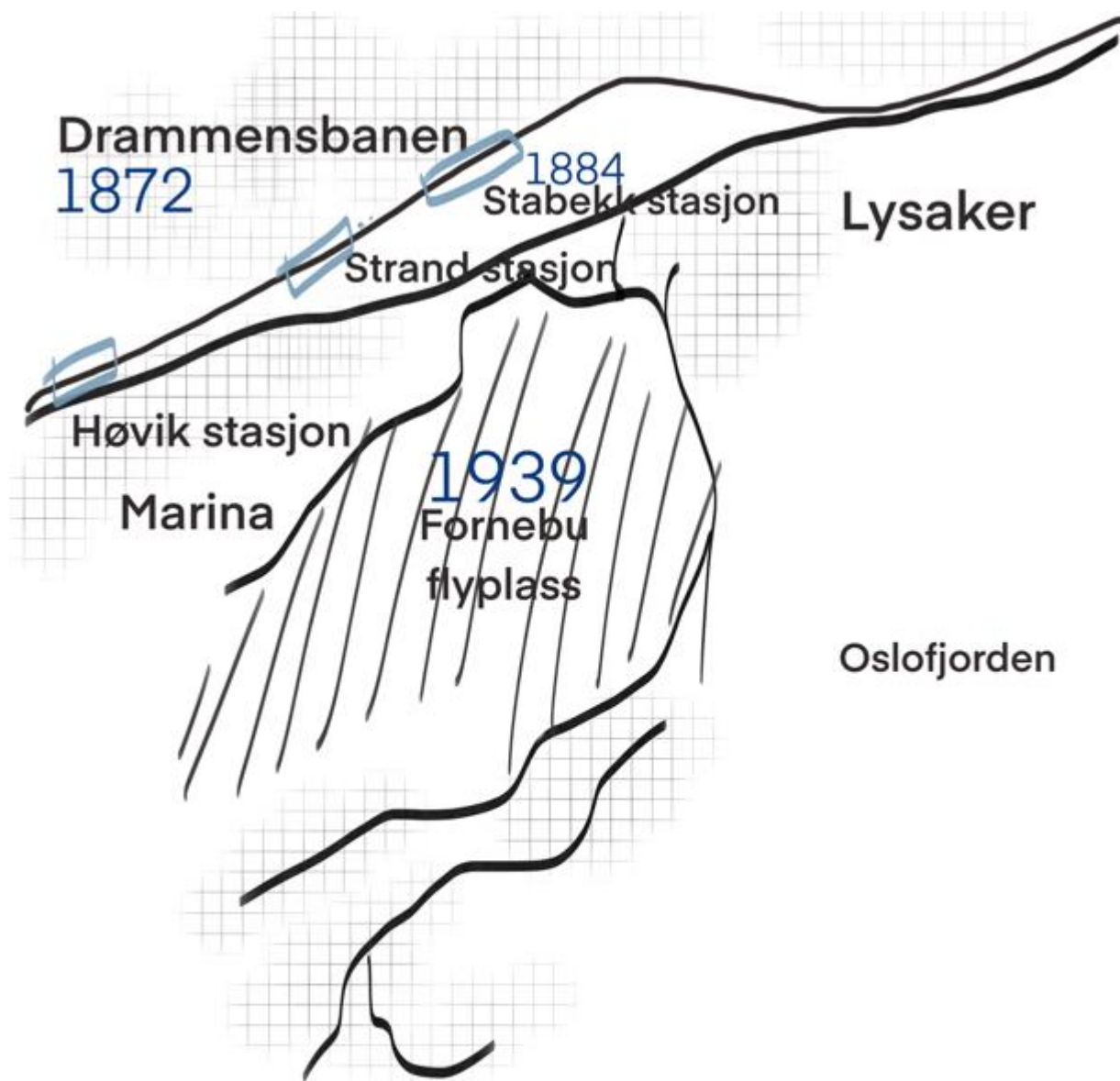
Gravlunden består av kistegraver og minnelund og grenser til naturvernområder, naturreservat, en eksisterende marina og en sjøflyhavn. Andre nærliggende kvaliteter er E18 og Fornebuporten. Gravplassens totale areal er 50 dekar og har plass til 15 000 graver. Gravlunden er et multifunksjonelt rom som i tillegg til minnelund, gir muligheter for rekreasjon. Minnelunden skjermes fra havnen med en mur av betong og den skal holder støy fra marinaen ute (Bærum historie, 2021).

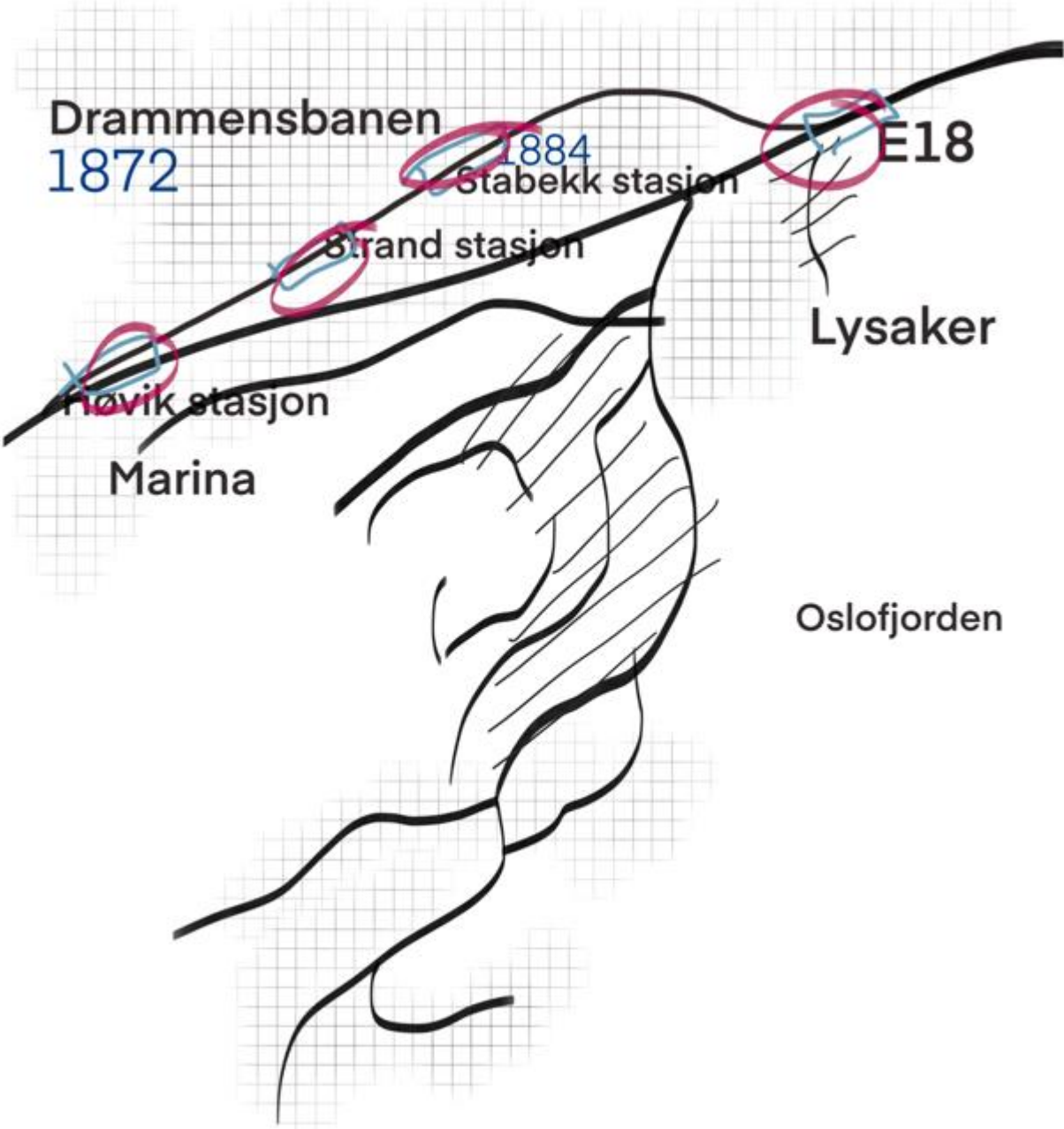
Veinettet i Bærum kommune har vært i kontinuerlig utvikling etter 1960, da bilsalget ble frigitt og flere kulturminner gikk tapt i utbedring av veiene (Bærum kommune, 2020).

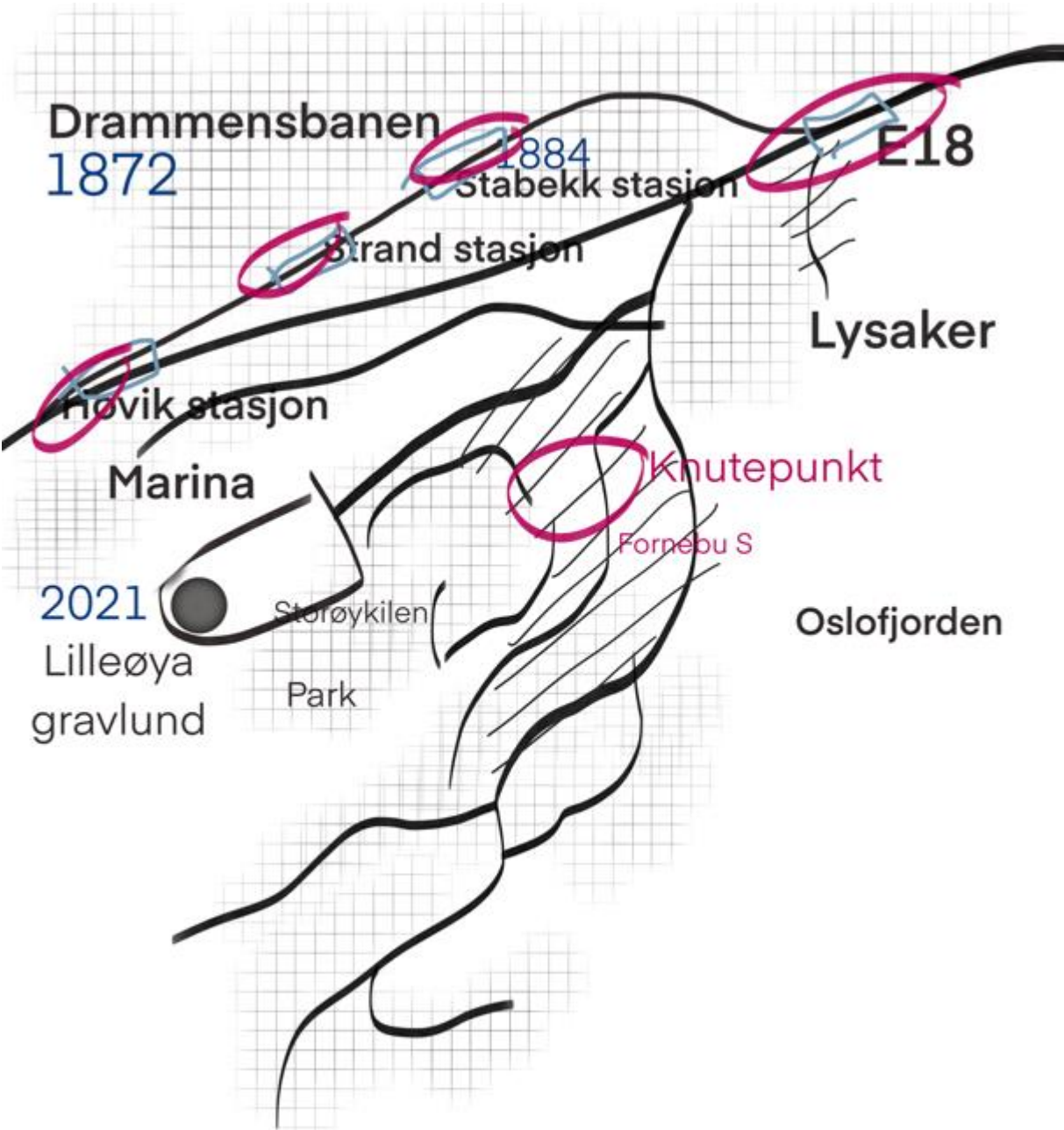
Drammensbanen ble åpnet i 1872, men ved åpning hadde ikke Fornebu etablert holdeplass enda, bare Lysaker og Sandvika. Høvik og Slependen fikk etter hvert stasjon og Stabekk stasjon åpnet i 1884. Jernbanen førte etter hvert til en liten tettbebyggelse og jernbanen kjlote opp arealer fra gårdene langs jernbanelinjene (Bærum kommune, 2020). Flyplassen på Fornebu var ferdigstilt i 1939, og bombet av britiske fly i 1940. Tyskerne brukte Fornebu som flybase helt til krigens slutt i 1945 og etter 1950-årene ble flyplassen utvidet og flere gårder forsvant som følge av dette (Bærum historie, 2020). Nærmeste gravlund på denne tiden var Haslum kirkegård.

Trinn 1. 1960. Fornebu flyplass var åpen til 1998.

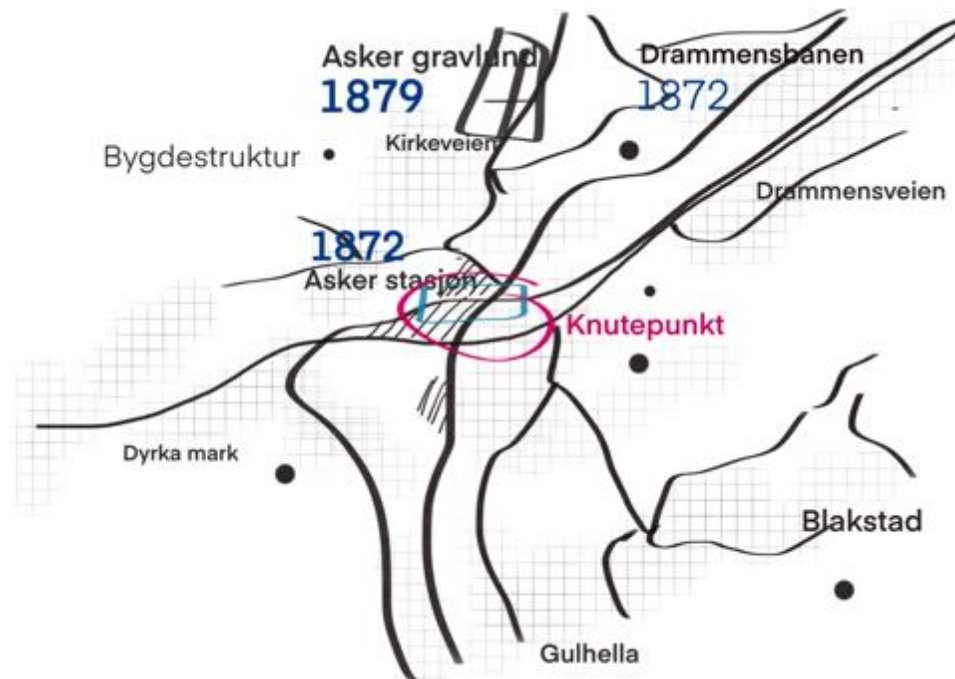

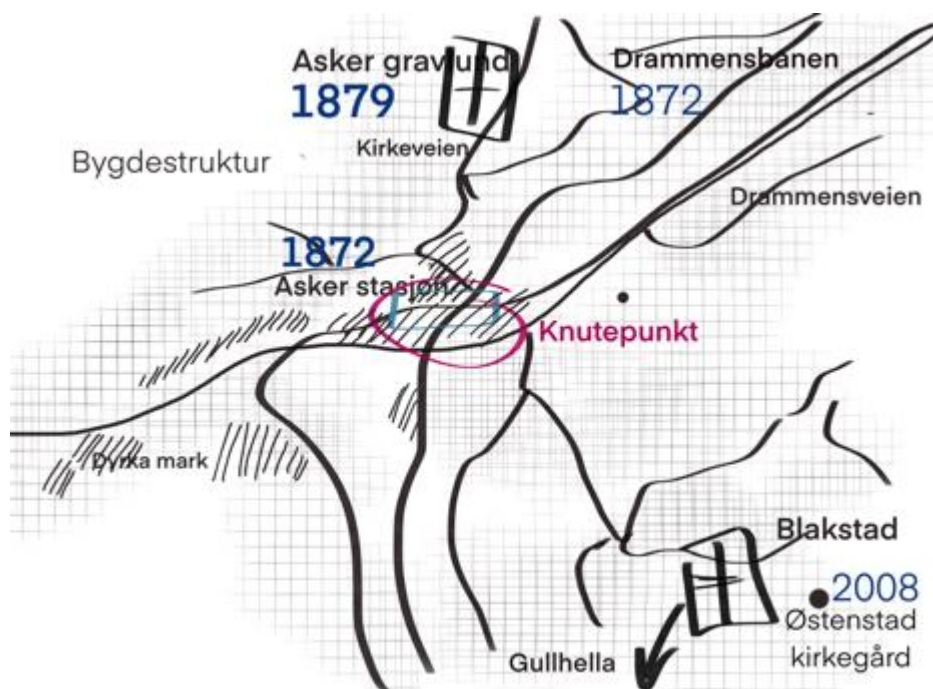
5.2.13 Asker

Asker gravlund er eldre enn kirken og ble bygget i 1879. Dette var eneste gravlund i Asker helt til Østenstad gravlund ble etablert nede ved Gullhella i 2008. Figur x nedenfor viser Asker gravlund i 1969 og 2021 og visualiserer en utvikling av gravlundene på 52 år.

Trinn 1: 1969

Trinn 2. 2024

1969

2021

Figur 10. Kartverket. (2024, 13.mai). Viser utviklingen til Asker gravlund fra 1969 til i dag.

5.3 Oppsummering

De territorielle konfigurasjoner gir et bilde på den romlige organiseringen av territoriet og de historiske bildene prøver å vise hvordan stedet har blitt organisert og strukturert over tid. Analysene viser diagrammer som viser forholdet mellom gravlund, befolkning og by. Disse tre parameterne ses på i sammenheng og målet er å kunne se hvordan mennesker bruker territoriet sitt over tid og hvor viktig dette er å observere, da samfunnet og byene er i endring og nye tilnærminger og vilkår for fremtidens planlegging av minnelunder er en mer aktuell problemstilling i dag, på grunn av økt mangfold, vi blir flere og behovet for mer kompakt byutvikling setter forutsetninger for stedets helhet.

Kapittel 6: Behovet for nye modeller

6.1 Form

Børrud (2009) argumenterer for at bymorfologi er et viktig teorigrunnlag for å studere byens form, og er «*et verktøy for byutviklingsprosesser, forståelse og kommunikasjon om strukturelle sammenhenger og romlige forutsetninger for byliv og dermed forståelse for de fysiske mulighetene for videre transformasjon*» (Børrud 2009, s. 19). Dette kapittelet undersøker et bredere bilde av hvordan de ulike gravutformingene integrerer med hverandre og påvirker det omkringliggende bymiljøet innenfor prinsipper for timinuttersbyen. Form og gravformer er av betydning fordi det er utfordrende drøfte helhetens form uten å samtidig ta hensyn til formen til de ulike gravlundene og fremtidens minnelunder - dette konseptet kalles typomorfologi og det handler om å analysere og forstå former og strukturer innenfor et bestemt system. I dette tilfellet fokuserer typomorfologi på hvordan ulike typer gravsteder kan kobles og integreres i den overordnede bystrukturen og samfunnet som helhet.

Ved å utforske typomorfologien av gravsteder i forhold til forutsetninger for timinuttersbyen, som legger vekt på tilgjengelighet, mangfold og korte avstander, kan man identifisere muligheter og utfordringer knyttet til plassering. Gravplassens utforming varierer, og det er ulike måter disse formene opptar arealene i landskapet på. Typologi er et viktig tema som faller innenfor byplanlegging og bymorfologi for å analysere og beskrive strukturer og former i byer og nabolag på en helhetlig måte. Både typologi og bymorfologi er viktige tilnæringer for å undersøke hvordan byer vokser, organiseres og hvordan de fysiske egenskapene påvirker bruken og opplevelsen av rommet. Jeg har avgrenset og delt gravformene inn i to underkapitler: *den skjulte gravplass* og *tradisjonelle gravlunder*.

6.1.1 Den «skjulte» gravplassen

Parkslige gravlunder har blitt et vanlig fenomen i nyere Skandinaviske gravfelt og Klingberg (1997) beskriver disse gravlundene som «*usynlige kirkegårder*» hvor gravene og gravminnene skjules mellom vegetasjonmasser (Klingberg 1997, s. 15). Klingberg forklarer også at minnelunder og askefellesgraver faller under kategorien usynlige gravlunder (s. 16).

Skogskirkegårder

Figur 11. Eventland. (2024) *Skogskyrkogården, Stockholm*. Hentet fra: <https://eventland.eu/stockholm/event/42600/skogskyrkogarden-cemetery/>

Skogskirkegården i Stockholm ble etablert i 1920, og ble en populær gravform da Sverige har rikelig med skog. Holm (2015) beskriver slike gravlunder som *det naturlige gravareal* hvor dagens økte ønske om bæredyktighet og økologisk tankegang er noe av grunnen bak naturlige gravplasser (Holm 2015, s. 28). Tallskogen på Skogskirkegården i Stockholm har trær som er nærmere 200 år gamle, og under dem er gravstøtter (Skogskyrkogården, 2023). Gravlunden på Grefsen har etablert et gravfelt i et lite skogsområde, med store steiner tilfeldig plassert i gresset. Fordelen med denne gravalternativet er at det ikke krever like mye vedlikehold og stell som en tradisjonell grav (Oslo kommune, 2020). I likhet med Skogskirkegården i Stockholm går denne gravformen mer mot det naturlige og distanserer seg fra de mer etablerte, kunstige og «planlagte» gravlundene. I Sverige er store skogsområder et viktig opphav for skogskirkegårdene, og i Norge er det de store terrengforskjellene som ofte får innflytelse på utformingen (Holm 2015, s. 37).

Figur 12. Oslo kommune. (2020). *Skogsgravlund på Grefsen*. Hentet fra: <https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/nye-gravferdsformer-for-byens-gravlunder#gref>

Urnevegger, askelunder og urnelunder

Urnevegger ble lovlig i Norge i 2021 (Regjeringen, 2022). Urnevegger eller «kolumbariumer» finnes på Vestre gravlund og er en vegg med urner (Oslo kommune, 2020). Urnelunder er et gravfelt for askeurner etter kremasjon og har ofte minnesmerker eller gravstener for hver av de avdøde. (Oslo kommune, 2020). De kan også være organisert som fellesgraver uten individuelle minnesmerker, disse kalles for Anonym minnelund. Urnelunden kan ligne en tradisjonell gravlund med stier, trær, gravstøtter og minnesmerker. I dag kremeres ca. 75 prosent i Oslo, som tyder på at urnelunder kan være gode løsninger for fremtiden. En askelund er som urnelunder, et område for gravlegging av urner med aske etter kremasjon. Forskjellen på askelund og urnelund er at denne gravformen vanligvis har en mer naturvennlig utforming, enten omringet av vegetasjon eller skog, og er mer naturpreget enn en tradisjonell urnelund. Urnene i askelunden blir ofte begravet direkte i jorden, under trær eller i et naturlig landskap, og det er ikke nødvendigvis individuelle minnesteder for den avdøde. Dette er derfor en annen atmosfære enn urnelunder, hvor askelunden er mer uformell og ikke strukturert og organisert slik som tradisjonelle urnelunder. Gravferdsetaten ser på muligheten rundt å danne urbane askespredningslunder (Oslo kommune, 2020).

Anonym- og Navnet minnelund

En minnelund er et område for minnesteid eller minnesmerker til ære for den avdøde. Disse inkluderer ikke gravlegging og fokuset med gravformen er å gi de etterlatte og samfunnet et sted for å reflektere og minnes sine kjære.

Figur 13. Oslo kommune (2020). Minnelund på Grefsen. Hentet fra:
<https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/nye-gravferdsformer-for-byens-gravlunder#gref>

6.1.2 Tradisjonell gravlund

Figur 14. Oslo kommune. (2020). Tradisjonell gravlund. Hentet fra:
<https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/nye-gravferdsformer-for-byens-gravlunder#gref>

6.3 Drift/forvaltning

Forvaltningen av gravplasser har gjennomgått betydelige endringer, hvorav en viktig utvikling er overføringen av gravplassrådgivningstjenesten fra den norske kirke til Statsforvalteren i Vestfold og Telemark. Den nye ordningen innebærer at Statsforvalteren i Vestfold og Telemark skal gi veiledning til lokale gravplassmyndigheter over hele landet, samt Statsforvalterne, angående gravplassloven og gravplassforskriften. Selv om avviklingen av Statskirken har åpnet for at kommunene kan overta ansvaret for gravlundene, forblir det fortsatt kirken som har ansvaret for de fleste av dem. Driften og det økonomiske ansvaret for gravplassene ligger nå hos kommunene, som også må sikre tilstrekkelig areal til gravsteder (TØI, 2021).

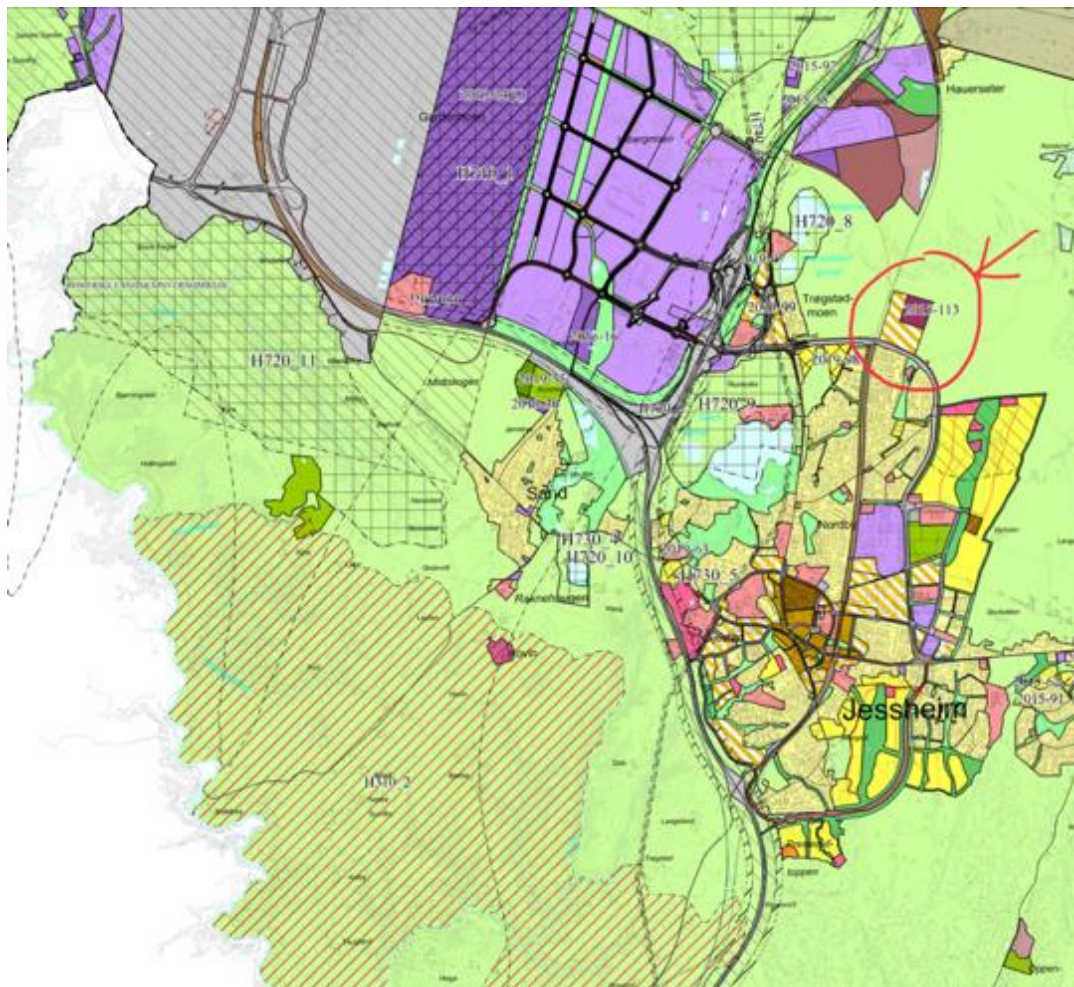
Hvem som har gravplassmyndighet kan variere fra kommune til kommune, men kirkelig fellesråd har ofte tillagt gravplassmyndigheten. Gravplassmyndigheten har ansvar for gravplassene i kommunen og skal sørge for at alle innbyggere betjenes, uansett livssyn eller religion (Gravplassmyndighetene, u.å.). Fagsjefen for gravplass hos Statsforvalteren i Vestfold og Telemark peker på at gravplasser ofte blir glemt i kommuneplanleggingen og at det mangler forståelse for gravplassens egenart. Det har vært en tendens bort fra sentralkirkegårder og mot gravlunder i nærheten av folk bor. Det har også vært økt fokus på biologisk mangfold, med dreining mot minnelunder og felles gravminner. Fagsjefen peker på at fremtidens bærekraftige minnelunder krever god og langsiktig planlegging, god arealbruk og fornuftig arealbruk, gjenbrukbare løsninger og et fokus på å bevare og styrke biologisk mangfold. De bør legge til rette for flere bruksområder og være inkluderende for ulike religioner og kulturer, samtidig som de er gode rom for sorgbearbeidelse og ivaretar gravlundens kulturhistoriske betydning (TØI, 2021).

Del III

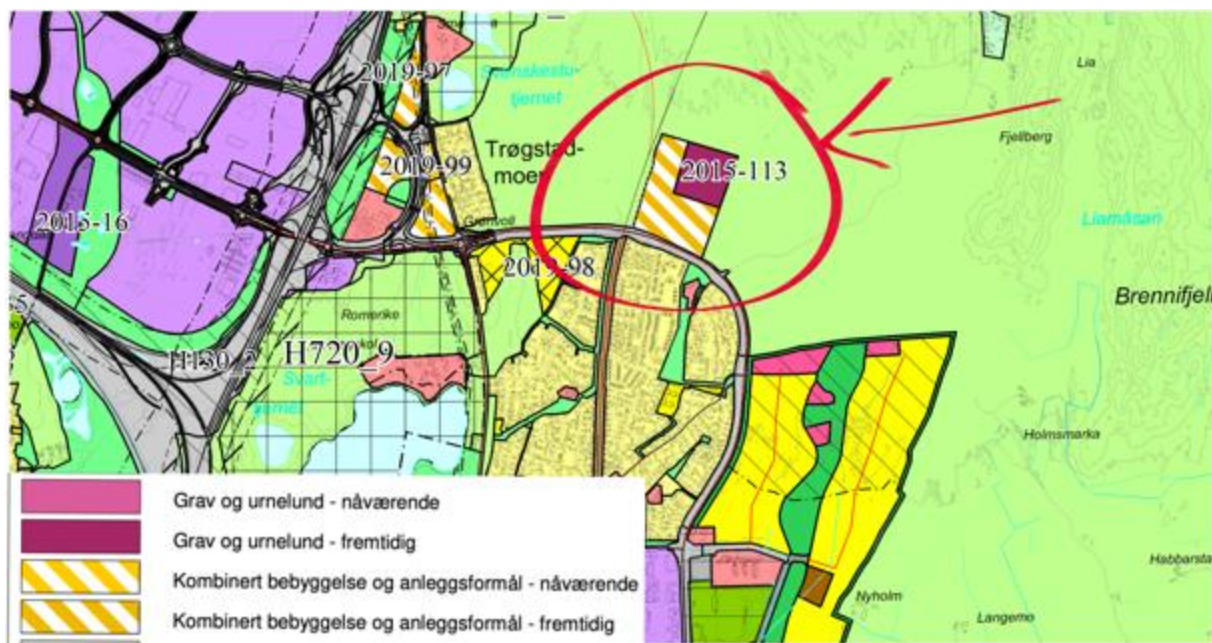
Fremtidens minnelunder, strategier for
timinutterssamfunnet

Kapittel 7: Bærekraft og behovet for urnelunder byplanleggingen - noen eksempler på lokalisering

Kommuneplan til Ullensaker viser til en pågående situasjon i Ullensaker. Figuren nedenfor peker på kommuneplankartet som viser et nytt gravfelt på Nordby som ligger på nordsiden av Jessheim. Gravlundene ved Hovin og Ullensaker blir utvidet på dyrket mark, og det opplyses at dette er siste utvidelsesprosjekt som bygger ned matjord, og derfor skal fremtidig utvidelse av gravlunden komme på Nordby nord (Jessheimpuls, 2021). Figuren nedenfor viser et utsnitt av kommuneplanens arealdel 2021-2030 for Ullensaker kommune. Den røde pilen peker på et mørkelilla felt som viser fremtidig areal avsatt til grav og urnelund. Arealet befinner seg på Nordbyjordet nord i Jessheim og beligger rett ved et fremtidig felt markert for kombinert bebyggelse og anleggsformål (Ullensaker kommune, 2021).

Figur 15. Ullensaker kommune. (u.å.). Utsnitt av kommuneplanens arealdel for Ullensaker kommune 2021-2030. Hentet fra: <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/kommuneplan/kommuneplan-2021-2030-vedtak-mars-2021/kommuneplankart.pdf>

Figur 16. Ullensaker kommune. (u.å.). Utsnitt av kommuneplanens arealdel for Ullensaker kommune 2021-2030. Hentet fra: <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/kommuneplan/kommuneplan-2021-2030-vedtak-mars-2021/kommuneplankart.pdf>

7.1 Tilgjengelighet, miljøpåvirkning og arealeffektivitet

Gravlundsprosjektet ved Norby nord er et eksempel på en gravlundsplanlegging som ikke i stor nok grad imøtekommer prinsippene for timinuttersbyen eller de hensynene som oppgaven har observert som viktige, da gravlunden ikke er tilgjengelig til fots, nærhet til slike rom er viktige for befolkningen ved at gravlunden i større grad integreres i timinuttersbyen. Samtidig vil etablering av gravlunden på Nordby medføre nedbygging av dyrket mark. Jeg har pekt på forholdet mellom minnelund og kompakt byutvikling gjennom å utforske ulike romlige konfigurasjoner og disse har belyst at de romlige sammenhengene er komplekse og det finnes ikke en felles løsning. På den andre siden har jeg observert gjennom å utforske disse romlige sammenhengene, at vi kan sette noen vilkår for hvordan minnelunder kan integreres i bymiljøet og byutviklingsprosjekter på en hensiktsmessig måte som bidrar til å skape levende og bærekraftige lokalsamfunn, samtidig som å dekke fremtidens gravplassbehov.

7.1.1 Timinuttersby, lokalisering og tilgjengelighet til nærmiljøkvaliteter

Hvor skal vi plassere minnelunden for å skape gode nærmiljøkvaliteter? Jeg drøfter hvordan lokaliseringen kan skape fremtidige problemstillinger. Analysene vil så drøftes opp mot hvordan de kan lokaliseres i fremtiden innenfor prinsippene om timinuttersbyen, slik at minnelundene er tilgjengelige for allmennheten, i nærheten av nabolag og mulig å nå til fots. Samtidig drøfter jeg plasseringen opp mot betrakningsperspektivene fra teori og kunnskapsstatus.

Figur 17. Egen illustrasjon basert på kart fra Google Earth (2022, 12.april)

Grabalov og Nordh (2021) drøftet hvordan skandinaviske kirkegårder som steder som utfyller grunnleggende prinsipper for offentlige og tilgjengelige rom. En av betraktningene handler om å se på ulike dimensjoner av offentlighet knyttet opp til kirkegårder (Grabalov og Nordh, 2021). Som konfigurasjonene av både Charlottenlund gravlund og av transportforbindelsene ut fra Oslo blir gravlunden observert i en helhetlig sammenheng, hvor målet er å forstå bedre hvordan gravlunden samspiller med timinuttersstedet og hvordan fremtidig befolkningsøkning og behov for mer plass kan sette forutsetninger for både minnelunden og den helhetlige strukturens fremtidige utvikling. (Grabalov og Nordh, 2021) peker på Oslo og ønsket om å bruke gravlundene på en «smartere måte» hvor de eksempelvis er lokalisert i skog for en mer

naturlignende utforming, eller at de er gode rekreasjonssteder, men samtidig seksjonert slik at den aktive bruken kan balanseres i større grad og bidra til å gi de etterlatte et fredfullt og verdig rom for sorg (Grabalov og Nordh, 2021).

7.1.2 Mangfold, symbolikk og trosnøytralitet

For å undersøke dette, undersøker jeg Charlottenlund gravlund utenfor Trondheim som ble innviet i 2020. Dette er en trosnøytral gravlund som inkluderer et mangfoldig utvalg av gravtypologier. Gravlundens har et muslimsk felt, flere seksjoner med minnelunder, urnelunder, kistegraver og askegravlunder (NLA, 2020).

Figur 18. Den norske kirke. (u.å.). Kart over Charlottenlund gravlund utenfor Trondheim, inkludert gravformer. Hentet fra: <https://www.kirken.no/globalassets/fellesrad/trondheim/gravferd-gravplass-krematoriumet/bilder/kart/19%20charlottenlund%20gravlund%20-%20okt%202022.jpg>

Finnes det gravformer som integrerer bedre med hverandre i motsetning til andre utforminger? Det drøftes om at disse andektige rommene skal være trosnøytrale, men det må også drøftes hvordan man kan unngå å «avreligiøse» minnelundene ved å fjerne de symbolske kvalitetene med slike rom. Når jeg analyserer Charlottenlund så ser jeg at de har tilført

gravlunden noen elementer som bidrar til å tilføre de etterlatte og besøkende den symbolikken som slike rom krever, uten at elementene føles religiøst betinget. Figuren nedenfor viser gravlundens hovedinngang og kalles for «prosesjonsgang». Den ble forklart slik:

Den gjenspeiler overføringen som skjer når noen dør, fra menneskets tidsbegrensede eksistens til den altomfattende tidløsheten fra kultur til natur (Landskapsarkitektur, u.å.).

Figur 19. Landskapsarkitektur. (u.å.). Illustrasjon av prosesjonsgang. Hentet fra: <https://landskapsarkitektur.no/prosjekter/charlottenlund-gravlund>

7.2.1 Mer variasjon av gravformer

Nå har vi sett på hensynene tilgjengelighet, miljøpåvirkning, arealeffektivitet og inkludering. Jeg nevnte tidligere gravlundsprosjektet på Nordby nord som pekte på utfordringene med nedbygging av matjord som er en av de tre hensynene. Et annet eksempelområde som har møtt motstand i debattinnlegg er minnelunden på Lilleøya. Lilleøya er ny gravlund på Fornebu og ble etablert av Bærum kommune i 2021. Dette er et interessant eksempel fordi gravlunden er et godt utgangspunkt for å kunne romme flere gravplasser i fremtiden, da dette er en ensformet og ren minnelund, som betyr at den bare inneholder navnet minnelund og på

grunn av at noe av arealet er naturvernområde så vil ikke tradisjonelle jordgraver bli etablert her (Bærum historie, 2021).

Stort mer upersonlig enn dette kan en gravplass aldri bli. Kun et navn på en plakett på store felles betongsøyler (Budstikka, 2022)

Figur 20. Budstikka. (2021). Lilleøya gravlund på Fornebu. Foto: Enger, J. S. Hentet fra: <https://www.budstikka.no/upersonlig-og-trist-gravlund-pa-fornebu/o/5-55-1317361>

Kapittel 8: Drøfting

Utgangspunktet for oppgaven var spørsmålet om *hvordan areal til minnelunder kan disponeres og hvordan slike anlegg kan utformes og hvor de skal lokaliseres i timinuttersbyen*. For å strukturere denne drøftingsdelen av oppgaven så har jeg har sett på de tre tilnærmingene: befolkning, gravpraksis og byer.

Christopher Alexander (1977) peker på viktigheten av hellige steder og gravlunder som symboliserer menneskers forhold til landskapet, åndelige røtter og forbindelsen mellom folk, landskapet og fortiden. Han viste bekymring for at det moderne samfunnet nedprioriterer og overser hellige områder og han pekte på viktigheten av å bevare og beskytte slike steder og vektlegge gravlundens kulturelle og historiske betydning. Alexander understrekte at tetthetskonfigurasjoner i byer bør skape en balanse mellom aktivitet og ro, og at en mer sammenhengende tetthetsstruktur kan bidra til å nå målet i større grad. Kirker, gravlunder og hellige steder fungerer som portaler for overgangsriter i befolkningen sine liv og det er viktig å tilrettelegge for fysiske omgivelser som støtter opp disse ritualene, symbolikken og betydningen de har for folk. Jeg valgte å starte med Alexander sin tilnærming fordi jeg opplevde det han pekte på som relevant for hvordan jeg har ønsket å tilnærme meg problemstillingen. Alexander kom med gode resonnement om at fremtidens minnelunder kan reduseres i areal, og samtidig integreres mer i lokalsamfunnet. Christopher Alexander peker på viktigheten av å integrere fremtidens minnelunder i både nye bydeler, nabolag og større byutviklingsprosjekter (Alexander, 1977).

Tilstedeværelsen av de døde blant de levende er en daglig realitet i samfunn som oppmuntrer folk til å leve» (Alexander 1977, s.354).

Fra de tilnærmingene i kunnskapsstatus kapittelet så kan man si at de kunne vært fornuftig at minnelunden integreres som en del av den kompakte byen og at den dessuten fordeles rundt omkring og blir en del av landskapet i den kompakte byen. Dette kan også bidra til å ivareta eller bygge opp det multikulturelle og flerkulturelle samfunnet, samt løse spørsmålet om arealknapphet og mangel på plass. Vi har sett i oppgaven at dagens samfunn setter mer krav til nedbygging av matjord, menneskers behov og valgmuligheter, arealkrav og kompakt byutvikling. Knutepunktsområder med høyt fortettingspotensial er steder som ikke nødvendigvis har de samme forutsetningene for å disponere areal til en sentrumsnær

gravlund, eller med matjord og naturvernområder som nærmeste nabo. Dette legger derfor opp til å måtte tenke nytt innenfor gravlundsplanlegging, nærmere befolkning, gravpraksis og byer. Samtidig er det viktig å ta kulturhistoriske, miljømessige og multikulturelle hensyn, da målet er å skape langsiktige bærekraftige og verdige rom for sorgbearbeidelse, fellesskap og inkludering.

8.1 Gravpraksis, befolkning og byer

Det er viktig å anerkjenne mangfoldet i gravpraksiser og reflektere rundt den komplekse og varierende måten folk forholder seg til døden på. Jeg har utforsket ulike gravpraksiser og hvordan prøvd å peke på hvilke hensyn og forutsetninger som er viktige å ta hensyn til for at fremtidens minnelund kan integreres i bystrukturen på en hensiktsmessig måte. Det er mange måter å forholde seg til døden på, og det er ikke bare en løsning på fremtidens problemstillinger innen gravpraksis, men flere. Et eksempel på en tilnærming som oppgaven har pekt på er at ikke alle av gravpraksisene er avhengig av kontakt med jorden, det handler om at det er flere tilstedeværelser av døden som igjen etablerer flere steder i en bystruktur. Det er ikke bare et spørsmål om plass, men mange aspekter å ta hensyn til. Et funn i denne oppgaven er at det samme problemet kan løses på ulike måter, samtidig som at hvert enkelt sted har ulike forutsetninger for å løse det. Dette er et romlig konfigurasjonsspørsmål.

Vi blir flere, vi trenger mer plass, befolkningsøkningen viser at tradisjonelle gravsteder langs transportforbindelser ofte blir utilstrekkelige om man tenker i et langsiktig perspektiv. I tillegg er vi et mangfoldig land, både kulturelt, sosialt og religiøst, og betydningen av dette blir viktigere fremover etter hvert som befolkningen øker og tettheten i bystrukturen blir hyppigere utviklet. Jeg har gjennom oppgaven observert sammenhengen mellom ulike trosretninger, deres ritualer og hvilke krav som finnes rundt behandlingen av de døde. Det er disse kravene som også Hariyono (2015) spesifiserer i sin forskning, at det er gravpraksiser som påvirker utformingen av vertikale gravlunder og setter begrensninger for at løsningen «vertikalitet» kan føre til en mer hensynsmessig gravlundsplanlegging.

Vertikale gravlundsutforminger tar hensyn til arealknapphet og vern av natur, men samtidig er det utfordrende å integrere ulike religiøse praksiser og trosperspektiver inn i den strukturen. Derfor er denne problemstillingen kompleks og en svært relevant diskusjon som må tas i

årene fremover. Diasporareligioner som hinduismen er en interessant klassifisering og er også med på å problematisere forholdet mellom ritualer og minnelund og by ved at å gravlegges i Norge ikke er et ønsket alternativ, da er spørsmålet også om dette er fordi vi ikke dekker de behovene som slike religiøse grupper trenger og ønsker. Det er viktig at kompakthet og knapphet som gir mindre areal til steder som gravlunder, ikke fører til sosiale forskjeller ved at noen ikke får det tilbudet som andre grupper i samfunnet har tilgang på. Ville det hjulpet om det var mer tradisjonell symbolikk i Lilleøya sin gravutforming? Flere gravformer og variasjon innenfor gravlunden kan gi de etterlatte et mer relaterende og symbolsk rom som bidrar til følelse av tilhørighet åpner for flere tilnærminger til følelsen av jordbundenhet og sjelevandring.

I oppgaven har jeg utforsket den helhetlige sammenhengen av strukturer som en timinuttersby er bygd opp av. Denne helhetskonteksten viser at fremtidig gravlundsplanlegging ikke bare handler om spørsmålet om areal, form og plassering, men er tvert imot et komplekst spørsmål som omfatter temaer som mangfoldighet, symbolikk, ritualer og inkludering. Ved å se på minnelunden i et helhetlig perspektiv sammen med timinuttersby-konseptet kan vi forstå minnelundens rolle i større grad og hvordan forvaltning av minnelunder kan bidra til å skape meningsfulle rom for alle grupper i befolkningen. I tillegg til å være inkluderende rom, vil dette føre til noen tilnærminger som sikrer at minnelunden oppfyller sitt mål som verdige, respektfulle steder for sorgbearbeiding og refleksjon.

Døden er en naturlig del av livet og samfunnet, og det skal ikke være et tema som skjules eller gjemmes bort. Døden i stedsutvikling kan tvert imot bidra til brobygging, samhold og forståelse mellom mennesker og minnelunden kan være et religionsnøytralt rom som bidrar til integrering og unngår økt segregering. Hariyono (2015) pekte på hvordan vertikalitet i gravlunder kan være en bærekraftig løsning for byvekst i områder med begrenset tilgjengelig land. Han utforsket hvordan vertikalitet kan møte behovene for begravelseplasser i byer med høy tetthet og begrenset areal, og hvordan disse tilnærmingene kan være relevant på grunn av mangfoldet av religiøse og kulturelle praksiser knyttet til begravelse.

Ved å inkludere minnelunder i disse områdene vil etterlatte og beboere få et sted for ettertanke, ro og fred. Minnelunder gir også nærhet til natur og et tilgjengelig og inkluderende miljø for alle grupper i samfunnet som fremmer følelsesmessig og sosialt fellesskap. Ved å plassere minnelunder i timinutterssteder kan også være en del av bærekraftig

arealplanlegging, ved å utnytte eksisterende grøntområder eller reservere arealer til minnelunder i nærheten av boligområder hvor det bruk av tilgjengelig areal utbyttes og tjener formål i samfunnet.

8.3 Bærekraftig planlegging og minnelund

I dag har storbyer som Oslo flere, store gravlunder i sentrumsnære områder, med mye ledig gravplass. Gravlundens funksjon er mer multifunksjonelle og den brukes av befolkningen til flere formål enn gravrelatert, blant annet som park og turområde. Utfordringen er derimot områder utenfor Oslo som står ovenfor en mer hurtig fremtidig vekst, eksempelvis knutepunktsområder eller jernbaneområder med et høyt fortetningspotensial. Dette er steder som ikke nødvendigvis har de samme forutsetningene for å disponere areal til en sentrumsnær gravlund, eller eventuelt er omringet av matjord eller naturvernområder. Dette legger derfor opp til å måtte tenke nytt innenfor gravleggingspraksis, nærmere form, funksjon og lokasjon. Samtidig er det viktig å inkludere flere gravformer etter hvert som stedene blir mer multikulturelle og ikke alle kulturer har et godt nok tilbud i dag. For å dekke alle gravformer, vil begrepet «minnelunder» brukes i denne oppgaven.

8.4 Spørsmålet om plass?

Knutepunktsområder med høyt fortetningspotensial er steder som ikke nødvendigvis har de samme forutsetningene for å disponere areal til en sentrumsnær gravlund, eller med matjord og naturvernområder som nærmeste nabo. Dette legger derfor opp til å måtte tenke nytt innenfor gravlundsplanlegging, nærmere lokalisering, funksjon og form. Samtidig er det viktig å ta kulturhistoriske, miljømessige og multikulturelle hensyn, da målet er å skape langsiktige verdige rom for trøst, fellesskap og inkludering.

Dette er et romlig konfigurasjonsspørsmål. Fra teorier og kunnskapsstatus er det nok best at dette er en del av den kompakte byen og at det dessuten fordeles rundt omkring og blir en del av landskapet i den kompakte byen. Dette kan også bidra til å ivareta eller bygge opp det multikulturelle eller flerkulturelle samfunnet. Det er ønskelig å utnytte potensialet i gravpraksis og planlegging av fremtidige minnelunder. Det er viktig å være åpne til alternative gravformer som kan bidra til å skape mer inkluderende og bærekraftige bymiljøer som ivaretar kulturelle, miljømessige og sikre gravlunder som reflekterer fellesskap, respekt

og tjener mangfoldet i samfunnet. Dette er av den grunn ikke bare et spørsmål om plass, men et kulturelt, miljømessig og sosiale hensyn som ikke må bli oversett i planleggingen.

Det har skjedd mye interessant innenfor gravpraksis de siste årene. Urnevegger ble lovlig i Norge den 1. januar 2022 (Regjeringen, 2022). Urnevegger er et eksempel på en arealeffektiv gravform. Befolkningsvekst fører også til et større behov for tilgjengelige gravplasser og nye gravutforminger. Områdene langs korridorene ut fra Oslo i nordøst, sør og nordvest opplever økt vekst. Dette fører til flere samfunnsbehov, spesielt innenfor konseptet «timinuttersby», hvor alt nødvendig bør være tilgjengelig innenfor en ti-minuttersradius. Effektiv utnyttelse av arealer blir viktig etter hvert som steder vokser, befolkningen øker og det blir press på tilgjengelige areal. I dag foretrekker mange å bo sentralt

Oppsummering

Jeg har sett på hvordan befolkningsvekst, jernbanen og gravlundens plassering har utviklet seg om hverandre over tid. Hvordan den historiske utviklingen av tettstedene langs transportforbindelsene har utfoldet seg i forhold til gravlundens plassering, og hvordan gravlundene har gjenspeilet stedsutviklingen gjennom sin utvikling. Jeg observerte noen utfordringer knyttet til tidligere gravlundsplanlegging, på grunn av hvor de er plassert og hvordan de vokser i samspill med den helhetlige stedsutviklingen. Observasjonene vil bidra til å identifisere hvilke fremtidige strategier en burde unngå for å forhindre fremtidige problemstillinger knyttet til naturvern, miljø, mangfold og mangel på plass. Jeg mener Alexander (1977) var inne på noen gode poenger om at en stor utfordring innen gravpraksis i dag er at det bygges store, nye og moderne gravlunder i utkanten av byene og som grenser til dyrket mark og omland. I tillegg er dette minnelunder som ikke kan nås til fots, eller som ikke er koblet sammen til selve byen og av den grunn ikke imøtekommer timinutterssamfunnets prinsipper om nærhet til viktige funksjoner som blant annet rekreasjon og rom for refleksjon.

Kapittel 9: Konklusjon

Hvordan disponere areal til minnelunder, og hvordan skal slike anlegg utformes og hvor skal de lokaliseres i timinuttersbyen? Dette er et reelt og komplekst spørsmål, og som pågår i kommunene nå. Vi har observert noen tendenser langs transportforbindelsene over tid, for eksempel: at minnelunden som lå i periferien, nå ligger i sentrum. Vi ser at kommunene har behovet for flere gravplasser øker og de må til slutt utvides. Vi ser at det stilles større krav til nedbygging av matjord, samtidig blir mange av de nye gravlundene i dag plassert mellom nabolag og landlige områder. Når minnelunden plasseres i periferien som grenser mot omland så er ikke det en bærekraftig løsning på lang sikt. Den territorielle konfigurasjonen av Råholt viste nettopp dette. Det er derfor viktig å sette vilkår for hvilken ønsket utvikling vi ser for oss kan fungere i sammenheng med de prinsippene vi har for timinuttersbyen. Ut fra funn i denne oppgaven så er det et flere tilnærminger, praktikere og forskere som presenterer muligheter for å integrere rom for trøst og refleksjon i timinuttersbyen. Dette er ikke bare et spørsmål om tilgjengelige arealer, men et spørsmål om integrering, befolkning, gravpraksis, naturvern og by.

Så hvilke ritualer knyttes til døden og hvordan henger det sammen med forholdet vi har til de døde? Livsritualer og dødsritualer er knyttet til kultur og tradisjon, ikke minst det Alexander (1977) nevner om å ha en forbindelse til sine åndelige røtter. Ritualene varierer betydelig mellom ulike samfunn, kulturer og trosretninger. Ritualene har mange formål, som å markere overgangen fra liv til død, hedre den døde, ta vare på de etterlatte og å kunne minnes noe.

Derfor når vi ser på hvordan minnelunder henger sammen med timinuttersbyen, da ser vi et konsept som vektlegger nærhet, tilgjengelighet og bærekraft i byutviklingen. Ved å plassere minnelunder i umiddelbar nærhet av boligområder eller i kanten av en park, blir de en naturlig del av det daglige livet til befolkningen. I motsetning til å planlegge store, moderne gravlunder i periferien, så vil inkludering av døden i stedsutvikling kunne bidra positivt til mer fellesskapsfølelse, mangfoldighet og på mange måter religionsnøytralitet. Et sted hvor alle grupper i samfunnet kan føle seg velkomne og trives og som ikke symboliserer et religiøst eller kulturelt skille i befolkningen. Dette kan bidra til flere rom for refleksjon og samhold som ofte er nedprioriterte rom i byplanlegging og stedsutvikling.

Som observert gjennom oppgaven så har det vært en utvikling innen gravpraksis de siste årene som ser på religionsnøytralitet, befolkning, åpenhet og inkludering av flere gravformer innenfor en og samme gravlund. Et godt eksempel på en slik gravlund er Charlottenlund utenfor Trondheim. Dette eksempelet viser en god situasjon for det inkluderende aspektet med oppgaven, men den tar ikke like mye hensyn til de miljømessige og langsiktig bærekraftige aspektene. *Så hvordan utformes minnelunder under vilkår av tetthet og kompakt byutvikling?* Utforming av minnelunder under vilkår og forutsetninger av tetthet og kompakt byutvikling krever andre tilnærminger til hva fenomenet minnelund kan være. Hariyono (2015) utforsket mulighetene rundt vertikale minnelunder som kan være fremtidig og god løsning for å utnytte tilgjengelige arealer effektivt, så lenge de samtidig skaper et verdig rom for de etterlatte. Hovedutfordringen i denne oppgaven har vært balansen mellom behovet for tilgjengelige minnelunder, bidra til inkludering og mangfold og hensynet til naturvern og miljømessige hensyn.

Hvilke utfordringer oppstår med de erfaringene vi har, og at befolkningen fortsatt skal vokse innenfor avgrensede områder? Gjennom de territorielle konfigurasjonene og eksemplene fra Jessheim Nord så vil ikke de større gravlundene langs transportforbindelsene har mulighet til og ha tilgang til å utvides mer i fremtiden. Det er også ikke hensiktsmessig å bygge ned mer matjord når de minnelundene som etableres i dag vil – ut fra de territorielle konfigurasjonene havne i områder som faller innenfor prinsippene for timinuttersbyen og har behov for en mer tett bystruktur, etter hvert som timinuttersbyen vokser. *Så har vi det repertoaret vi trenger for å utruste byene med minnelunder på en bærekraftig måte?* Jeg tror at gjennom å fastsette klare vilkår og tilnærminger for plassering, utforming og integrering av minnelunder i timinuttersbyen på en måte som ikke går på bekostning av fellesskap og matjord, kan kommunene bidra til å løse disse utfordringene på en måte som er tilpasset vårt fremtidige behov og prinsippene for bærekraftig byutvikling.

Litteraturliste

- Ahrens, S. (2022). Døds kult i antikken. Hentet fra:
<https://www.historiskmuseum.no/utstillinger/utstillingsarkiv/dodskult-i-antikken/tekst/>
- Bane NOR. (u.å.). Vestby stasjon. Hentet fra: <https://www.banenor.no/reise-og-trafikk/stasjoner/-v-/vestby/>
- Bane NOR. (u.å.). Ski stasjon. Hentet fra: <https://www.banenor.no/reise-og-trafikk/stasjoner/-s-/ski/>
- Bell, E., Bryman, A. & Harley, B. (2022). *Business research methods* (6. utg.). Oxford University Press.
- Bentsen, S. (2005). Individet og ildstedet: Sosial struktur i seinpaleolitikum. Hentet fra:
https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/23096/bentsen_hovedoppgave.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Bergsvik, K. A. (2005). Kulturdualisme i vestnorsk jernalder. [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. Hentet fra: <https://bora.uib.no/bora-xmllui/bitstream/handle/1956/11354/kulturdualisme-i-vestnorsk-jernalder.pdf?sequence=1>
- Budstikka. (2022). Upersonlig og trist gravlund på Fornebu. Hentet fra:
<https://www.budstikka.no/upersonlig-og-trist-gravlund-pa-fornebu/o/5-55-1317361>
- Bærum kommune. (2020). Samferdsel. Hentet fra:
<https://www.baerum.kommune.no/tjenester/kultur-idrett-og-fritid/kunst-og-kultur/rik-pa-historie/4.-samferdsel/#chapter5>
- Børrud, E. (2009). Bymorfologi som kunnskapsgrunnlag for planlegging og planforskning. Hentet fra: <http://www.kartogplan.no/Artikler/KP1-2009/Bymorfologi%20som%20kunnskapsgrunnlag%20.pdf>
- Børrud, E. (2018) Planlegging for kvalitet: Nytt blikk på fortetting som byutviklingsstrategi. *Fortetting og kvalitet*. Vol 50, Utg. 4, 24-29. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2018-04-05>
- Comune di serogno. (2003). CITTÀ DI SEREGNO REGOLAMENTO EDILIZIO GUIDA AGLI INTERVENTI E ALLA VALUTAZIONE DEL PROGETTO,
https://www.researchgate.net/publication/283636771_Citta_di_Seregno_Regolamento_edilizio_Guida_agli_interventi_e_alla_valutazione_del_progetto
- Den norske kirke. (2016). Om Hovin kirke. Hentet fra: https://www.kirken.no/nb-NO/fellesrad/Ullensaker_fellesraad/menigheter/jessheimoghovin/om-oss/om-hovin-kirke/
- Den norske kirke. (u.å.). Ski kirke. Hentet fra: <https://www.kirken.no/nb-NO/fellesrad/nordre-follo/menigheter/ski/om%20oss/kirkene/ski%20kirke/>
- Den norske kirke. (u.å.). Vestby kirke. Hentet fra: <https://www.kirken.no/nb-NO/fellesrad/vestby/omoss/kirkenevaare/vestby%20kirke/>
- Den norske Kirke. (u.å.) Kirkegårder i Trondheim. Hentet fra: <https://www.kirken.no/nb-NO/fellesrad/trondheim-kirkelige-fellesrad/om-fellesradet/kirkegravlund---kontaktinformasjon/>

- Fagus AS. (u.å.). Kirkegården som en del av parker og utemiljøområder i byen. Hentet fra: <https://fagus.no/kirkegarden-som-en-del-av-parker-og-utemiljoomrader-i-byen/>
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. Hentet fra: https://www.researchgate.net/publication/221931884_Five_Misunderstandings_About_Case-Study_Research
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219-245. <https://doi.org/10.1177/1077800405284363>
- Foucault, M. (1984). Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architectural/Movement/Continuité*. Hentet fra: <https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>
- Fredrikstad kommune. (u.å.). Stedsanalyse: Gudeberg. Hentet fra: https://www.fredrikstad.kommune.no/globalassets/dokumenter/kmb/barekraftig-samfunn/stedsanalyser-lokalsamfunn/gudeberg_sted.pdf
- Grabalov, P. & Nordh H. (2021). The Future of Urban Cemeteries as Public Spaces: Insights from Oslo and Copenhagen, *Planning Theory & Practice*, 23:1, 81-98, <https://doi.org/10.1080/14649357.2021.1993973>
- Gravplass.no. (u.å.). Våre navnete minnelunder. Hentet fra: <https://gravplass.no/vare-navnete-minnelunder/>
- Gravplassforeningen. (u.å.). Hentet fra: <https://www.gravplass.no>
- Gravplassforskriften. (1997). Forskrift til Lov om Gravplasser, Kremasjon og Gravferd. (FOR-1997-01-10-16). Hentet 8. april 2024 fra <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1997-01-10-16>
- Gravplassloven. (1997). Lov om Gravplasser, Kremasjon og Gravferd (LOV-1996-06-07-32). Hentet den 10. mai 2024 fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-32>
- Gravplassveilederen. (2021). Forvaltning. Hentet fra: <https://www.gravplassveileder.no/nb/forvaltning/>
- Haryono, P. Wahyu. (2015). Vertical Cemetery. *International Conference on Sustainable Design, Engineering and Construction*. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.08.419>
- Helle, K., Eliassen, F. E., Myhre, J. E. & Stugu, O. S. (2006). *Norsk byhistorie: Urbanisering gjennom 1300 år*. Pax Forlag.
- Historisk museum. (2021). Sjamanisme og offerritualer. Hentet fra: <https://www.historiskmuseum.no/utstillinger/utstillingsarkiv/arets-gang-for-netsilik/mer-om/sjamanisme-og-offerritualer/>
- Holm, R. S. (2015). *Gravarealet som landskapsarkitektur: variasjon, virkemidler, muligheter*. [The Burial Area as Landscape Architecture Variation, Means, Possibilities]. (Avhandling nr. 2015:13). ISSN 1894-6402. ISBN 978-82-575-1270-5. Avhandling (Philosophiae doctor (ph.d.)), Institutt for landskapsplanlegging, Fakultet for Samvit, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet.
- Horrigmo, A. M. (2022). *The Death and Life of Great American Cities*. Vol. 2, Utg. 4. 57-58. DOI: <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-750X-2012-04-30>
- Jernbanedirektoratet. (u.å.). Follobanen. Hentet fra: <https://www.jernbanedirektoratet.no/jernbanestrekning/follobanen/>

- Jessee, E., & Skinner, M. (2005). A typology of mass grave and mass grave-related sites. *Forensic Science International*, Volum (Utgave), sideområde. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2005.02.031>
- Jessheim By. (u.å.). Om Jessheim. Hentet fra: <https://jessheimby.no/om-jessheim/>
- Jessheimpuls. (2021). Går mot mangel på gravplasser. Hentet fra: <https://jessheimpuls.no/gar-mot-mangel-pa-gravplasser/>
- Jessheimpuls. (2024). Begynner arbeidet med nye gravplasser. Hentet fra: <https://jessheimpuls.no/begynner-arbeidet-med-nye-gravplasser/>
- Karlberg, I., & Jerkø, S. (2009). Veileder i utbygging for arkeologer og i arkeologi for byggebransjen. SINTEF. Hentet fra: <https://sintef.brage.unit.no/sintef-xmlui/bitstream/handle/11250/2424152/ACES-Veileder-skbar%5B1%5D.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kjørstad, E. (2023). Skjeletter i 5.000 år gammel massegrav kan være et av de eldste sporene etter krig i Europa. *Forskning.no*. Hentet fra: <https://www.forskning.no/skjeletter-i-5000-ar-gammel-massegrav-kan-vaere-et-av-de-eldste-sporene-etter-krig-i-europa/2279400>
- Klingberg et al. (2014). Lik og likskap: Om betaling for kremasjon, gravlegging og grav. NOU 2014:2. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/9c7c0328863d4c15a53aa60e84a89e82/nno/pdfs/nou201420140002000dddpdfs.pdf>
- Klingberg, professor, H. (1997). Den skandinaviske begravellesplads historisk set. *Kirkegårdskultur*, (1), 6-17. Hentet fra <https://tidsskrift.dk/kirkegaardskultur/article/view/126338>
- Kommunedelplan - arealkart Kløfta (2012-2020). Ullensaker kommune. <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/kommunedelplaner/kommunedelplan-klofta/plankart---vedtatt-plan-030912-b.pdf>
- Kommunedelplan – planbeskrivelse Jessheim. (2021). Ullensaker kommune. <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/kommuneplan/kommuneplan-2021-2030-vedtak-mars-2021/planbeskrivelse-revidert-12.04.21.pdf>
- Kommuneplanens arealdel 2021-2030 Ullensaker kommune. Hentet fra; <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/kommuneplan/kommuneplan-2021-2030-vedtak-mars-2021/kommuneplankart.pdf>
- Koppang, W. H. (2023). Planning the Spaces of the Dead: A Discursive Look at the Critical Imaginative Potential of Urban Cemeteries. <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/104193/Koppang-2023—Planning-%20the-Spaces-of-the-Dead.pdf?sequence=1&isAllowed>
- Landskapsarkitektur. (u.å.). Charlottenlund gravlund. Hentet fra: <https://landskapsarkitektur.no/prosjekter/charlottenlund-gravlund>
- Lillestrøm kommune. (2022). Tilstandsrapport - Strømmen og Skjetten. Hentet fra: <https://www.lillestrom.kommune.no/globalassets/pdf/rapporter/tilstandsrapport-strommen-skjetten.pdf>

- Lillestrøm kommune. (u.å.). Byvandring i Lillestrøm sentrum. Hentet fra:
<https://byvandring.lillestrom.kommune.no/location/lillestrom-stasjon/>
- Lillestrøm kommune. (u.å.). Om Lillestrøm kommune: Fakta tall og generell informasjon om kommunen. Hentet fra: <https://www.lillestrom.kommune.no/om-lillestrom-kommune/fakta-om-lillestrom/>
- Lillestrøm kommune. (u.å.). *Stalsberghagen gravlund og krematorium*. Hentet fra:
<https://www.lillestrom.kommune.no/natur-kultur-og-fritid/tro-livssyn-og-vielse/finn-kirker-og-kirkegarder/stalsberghagen-gravlund-og-krematorium/>
- Lunde, K. G. (2017). Kremasjon og gravformer for aske. Statsforvalteren i Vestfold og Telemark. Hentet fra: https://www.statsforvalteren.no/siteassets/fm-vestfold-og-telemark/folk-og-samfunn/gravplassmyndighet/kremasjon-og-gravformer-for-askе-kirsten-g.-lunde-2017.pdf?fbclid=IwAR0sMHsYMTRNbEu0lg5btX3LzUhe5bUuwXVC6fvtQzzfhwehpAOngnueuY_aem_AWd1_2IX6KIpzGhLMcMVu4lJHtaFp1bZmJIsdcTPlcb6Cm_L15aDYiSxm2LuxhuGqXBOFMxWzR8oynOeoxae8IVe
- Lørenskog kommune. (2024). *Fakta om Lørenskog kommune*. Hentet fra:
<https://www.lorenskog.kommune.no/om-kommunen/fakta-om-lorenskog-kommune/>
- Moe, S. (1995). *Sosiologisk betraktning: en systemteoretisk innføring*. Universitetsforlaget.
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010041206049?page=31
- Nordh, H., Evensen, K. H., & Skår, M. (2017). A Peaceful Place in the City – A Qualitative Study of Restorative Components of the Cemetery. *Landscape and Urban Planning* 167:108-117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.06.004>
- Nordh, H., Wingren, C. Uteng, T. P., & Knapskog, M. (2023). Disrespectful or Socially Acceptable? – A Nordic Case Study of Cemeteries as Recreational Landscapes. *Landscape and Urban Planning* 231: 1-9. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2022.104645>
- Nordre Follo kommune. (2024). Bli kjent med Kolbotn sentrum.
<https://storymaps.arcgis.com/stories/0a5e3d316f7e4b2e9126f72c1fe26e8c>
- Norges kirker. (u.å.). *Ullensaker kirke*. Hentet fra:
https://norgeskirker.no/wiki/Ullensaker_kirke
- Norges landskapsarkitekters forening. (u.å.). Charlottenlund gravlund. Hentet fra:
<https://landskapsarkitektur.no/prosjekter/charlottenlund-gravlund>
- Norges kirker. (u.å.). *Ås kirke*. Hentet fra: https://norgeskirker.no/wiki/Ås_kirke
- Norsk ordbok. (u.å.). I Store norske leksikon. Hentet fra: <https://naob.no/ordbok/omland>
- Nærøysund kommune. (2018). Mulighetsstudie: Framtidens Kolvereid. Hentet fra:
https://www.naroyssund.kommune.no/_f/p-1/if673c0f0-f582-4594-8a8c-c8999a6fac2c/framtidens-kolvereid_mulighetsstudienrev30102018.pdf
- Næss, P. (2015). Kompaktbyen og bærekraftig transport. Redigert av Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie. *Kompakt byutvikling: Muligheter og utfordringer*. Oslo: Universitetsforlaget.
- OECD 2012. Compact City Policies: A Comparative Assessment.
<https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/50524895.pdf>

- Oslo kommune. (2018). Vedtekter for gravplassene. Oslo kommune, Oslo (FOR-2018-11-13-1687). Hentet den 10. april 2024 fra <https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2018-11-13-1687>
- Oslo kommune. (2020). Nye gravferdsformer for byens gravlunder. Hentet fra: <https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/nye-gravferdsformer-for-byens-gravlunder#gref>
- Oslo kommune. (u.å.). *Om gravplassetaten*. Etater, foretak og ombud. <https://www.oslo.kommune.no/etater-foretak-og-ombud/gravplassetaten/#gref>
- Pedersen, M. (2020). Overgangen mellom hedendom og kristendom - belyst gjennom graver og tidlige kirkesteder i Vestfold. [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. Hentet fra: https://bora.uib.no/bora-xmlui/bitstream/handle/11250/2837508/Masteroppgave_ferdig.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Plantidsskrift. (2018) Fortetting og kompakt byutvikling er ikke det samme. Hentet fra: <https://plantidsskrift.no/nyheter/fortetting-og-kompakt-by-er-ikke-det-samme/>
- Regjeringen. (2022). Endringer i lover og forskrifter fra 1. januar 2022. Hentet fra: https://www.regjeringen.no/no/dokument/lover_regler/endringer/endringer-i-lover-og-forskrifter-fra-1.-januar-2022/id2891158/?expand=bfd
- Regjeringen. (2022). Fortetting, transformasjon og knutepunktutvikling. https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan_bygningsloven/planlegging/fagtema/fortetting_transformasjon_knutepunktutvikling/id2898349/?expand=factbox2898353
- Regjeringen. (2022). Kongsvingerbanen og Hovedbanen Nord: Regjeringen har besluttet hvilke konsepter som skal planlegges videre. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/kongsvingerbanen-og-hovedbanen-nord-regjeringen-har-besluttet-hvilke-konsepter-som-skal-planlegges-videre/id2919158/>
- Regjeringen. (2023). Oppdatert jordvernstrategi. Hentet fra: https://www.regjeringen.no/contentassets/5702218c68064c3d91694dabdb22edee/prop_121_s_20222023_lmd_korr02_vedl_09.pdf
- Regjeringen. (u.å.). Nasjonal strategi for bærekraftig utvikling. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nasjonal-strategi-for-barekraftig-utvikling/id448574/>
- Regjeringen. (2023). *Krigsgraver*. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/kultur-idrett-og-frivillighet/krigsgraver/gravene/id2550357/>
- Riksantikvaren. (u.å.). Sofienberg jødiske gravlund. Hentet fra: <https://riksantikvaren.no/fredninger/sofienberg-jodiske-gravlund/>
- Romerriket (2023). Kristendommen: En kort historie. Hentet fra: <https://romerriket.no/kristendommen/>
- Ruud, I. M. (2008). Den som dør, får se: Gravskikker og forestillinger om døden I noen religioner og kulturer. Hentet fra: <https://www.ub.uio.no/om/forskning-publikasjoner/skrifter-ub/hefte02.pdf>
- Saers, C. & Dæhli, K. (2019). Buddhisme – ritualer og teknikker. Hentet fra: <https://ndla.no/nb/subject:ea2822da-52f0-4517-bf01-c63f8e96f446/topic:b1443a6c->

- f849-4412-af4f-a29fcc61e776/topic:ab48e406-ff6c-4235-b6bd-836d38fbd374/resource:1:192309
- Scheen Jahnsen, S., & Siqveland, J. (2020). Hva kan graver fortelle oss om fortidens mennesker? Hentet fra: <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/arkeologi/K0701-Hva-kan-graver-fortelle-oss.html>
- Skyrud, N. (2014). Kirkegårdene må utvides. Hentet fra: <https://www.rb.no/lokale-nyheter/kirkegardene-ma-utvides/s/1-95-7226327>
- Statistisk sentralbyrå (u.d.). *Religion. Statistisk sentralbyrå*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/faktaside/religion>
- Statistisk sentralbyrå. (2017). 4 prosent muslimer i Norge? *Statistisk sentralbyrå*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/4-prosent-muslimer-i-norge-329115>
- Statistisk sentralbyrå. (2024). Kommunefakta Ullensaker. Hentet fra: <https://www.ssb.no/kommunefakta/ullensaker>
- Statistisk sentralbyrå. (u.å.). Trus- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke. Statistisk sentralbyrå. Hentet fra: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/religion-og-livssyn/statistikk/trus-og-livssynssamfunn-utanfor-den-norske-kyrkja>
- Statsforvalteren. (2023). Skjerpa mål for jordvern. Hentet fra: <https://www.statsforvalteren.no/portal/nyheter/2023/07/skjerpa-mal-for-jordvern/>
- Statsforvalteren. (2024). Askespredning. Hentet fra: <https://www.statsforvalteren.no/portal/folk-og-samfunn/askespredning/>
- Svenska kyrkan. (2023). Minneslund och askgravlund. Hentet fra: <https://www.svenskakyrkan.se/gbs/minneslund-och-askgravlund>
- Syvertsen, K. S. (2022). *Planlegging av bærekraftige småsteder - gjenbruk som strategisk tilnærming* [Masteroppgave, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet]. BRAGE. <https://nmbu.brage.unit.no/nmbu-xmlui/handle/11250/3051729>
- Thorson Plesner, I., & Døving, C.A. (Red.). (2023). Livsfaseriter: Religions- og livssynspolitiske utfordringer i Norge. Hentet fra: <https://stl.no/wp-content/uploads/2023/04/STL-rapport-Livsfaseriter.pdf>
- Tidsskriftet. (2000). Religiøse overgangsriter. Hentet fra: <https://tidsskriftet.no/2000/10/bokomtaler/religiose-overgangsriter>
- Transportøkonomisk institutt. (2021). Gravlundens plass i den tette byen: Viktige kunnskapsbehov. Hentet fra: <https://www.toi.no/bybyforum/tidligere-seminarer/gravlundens-plass-i-den-tette-byen-viktige-kunnskapsbehov>
- Trojahn dos Santos, C. (2019). How to write a good state of the art: should it be the first step of your thesis? *HAL Archives Ouvertes*. <https://hal.science/hal-02161403>
- Twang, J. N. (2021). Buddhistiske religiøse spesialisters autoritet i det før-moderne Tibet. [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/88393/Master-til-endelig-innlevering.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ullensaker kommune. (2010). *Kulturhistorisk analyse - Kløfta*. Hentet fra: <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/andre-planer/kulturhistoriske-stedsanalyser/kulturhistorisk-stedsanalyse---klofta-2010.pdf>

- Ullensaker kommune. (2013). *Kulturhistorisk stedsanalyse - Jessheim*. Hentet fra:
<https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/andre-planer/kulturhistoriske-stedsanalyser/kulturhistorisk-stedsanalyse-jessheim-endelig-11.03.2013.pdf>
- Ullensaker kommune. (2020). Byplan 2050. Hentet fra:
<https://test.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/byutvikling/byplanlegging/byplan-2050/offentlig-ettersyn-planforslag/horingsutkast---planbestemmelser-byplan-jessheim-2050.pdf>
- Vestby kommune. (2021). Stedsanalyse av Vestby sentrum. Studio Gorilla. Hentet fra:
<https://img9.custompublish.com/getfile.php/4859909.2699.mkqzljpmwzzmjb/Stedsanalyse.pdf?return=www.vestby.kommune.no>
- White Arkitekter. (u.å.). Charlottenlund gravlund. Hentet fra:
<https://whitearkitekter.com/se/projekt/charlottenlund-gravlund/>
- Øgaard, P. (1992). *Trondheimsvegen Fra Oldtidsveg til motorveg: En veghistorie over 3000 til 4000 år*. Statens vegvesen. <http://hdl.handle.net/11250/193832>
- Østenstad, K. L. (2022). Forestillinger om døden og praktisering av dødsritualer blant hinduer i Oslo og omegn. [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. Hentet fra:
<https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/96500/REL4991-Masteroppgave-i-religionsvitenskap-KL-stenstad.pdf?sequence=8&isAllowed=y>

Figurliste

Figurer som ikke omtales her er egne bilder eller illustrasjoner. Alle historiske tidslinjer og utsnitt med kart er hentet fra Kartverket (Norgeskart.no), Google Earth og Norgebilder, dersom de ikke omtales i figurteksten. Dette er for å gjøre oppgaven mer leselig.

Figur 1. Jessheimpuls. (2024). Tabell over gravreserver i Ullensaker kommune. Hentet fra: <https://jessheimpuls.no/begynner-arbeidet-med-nye-gravplasser/>

Figur 2. White Arkitekter. (u.å.). Charlottenlund gravlund. Hentet fra: <https://whitearkitekter.com/se/projekt/charlottenlund-gravlund/>

Figur 3. Egen illustrasjon. *Etterlignet og redigert fra* Alexander, C. (1977). *A Pattern language* av. (s. 154). Oxford University Press.

Figur 4. Haryono, P. Wahyu. (2015). Vertical Cemetery. *International Conference on Sustainable Design, Engineering and Construction*. (s.5). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.08.419>

Figur 5. Statistisk Sentralbyrå (2023). *Antall medlemmer i tros- og livssynssamfunn i Norge*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/religion-og-livssyn/statistikk/trus-og-livssynssamfunn-utanfor-den-norske-kyrkja>

Figur 6. Egen illustrasjon. Inspirert av (Commune di Seregno 2003, s. 101-105). *Commune di serogne*. (2003). CITTÀ DI SEREGNO REGOLAMENTO EDILIZIO GUIDA AGLI INTERVENTI E ALLA VALUTAZIONE DEL PROGRETTO, https://www.researchgate.net/publication/283636771_Citta_di_Seregno_Regolamento_edilizio_Guida_agli_interventi_e_alla_valutazione_del_progetto

Figur 7. Egen illustrasjon. *Gravformer og gravleggingspraksiser fra urtid til i dag*.

Figur 8. Google Maps. (2024, 5.april). Kart over krematorier i Oslo området.

Figur 9. Egen illustrasjon. *Viser de analyserte tettstedene og byene langs transportforbindelsene ut fra Oslo*.

Figur 10. Kartverket. (2024, 13.mai). Viser utviklingen til Asker gravlund fra 1969 til i dag.

Figur 11. Eventland. (2024) *Skogskyrkogåden, Stockholm*. Hentet fra: <https://eventland.eu/stockholm/event/42600/skogskyrkogarden-cemetery/>

Figur 12. Oslo kommune. (2020). *Skogsgravlund på Grefsen*. Hentet fra: <https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/nye-gravferdsformer-for-byens-gravlunder#gref>

Figur 13. Oslo kommune (2020). Minnelund på Grefsen. Hentet fra:
<https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/nye-gravferdsformer-for-byens-gravlunder#gref>

Figur 14. Oslo kommune. (2020). Tradisjonell gravlund. Hentet fra:
<https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/nye-gravferdsformer-for-byens-gravlunder#gref>

Figur 15. Ullensaker kommune. (u.å.). Utsnitt av kommuneplanens arealdel for Ullensaker kommune 2021-2030. Hentet fra: <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/kommuneplan/kommuneplan-2021-2030-vedtak-mars-2021/kommuneplankart.pdf>

Figur 16. Ullensaker kommune. (u.å.). Utsnitt av kommuneplanens arealdel for Ullensaker kommune 2021-2030. Hentet fra: <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/plan-og-naring/kommuneplan/kommuneplan-2021-2030-vedtak-mars-2021/kommuneplankart.pdf>

Figur 17. Egen illustrasjon basert på kart fra Google Earth (2022, 12.april)

Figur 18. Den norske kirke. (u.å.). Kart over Charlottenlund gravlund utenfor Trondheim, inkludert gravformer. Hentet fra:
<https://www.kirken.no/globalassets/fellesrad/trondheim/gravferd-gravplass-krematoriet/bilder/kart/19%20charlottenlund%20gravlund%20-%20okt%202022.jpg>

Figur 19. Landskapsarkitektur. (u.å.). Illustrasjon av prosesjonsgang. Hentet fra:
<https://landskapsarkitektur.no/prosjekter/charlottenlund-gravlund>

Figur 20. Budstikka. (2021). Lilleøya gravlund på Fornebu. Foto: Enger, J. S. Hentet fra:
<https://www.budstikka.no/upersonlig-og-trist-gravlund-pa-fornebu/o/5-55-1317361>

Vedlegg 1

- Kan du kort fortelle om din erfaring og rolle knyttet til gravlunder og gravpraksis i dag?
- Hva tenker du om fremtidens minnelunder og hvordan de planlegges for å ivareta mangfoldet i Norge?
- Hvordan tror du at fremtidens byer vil håndtere den økte befolkningen og behovet for flere gravplasser?
- Føler du at Norge har et dekkende tilbud av gravplasser for det flerkulturelle samfunnet som er i dag?
- Hvordan tenker du at fremtidens minnelunder vil se ut?
- Hvordan opplever du at gravleggingspraksis har forandret seg i tid, og hvorfor?
- Hva er dine tanker rundt ideen om at byrom for døden er til stede i nærmiljøet/nabolaget/naboparken?
- Hvilke hensyn er viktige å ta ved planlegging av fremtidens minnelunder? Jeg tenker på naturvern og miljømessige hensyn.

Vedlegg 2

- Kan du si noe om organisasjonen opplever utfordringer knyttet til prosjekter som grenser til natur og matjord?
- Hva er din organisasjons erfaring med kulturhistoriske prosjekter i forhold til vern, miljømessige hensyn og plassmangel?
- Hvordan kan prosjekter imøtekomme arealutfordringer, lokal utvikling og langsiktige løsninger, og samtidig ivareta kulturhistoriske og miljømessige hensyn?
- Kan kulturhistoriske arealer blir en større del av parker og utemiljøområdene i byer og tettsteder?
- Hva tenker organisasjonen om fremtidens utvikling av minnelunder og gravsteder?
- Har du merket til noen endringer i juridiske krav og retningslinjer for fremtidig forvaltning av hensynsfulle arealer, som åpner opp for muligheter/utfordringer?
- Kan du si noe om hvordan man kan håndtere den økte befolkningen og behovet for flere minnelunder, samtidig som å ta hensyn til kultur, natur og skape verdige rom for pårørende?

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway